

OFFICINA
TEXTOLOGICA

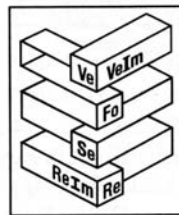
7.

A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai

Linearizáció: téma-réma szerkezet

Szerkesztette

Petőfi S. János
Szikszainé Nagy Irma

Debreceni Egyetem
Kossuth Egyetemi Kiadója
2002

Officina Textologica

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

HOFFMANN ISTVÁN

KERTÉSZ ANDRÁS

KISS SÁNDOR

KOCSÁNY PIROSKA

PELYVÁS PÉTER

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

DUDÁS GYÖRGYI

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:

HUNYADI LÁSZLÓ

KISS SÁNDOR

Ez a kiadvány az OTKA (29823)
támogatásával készült

ISSN 1417-4057

ISBN 963 472 714 X

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Nyomta a Center Print Kft.

Tartalom

PETŐFI S. JÁNOS: Előszó 7

I.:

1. KOCSÁNY PIROSKA
Téma, réma és szöveg: kérdések..... 9

II.:

2. PELYVÁS PÉTER
Szórend, grammatikai funkciók és téma–réma szerkezet a kognitív
grammatikában (Kognitív alapú angol–magyar összevetés) 19

3. KISS SÁNDOR
Mondatrészek és téma–réma tagolás: két struktúra konfliktusa a
franciában 35

4. SKUTTA FRANCISKA
Téma–réma tagolás és szintaktikai műveletek a francia összetett
mondatban..... 51

5. CSŰRY ANDREA
Fókuszot tartalmazó magyar szövegmondatok megfeleltetése francia
fordításban: szintaktikai lehetőségek és tendenciák 65

6. CSŰRY ISTVÁN
A tematikus struktúra és a konnektorok szintaxisa a franciában és a
magyarban..... 75

Tartalom

7. BODA I. KÁROLY — PORKOLÁB JUDIT
Téma-réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott versszövegben
korreferenciaelemzés segítségével..... 93

III.:

8. DOBI EDIT
A szövegmondatok adott és új információ szerinti tagolásának
elemzéséhez 113
9. SZABÓ ZOLTÁN
Linearitás és összehasonlító stilisztika..... 123
10. MURVAI OLGA
Téma-réma tagolás és a fordítás kérdése szövegtani nézőpontból..... 129

APPENDIX

- BÁRSONY OLGA A *this* mint a katafora eszköze az angol nyelvben..... 143

Előszó

PETŐFI S. JÁNOS

Ezzel a kötettel a Debreceni Egyetemen 2001. december 7-én a nyelvi tan-
székek belső és külső munkatársainak részvételével megrendezett második OT-
konferencián elhangzott előadások anyagát veszi kézbe az olvasó. (Az első OT-
konferencia anyagát ennek a sorozatnak az ötödik köteteként publikáltuk.)

Amíg az első konferencia általános szövegnyelvészeti és szövegtani témákkal
foglalkozott, a második konferencia témájául a linearizációt választottuk.

A kötet írásait három nagyobb tematikai egység keretében helyeztük el.

Az első tematikai egységbe Kocsány Piroska kötetet nyitó írását soroltuk,
amely a szövegmondat-összetevők lineáris elrendezésének általános szövegtani
kérdéseit tárgyalja.

A második tematikai egység írásai a lineáris elrendezés nyelvspecifikus as-
pektusait elemzik, részben egy-egy nyelven belül maradván, részben két nyelv
összehasonlításának keretében. Pelyvás Péter a lineáris elrendezés kérdéseit az
angol nyelvre vonatkoztatva vizsgálja. Kiss Sándor és Skutta Franciska írásai a
francia nyelv által adott linearizálási lehetőségek sajátágaival foglalkoznak,
míg Csűry Andrea és Csűry István francia–magyar összehasonlító elemzést vé-
geznek. Ennek a tematikus egységnek az utolsó írásában Boda I. Károly és Por-
koláb Judit egy magyar vers lineáris szerkezetének vizsgálatát végzik el.

Jóllehet valamennyi nyelvspecifikus és összehasonlító tanulmány érinti az
elemzés alapjául szolgáló elmélet(ek) kérdéseit, a harmadik tematikai egység
írásai elsősorban elméleti problémákat taglalnak: Dobi Edité a szövegmondat-
elemzés szövegnyelvészeti megközelítésének, Szabó Zoltáné az összehasonlító
stilisztikai elemzésnek, Murvai Olgáé a fordítás linearizálást érintő aspektusai-
val foglalkozik.

A kötetet Appendix zárja, amely Bársony Olgának az angol nyelv egy speciá-
lis szövegtani témáját tárgyaló írását tartalmazza.

1.

Téma, réma és szöveg: kérdések

KOCSÁNY PIROSKA

Előadásomban kétféle feladatot szeretnék megoldani. Egyfelől rövid áttekintést próbálok adni a téma és réma fogalom történetének egy szeletéről, másfelől megkísérlek az olvasottak alapján kérdéseket megfogalmazni a szövegtani kutatás számára.

Az a szelet, amelyre a fogalomtörténeti áttekintés irányul, a prágai strukturalisták téma–réma fogalma. E fogalompár a legmeghatározóbb módon éppen a prágai funkcionális grammatikát befolyásolta, és köztudottan e nyelvészeti iskola dolgozta ki a legalaposabban a fogalompár definícióit. A prágai téma–réma fogalom fontos folytatást nyert a hetvenes évektől kezdve a német grammatikai vizsgálódásokban, továbbá befolyásolta a szövegre vonatkozó kutatások jelentős részét. A történeti áttekintés és a szövegtan számára megfogalmazható kérdések természetes összefüggést mutatnak, összefűzésük nem önkényes.

1. feladat: Rövid történeti áttekintés ismert tényekről, különös tekintettel a Prágai Iskola eredményeire és következményeire

a) A téma–réma kettősség eredete és változatai

A mondatoknak a közlés szempontjából történő elemzése, ezen belül az adott és az új közlésegségek elkülönítése a 19. század második felében Georg von der Gabelentz munkásságáig vezethető vissza, aki bevezette a lélektani alany és állítmány fogalmát. A téma és réma elnevezés a németből került a köztudatba. A Prágai Iskola számára meghatározó volt Vilem Mathesius munkássága, aki a 20. század 20-as éveiben a téma–réma dichotómiát használta fel a cseh és az angol nyelv struktúrájának összevetésére. Mathesius kutatásaival kezdődik a téma és réma mint a közlésegségen belüli adott és új egység együttes és elkülönítő vizsgálata. A század nyelvtudománya a továbbiakban e gondolatot más-más elnevezéssel más-más módon használta fel. A téma és réma kifejezés mellett ismeretes a notum (vagy datum) versus novum elnevezés, ez jelenik meg például Pléh Csaba pszicholingvisztikai munkáiban mint az adott és az új. Az angolszász szakirodalomból származik az új magyar nyelvtan topik és komment kifejezése. Az elnevezésbeli eltérések természetesen meghatározóan fontos tartalmi különbségeket tükröznek, e tartalmi különbségek kialakulása pedig szépen példázza a huszadik század nyelvtudományának alakulását is. A topik–fókusz vagy téma–réma kettősségnek az egyes nyelvekben való megjelenése és vizsgálata külön-

féle mondattani részkutatások tárgya. Ilyen kérdéskör például a topikalizáció vizsgálata, vagyis az új információ kiemelésének módozatai a szintaxisban, vagy a passzív szemlélet és a különféle inverziós lehetőségek funkcionális szempontú tárgyalása stb. A téma–réma kérdéskör igazi otthona azonban a textualitás és annak kommunikatív dinamikája, illetve az ezekre vonatkozó vizsgálódás.

b) A téma–réma dichotómiától a topik–fókusz kettősségig a Prágai Iskola kutatásaiban

A Prágai Iskola a téma–réma dichotómiát kiegészíti az elemek kommunikatív dinamizmusként meghatározott hierarchiájával (Firbas). A Prágai Iskola kutatásaiban végigvonul ez a kettősség: a téma–réma mint közlésegség fogalma mellett a kommunikatív dinamizmus mint **a közlésegséget és a mondat szintaktikai tagolását egybefűző** fogalom. A kommunikatív dinamizmus fogalma abból indul ki, hogy a mondatnak a témához nem tartozó — más szóval nem tematikus — részében az elemek a szintaktikai-szemantikai struktúra függőségi viszonyainak megfelelően képviselnek eltérő kommunikatív súlyt. Így a „Hans gab gestern einem Kind einen Ball” mondat rematikus részében — „gab gestern einem Kind einen Ball” — a sorrendet az időhatározó, a dativuszi tárgy és az akkuzatívuszi, úgynevezett direkt tárgy szemantikai hierarchiája szabja meg. Ezzel kétféle szempont és kétféle kutatási feladat és problémakör jelenik meg egyszerre. Az egyik az eredeti téma–réma dichotómia problémája, vagyis az a kérdés, hogy miképpen viszonyul egymáshoz a mondatban mint közleményben a funkcióját tekintve ismert kiindulópont, a téma, és az arról elhangzó új információ, a réma. A másik viszont egy ettől eltérő, szorosabban vett szintaktikai szempont, amely a szórend lingvisztikai magyarázatát kívánja meg. Ez a kettősség jellemzi a cseh nyelvészek kutatásait. Vagyis egyfelől megtartani törekednek a téma és réma dichotómiájával megragadott nyelvi tény mint a kommunikáció, e nyelvi funkció alapvető kategóriáját, másfelől pontosítani igyekeznek ezt a dichotómiát a szintaxison belül. E pontosítás állomásai többek között a következők:

(1) Igen korán tisztázzák, hogy a téma és réma a jelenség szintjén az intonációhoz, a hangsúlyokhoz és a szórendhez kötődik.

(2) A téma–réma dichotómiát összekötik a vele párhuzamosan működő szintaktikai szórendi szabályozással. Vagyis a mondatnak kettős szabályozottságát tételezik fel: egyfelől egy téma–réma dichotómiát, amely megszab szórendet, mondathangsúlyt stb., másfelől egy szintaktikai rendszert, amely a szintaktikai szerep függvényében szabályozza a szórendet, a hangsúlyt stb.

(3) E kettős — tematikus és szintaktikai — szabályozottság vizsgálatában fontossá válnak a téma, illetve réma szerepet betöltő lexikális egységek feltűnő tulajdonságai. Így sor kerül egy harmadik szempont bevezetésére. Eszerint különbséget kell tenni a mondatban a kifejezések **kontextuálisan kötött**, illetve

nem kötött csoportja között, ahol többek között például a téma megvalósításában szerepet játszó névmások vagy a determinánsokkal meghatározott névszók tipikusan a kontextuálisan kötött csoportba tartoznak. Látnunk kell, hogy ez a lépés magában rejti annak a lehetőségét, hogy a téma–réma dichotómiától eljussunk a téma kitöltésének tárgyalásán át a mondatláncok felépítéséig, vagyis a szöveg folytonosság tárgyalásáig stb.

(4) A sokféle intonációs és szórendi minta vizsgálatában párhuzamosan jelentkező funkcionális és rendszernyelvészeti szempont felhasználása során egyértelműsödik, hogy a téma–réma kettéválás és a mondatrészek szisztematikus rendje csak akkor feleltethető meg egymásnak közvetlenül, ha úgy mond „neutrális” mondattal van dolgunk, amelyben a mondatbeli intonációs központ nem kap kiemelő hangsúlyt. A fenti példával élve: a sorrend többféle változata létezik, aszerint hogy mit kívánunk külön kiemelni, például: „Hans gab gestern den Ball dem Kind” vagy „Den Ball gab Hans gestern dem Kind” stb.

(5) A vázolt gondolatok megerősítik azt a törekvést, hogy a téma kommunikáció-, illetve funkció szempontú fogalma mellé (Firbas) állítsák a topik és a fókusz fogalmát, ezt az elsősorban a kontextuális kötöttség révén magyarázható szintaktikai fogalompárt (többek között Sgall és Hajicová alapján). Ezzel a kutatás meghatározóan fontos fordulathoz érkezik. El kell döntenünk ugyanis, hogy miképpen viszonyuljon egymáshoz a rendszernyelvészet topik–fókusz fogalma egyfelől és a kijelentésbeli kommunikatív dinamizmus másfelől. Háromféle megközelítés létezik. Az egyik a téma–réma kérdését kizárólag, illetve meghatározó módon a kommunikáció (a pragmatika?) szintjén kívánja kezelni. A másik hangsúlyozza a topik és fókusz fogalom rendszernyelvészeti relevanciáját. Abból kíván kiindulni, hogy az információt a mondatban kettős struktúra hordozza, ti. a téma–réma és a topik–fókusz struktúrájának kettőssége, és az a meggyőződés vezérli, hogy a rendszernyelvészeti alapról induló vizsgálat elvezethet a téma–réma fogalommal megragadott funkciók értelmezéséhez. A harmadik — a prágai nyelvészek körében szintén nagy hagyományú álláspont — megpróbálja a kettőt egybefűzni. Ennek mikéntjéért itt nincs mód részletezni, a kérdés azonban tudománytörténeti szempontból sem érdektelen (l. részletesen Sgall 1993).

(6) Itt lép be a képbe, ha szabad ilyen köznyelvi fordulattal élni, a szöveg szempontja. Daneš kutatásaiban a téma új szintet kap. A híressé vált tematikus progressziót három szempont világítja meg. Ezek a következők: (i) A téma vagy egy megelőző rémával, vagy egy megelőző témával, vagy egy megelőző kifejezés egészével függ össze, arra utal vissza. (ii) Az összefüggés alapja vagy a korreferencia vagy egy asszociációs viszony. (iii) Az összefüggés vagy a közvetlenül megelőző kijelentésre vonatkozik vagy egy távolabbi kijelentésre. A téma és réma fogalom ebben a gondolatmenetben olyan átfogó perspektívát nyer, amely kiterjed a jelentés sokféle képpen értelmezendő és értelmezhető tartományaiba. (Hasonlóan l. Sgall 1993)

Összefoglalva tehát a téma–réma történetét, végül két kardinális probléma kristályosodik ki. Az egyik az információ kettős, rendszernyelvészeti és kommunikatív funkcionális természetű strukturálódása és e kettősség — vagyis a téma–réma, illetve a topik–fókusz dichotómia — szemlélete: tekintsük-e őket összefüggéseikben, vagy különítsük-e el őket, s ha igen, hogyan, vagyis melyik lesz a meghatározó és miképpen tudunk bánni e fogalmakkal. A másik a mondatból a szöveg felé tett lépés problematikája.

c) A téma–réma hagyomány továbbélése egyes német nyelvtanokban („Grundzüge”, „mannheimi grammatika”)

Az elmúlt mintegy harminc év összefoglaló igényű nagy német nyelvtanai látványos módon követik a prágai strukturalisták kutatásait. Mind a „Grundzüge der deutschen Grammatik” (Heidolph et al. 1981), mind a kilencvenes években őt követő úgynevezett „mannheimi grammatika” (Zifonun et al. 1997) felhasználja a téma–réma dichotómiát és beépíti ezt a fogalmat a szintaxis, illetve a hyperszintaxis, vagyis a szövegfolyamat tárgyalásába.

A „Grundzüge” eleve elkülöníti a neutrális mondatra jellemző téma–réma viszonyokat az úgynevezett jelölt — „markiert” — témától és rémától, és így egy, a németre jól jellemző szórendi szabályozottság leírását adja. Ennek lényege, hogy míg a neutrális mondatban a mondatrészek szintaktikai, illetve az ige függvényében vizsgált sajátságai szabják meg a témát követő mondatrészek sorrendjét és belső hierarchiáját, addig a jelölt mondatokban a jelölt tematizálásnak, illetve a jelölt tematizálásnak különféle, pragmatikailag értelmezhető magyarázatai vannak. A mannheimi grammatika a tematizálás részletes leírásához hozzákapcsolja a téma továbbvitelének, illetve a téma továbbfejlesztésének technikáit. A továbbvitel és a továbbfejlesztés fogalmát elkülönítik: továbbvitelen azt az eljárást értik, amelynek során a beszélő hivatkozik egy, a megelőzőkben bevezetett témára, fejlesztésen viszont azt a módot, ahogyan a beszélő az egyik témáról a másikra vált. Mindezzel e grammatika egyértelműen szövegtani kérdéseket tárgyal.

2. feladat: Kérdések a téma–réma problémának a szövegtanban való tárgyalásához, különös tekintettel a magyarra
--

Mielőtt a kérdéseket megfogalmaznám, az említés szintjén ki kell tennem a magyarban a némettől eltérő sajátságára. A magyarban ugyanis nem lehet elválasztanunk egymástól az úgynevezett neutrális és az úgynevezett jelölt eseteket, és nem tehetjük meg olyan könnyedséggel, ahogyan ezt a német grammatikák teszik, hogy a neutrális mondatot szintaktikai szabályokkal magyarázzuk, míg a jelölt mondatokhoz másfajta magyarázó kereteket választunk. Hiszen a magyar-

ban a mondat struktúráját a rendszer szintjén éppen a topik, a fókusz és a komment hármassága szabja meg. A magyar szórend ugyanazoknak a bonyolult struktúrát képező szabályoknak engedelmessé válik akkor is, ha úgynevezett neutrális mondatról van szó, mint akkor, ha hangsúlyos fókuszú mondatról vagy akár kontrasztív topikokkal rendelkező mondatról van szó. A topik, az alany és a téma (az „adott” — vagyis a datum vagy notum —) egyszerre működik: ezen eltérő háttérű és értelmezésű, mégis kognitívan feltétlenül rokon fogalmak szoros összefüggésében valósul meg a magyar mondat strukturalódása. Ezekhez társul a fókusz jól értelmezhető fogalma, amely egyszerre lehet része az információstruktúráról való gondolkodásnak és tárgyalásnak egyfelől és a szintaktikai rendszerről szóló tárgyalásnak másfelől. Ezért választanunk kell, hogy egyáltalán bevezetjük-e a téma és réma műveletileg kevésbé pontosítható fogalmát a szöveg kutatásába, vagy inkább próbálkozunk a topik–fókusz–comment hármasság megtartásával.

Négy olyan terület van, ahol a szintaktikai fogalomként értelmezhető és műveletileg ragyogóan kezelhető topik–fókusz–comment hármasság a szöveg szempontjából nem vagy nem mindig egyértelműen működhet. Ezek a következők: (1) a prozódia kérdése, (2) a beszédzándék megvalósításának kérdése, (3) a kogníció és a stílus kérdése és (4) a szövegfolyamat informatív szerkezetének kérdése. A következőkben ezeket a kérdéseket kell megvizsgálnunk, és választ keresnünk — még ha csak a tapogatózás szintjén is — arra a problémára, hogy vajon célszerű-e e kérdések vizsgálata során a téma–réma fogalomra támaszkodnunk, vagy tartsunk ki mégis a topik–fókusz fogalompár és ezzel együtt a mondattani vizsgálódás mint vonatkozási pont mellett.

(1) A prozódia kérdése, vagyis az a probléma, hogy miképpen hidaljuk át azt a tényt, hogy a prozódikus határok nem esnek egybe szükségképpen a topik–fókusz–comment egyébként szintaktikailag biztosított határaival. Idézem Kálmán Lászlót az általa szerkesztett Magyar leíró nyelvtan I. Mondattan című kötetből: „A topik–comment határ kijelölésére ... olyan mondatokban tudunk egyszerű és egyértelmű prozódiai tesztet használni, amelyek nem tartalmaznak a comment végén irtóhangsúlyos részt és a comment elején az ige előtt olyan komplex (jelzős, koordinált vagy birtokos szerkezetet tartalmazó) névszói csoportot, amelynek egy része önálló dallamot kapna” (2001: 28). „A kontrasztív topik felhasználásával sem tudunk ... olyan prozódiai alapú tesztet adni, amely a topik–comment határt minden esetben biztosan jelezni” (2001: 32). Eszerint lesz dolgunk olyan mondatokkal, amelyekben a topik–fókusz tagolás és a prozódia szabályai együtt hatnak, tehát kölcsönösen leírhatók, illetve lesz dolgunk olyan mondatokkal is, amelyekben ebben a kettős keretben — ti. prozódia és topik–fókusz-tagolás keretében — nem tudunk tovább lépni, ahol tehát a prozódiai szabályok magyarázatára más kereteket, más magyarázó elveket kell találnunk, minden bizonnyal pragmatikai jellegűeket. Itt léphet be a képbe a szövegfolya-

mat vagy a dialógus prozódijának vizsgálata mint a szövegnyelvészet tárgya. E tárgyalás során lehetséges, hogy szükségünk lesz a közlésegyiségekként felfogott téma–réma fogalomra, különösképpen, ha e fogalmakat a prozódia segítségével a magunk számára pontosítani tudjuk.

(2) **A beszédszándék kérdése**, vagyis az a probléma, hogy miképpen tegyük átlátszóvá és kezelhetővé azt a tényt, hogy azonos fókusz esetén más és más kerülhet a topikba és a kommentbe, illetve más és más sorrendben. Kálmán mintája alapján a következő egyszerű példára gondolhatunk:

Az öreg a végén hazavitte a nyulat.

A nyulat a végén hazavitte az öreg.

A végén hazavitte az öreg a nyulat.

Az első mondatban arról van szó, hogy mit csinált az öreg, a másodikban arról, hogy mi történt a nyúllal, a harmadikban viszont összesen csak arról, hogy mi történt a végén. E különbségek abból fakadnak, hogy más-más módon töltöttük ki a mondat élén a topik helyét. Hogy melyik változatra szavazunk, azt nyilvánvalóan befolyásolni fogja a beszédhelyzet és a szövegösszefüggés. Vagyis itt a szövegnyelvészet megfogalmazhat önmaga számára bizonyos kérdéseket, amelyek kezeléséhez megpróbálhatja felhasználni a téma és réma fogalmak közlésszemponthuságát.

Ilyen kérdés mindenek előtt a következő: **Mennyiben jósolható meg a szövegelözményből (a megelőző mondatból) a vizsgált mondatban a topik kitöltése, vagyis a téma megnevezése?** A válaszhoz bizonyos meg kell vizsgálnunk a következőket:

- (a) a szövegelözmény szórendjét,
- (b) az anafora vagy katafora eseteit, illetve általánosabban a szövegfolyamatbeli korreferenciát megvalósító elemeket,
- (c) a szövegelözménybeli topik jelöltségét: egyszerű vagy kontrasztív topikról van-e szó,
- (d) a szövegelözmény rematikus részének kitöltését (e rész hosszát, az egységek összetartozásának mikéntjét: szórendi vagy félig-idiomatikus lexikális összetartozásról is szó van stb.),
- (e) a szövegelözmény prozódiját — például irtóhangsúlyos vagy egyéb mondatról van-e szó —,
- (f) továbbá feltehetőleg érdemes lesz bevezetnünk azt a szempontot is, hogy milyen inferenciális módon kapcsolja össze a beszélő a szövegfolyamat részeit, tehát például vizsgálnunk kell, hogy a szövegelözmény és a vizsgált mondat viszonya oksági illetve következményes viszony-e, avagy az egymásmellettség és a különbözőség viszonyában áll-e.

E szempontok együttes használatának vizsgálata nyilvánvalóan túlmutat a mondatgrammatikán, eszerint a fenti szempont kibontása a szöveggel foglalkozó

kutatás feladata lesz. Azonban nem biztos, hogy mindehhez szükség lesz a téma és réma fogalmára, lehetséges, hogy a mondatgrammatika fogalomtárának egy-fajta hiperszintaxis fogalomtárával való kiegészítésével is célhoz érhetünk.

(3) **A kogníció és a stílus kérdése.** Az előbbi vizsgálat nyomán fennmarad egy további probléma, amelyre Petőfi S. J. dolgozatai különös élességgel világítanak rá. Ez pedig **a szórendnek a fentiekben túlmutató szabadsága**. A bemutatott mondatnak elvileg a magyarban a következő szórendi változatai is számításba jöhetnek — anélkül, hogy a mondatbeli topik–fókusz viszonyt megváltoztatnánk:

Az öreg hazavitte a nyulat a végén.
Az öreg a nyulat hazavitte a végén.
Az öreg a nyulat a végén hazavitte.
Az öreg a végén a nyulat hazavitte.
Az öreg a végén hazavitte a nyulat.

A nyulat hazavitte a végén az öreg.
A nyulat a végén hazavitte az öreg.
A nyulat a végén az öreg hazavitte.
A nyulat az öreg a végén hazavitte.
A nyulat az öreg hazavitte a végén.

A végén hazavitte az öreg a nyulat.
A végén az öreg hazavitte a nyulat.
A végén az öreg a nyulat hazavitte.
A végén a nyulat az öreg hazavitte.
A végén a nyulat hazavitte az öreg.

Felmerül számunkra a kérdés, hogy miképpen viszonyuljunk ehhez a tényhez, vagyis milyen kérdést milyen elméleti keretben tehetünk fel e tény kapcsán. Ezen a ponton mindenképpen el kell különítenünk két lehetséges problémakört, és mindkét problémakört el kell helyezni a szöveg perspektívájában is.

Az egyik **a mondatmegértés kognitív folyamatának és a szórendi változatoknak a viszonya**. Megvizsgálhatjuk, hogy melyek azok a sorrendek, amelyek pszicholingvisztikai szempontból elsődlegesnek, illetve nehézkesnek tekinthetők, és megkísérelhetjük a pszicholingvisztika, illetve a kognitív tudomány perspektívájából eldönteni, hogy az így kialakított „helyesség” vagy „könnyebb megértés” sorrendje hogyan viszonyul a mondatbeli topik–fókusz viszonyokhoz, az azokat képviselő lexikális elemek milyenségéhez, illetve egyéb tényezőkhöz. Így bizonyosan nehézkesebbnek fogjuk tekinteni a következő sorrendet: „A végén a nyulat az öreg hazavitte”, mint ezt: „A végén az öreg hazavitte a nyulat.” A

„nehézkesebb” megjelölés pszicholingvisztikai terminusként bizonyos pontossítható, a feltételezés kísérletesen igazolható vagy elvethető, a magyarázat összefügghet a mondatmegértés egyéb kognitív és nyelvi tényeivel, például az OSV, illetve az SVO szórend működésével stb.

A magyarázathoz azonban — a pszicholingvisztikai keretben is — hozzájárulhatnak **szövegtani meggondolások** is. Részben olyanok, amelyeket a megelőző pontban felsoroltam, részben pedig például azoknak a mondat folytathatóságával összefüggő változatai. Arra gondolok, hogy **a mondat folytatásának igénye bizonyos mértékig megfogalmazható kognitív pszichológiai keretben**. Így „A végén a nyulat hazavitte az öreg” mondat esetében megfelelő módon megvizsgálva talán kideríthető lenne, hogy intenzívebben igényeljük a folytatást, mint „A végén az öreg hazavitte a nyulat.” mondatnál (tehát így „természetesebb”: „A végén a nyulat hazavitte az öreg, de.../ és... stb.), vagy egészen más prozódiaát kölcsönzünk a mondatnak, és jelölt — bár nem irtóhangsúlyos mondatban szereplő — rémának tekintjük az „öreg”-et. Ez az a pont, ahol talán bevezethetünk — az első, a prozódiaira vonatkozó kérdéskörhöz társulva — egy olyan szemléletmódot, amelybe beleillik a réma (és a téma) elkülönítése. A probléma tárgyalása a szövegszerkezet tárgyalásának kölcsönözhet kognitív irányú kutatási perspektívát.

A számos lehetséges variánshoz még egy szempontból közelíthetünk „miért”-kérdésünkkel és a magyarázat igényével. Ez pedig **a hatás szempontja** immár nem a mondatmegértéshez társuló kognitív, hanem a tetszésre apelláló stilisztikai értelemben. Nyilvánvaló, hogy ha bizonyos szabadság adva van, akkor a tipikustól, a kognitívan legindokoltabbtól eltérő változatok használata — feltéve, hogy egyáltalán sor kerül rájuk, ami szintén a kognitív alapú és célú vizsgálódás szempontja lehet — bizonyos stílushatással fog járni. Ez lehet a szövegegész függvényében esztétikai érték hordozója ugyanúgy, mint erőltetett modorosság. Megvilágítására véleményem szerint az eltérés-stilisztika lehet hivatott, természetesen annak összes buktatójával. Ehhez a szemponthoz az említett kognitív és nyelvi szempontokon túlmenően nem szükséges a téma és réma fogalmakkal operálnunk.

(4) A szövegfolyamat szerkezetének kérdése, vagyis az a probléma, hogy a szövegfolyamatban az egymáshoz illeszkedő egységek miképpen mutatják az ismert és az új információ egymásba fonódását. Úgy vélem, hogy ez az a pont, ahol a téma és réma fogalmakat elkerülhetetlenül használnunk kell, akár a Daneš-féle tematikus progresszióra gondolunk, akár például a Klein—von Stutterheim szerzőpárostól referenciális mozgásnak nevezett szövegalkotó tényezőre. Ebben az esetben azonban a téma és réma fogalmak egészen más megvilágítást nyernek. Mikor Daneš a tematikus progresszióknak olyan válfajait különíti el, amelyekben a kezdő szövegalkotó mondat témája megismétlődik a következő mondatokban, vagy amikor arról szól, ahogyan egy réma a következőkben része-

ire hasadva jelenik meg témaként, akkor nyilvánvalóan elsődlegesen tartalmi tényezőkről beszél. Éppen ebben a mivoltában, a tartalmi oldalról közelítve lehetne a közlésegyeséget témaként vagy rémaként megadni, éspedig mindig a szöveg folyamatában. Ezt a vizsgálatot semmiképp nem tekinteném azonosnak a szórend kapcsán megfogalmazott problémák vizsgálatával. Míg a szórend vizsgálatát elsősorban rendszernyelvészeti, ahhoz kötődő pszicholingvisztikai és érintőlegesen stilisztikai feladatnak tekinteném, és igyekeznék rendszernyelvészeti kategóriákkal dolgozni mindaddig, amíg olyan jelenségbe nem ütközünk, ahol túl kell lépnünk azokon (tudjuk, hogy a nyelvtudományban mindig elérünk ezekhez a határokhoz, miért lenne itt másképp?), addig a tematikus progresszió vagy a referenciális mozgás vizsgálata során megpróbálnék valóban a téma és réma funkcionális fogalmaira támaszkodni, és innen indulva utat keresni a rendszernyelvészeti alapok irányába, ha lehet.

Összefoglalva az elmondottakat, a következő tanulságot lehetne levonni:

A rendszernyelvészet számára a bizonytalan téma–réma fogalom helyett biztonságosabb a topik–fókusz fogalom használata. Ez érvényes általában, de különösen érvényes a magyarra mindazon kérdések magyarázatában, amelyek a szórenddel összefüggő nyelvészeti, illetve a mondatmegértéssel összefüggő pszicholingvisztikai kérdések. A topik–fókusz fogalompár használata célravezető a prozódiai vizsgálódás számára is, még akkor is, ha itt számolnunk kell bizonyos határesetekkel, amelyek magyarázata túlmutat a rendszernyelvészet lehetőségein.

A téma–réma fogalompár eszerint megfelelően pontosítva segítségünkre lehet bizonyos prozódiai, illetve a közlésstruktúrára vonatkozó vizsgálatoknál.

Igazi területe e dichotómiának a szöveg tartalmi tényezők szerinti strukturálódása. Ekkor azonban a hagyományos nyelvi-nyelvészeti téma–réma fogalmon túl kell lépnünk. A tartalmi tényező megjelölés egyfelől ráilleszthető a kommunikatív–funkcionális, illetve információelméleti alapon körülrajzolt téma–réma dichotómiára, azonban annak igen széles értelmezését kívánja meg. Másfelől ráillik a tartalmi tényező megjelölés arra a szembenállásra is, amelyet (Langacker nyomán) a háttér és a kirajzolódó alak kettősségével próbál metaforikusan megragadni a kognitív grammatika. A fogalompárnak mind a funkcionális, mind a kognitív alapon kiszélesedő értelmezésére érvényes azonban, hogy nem a nyelvből kiinduló tényekre összpontosít, hanem a szövegfolyamatot éltető gondolati egységekre, vagy a mentális műveletek megragadására irányul. Ezért nyilvánvalóan kilép a nyelvtudomány vizsgálati köréből.

Irodalomjegyzék:

- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: (ed. F. Daneš.): *Papers on functional sentence perspective*. Prague. 106–128.

- Daneš, F. 1987. On Prague functionalism in linguistics. In: (ed. R. Dirven—V. Fried.): *Functionalism in Linguistics*. Amsterdam.
- Firbas, J. 1964. On defining the theme in functional sentence analysis. In: *Travaux linguistiques de Prague 1*. 267–280.
- Firbas, J. 1975. On the thematic and the non-thematic section of the sentence. In: (ed. H. Ringbom et al.): *Style and Text*. Stockholm. 317–334.
- Firbas, J. 1982. Has every sentence a theme and a rheme? In: (ed. John Anderson.): *Language Form and Linguistic Variation*. Amsterdam. 97–115.
- Gabelentz, Georg von der 1984³. *Die Sprachwissenschaft*. Neu hrsg. von Gunter Narr / Uwe Petersen. Tübingen: Gunter Narr.
- Heidolph, Karl Erich / Walter Flämig / Wolfgang Motsch (eds.) 1981. *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Kálmán László (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan*. Mondattan I. Budapest: Tinta.
- Klein, W.—Stutterheim, Chr. von 1987. Quaestio und referentielle Bewegung in Erzählungen. In: *Linguistische Berichte 109*. 163–183.
- Mathesius, Vilem 1929. Zur Satzperspektive im modernen Englisch. In: *Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen und Literaturen*. Jg. 155. 202–210.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.
- Sgall, Peter 1987. Prague functionalism and topic vs. focus. In: (ed. R. Dirven – V. Fried): *Functionalism in Linguistics*. Amsterdam.
- Sgall, Peter 1993. The Czech Tradition. In: (ed. Joachim Jacobs / Arnim v. Stechow / W. Sternefeld / T. Vennemann) *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. 1. Halbband. Berlin-NewYork: W. de Gruyter. 349–368.
- Zifonun, Gisela / Ludger Hoffmann / Bruno Strecker / Joachim Ballweg / Ursula Brausse / Eva Breindl / Ulrich Engel / Helmut Frosch / Ursula Hoberg / Klaus Vorderwülbecke 1997. *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin: de Gruyter.

2.

Szórend, grammatikai funkciók és téma–réma szerkezet a kognitív grammatikában (Kognitív alapú angol–magyar összevetés)

PELYVÁS PÉTER

1. A szórend és a grammatikai funkciók

Közismert tény, hogy az angol kötött szórendű nyelv. Ez a grammatikai struktúra két szintjén is megfigyelhető: egyrészt a (tag)mondatot alkotó főneves, igés stb. szerkezetek (NP, VP) belső szórendje kötött, másrészt ezeknek a szerkezeteknek az egymás közötti sorrendje is egyértelműen meghatározott, attól függően, hogy az adott szerkezet alanyi, állítmányi, tárgyi stb. funkciót tölt-e be a (tag)mondatban. Mivel az angol a grammatikai funkciókat más módon a legritkább esetben jelöli, némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az angol a kötött szórendet a grammatikai funkciók jelölésére használja.

A magyar a fenti szempontok szerint szabad szórendű nyelv: bár a főneves szerkezet belső szórendje itt is egyértelmű kötöttséget mutat, az igei szerkezetről ugyanez már távolról sem mondható el. Még inkább nyilvánvaló a szórend szabadsága a szervezés második szintjén. Mivel a grammatikai funkciók a morfológia szintjén vannak jelölve, a mondat összetevőinek lineáris sorrendjét a téma–réma szerkezet határozza meg.

A szórendnek a világ igen sok nyelvében ez az elsődleges szerepe, de É. Kiss kutatásai (elsősorban É. Kiss 1987) azt igazolják, hogy a magyarra ez fokozottan igaz: a magyar mondatant generatív keretben is a téma–réma szerkezetre alapozva lehet legjobban leírni. Bár a hagyományos magyar nyelvtanok (pl. Bencédy et al. 1968: 227) a mondatant az alany–állítmány oppozícióra építik fel, a legújabb magyar nyelvtan (É. Kiss et al. 1998) már a topik–predikátum tagolást részesíti előnyben, és a hagyományosan elfogadott grammatikai funkcióknak elsősorban a morfológiában és a szemantikában szán szerepet: „Az alanyi, tárgyi, és határozói funkciók elkülönítésére ritkábban lesz szükségünk, hiszen e funkciók többnyire nincsenek egyenes összefüggésben a mondatrészek mondatbeli elhelyezkedésével; elsősorban a mondatrészek toldalékolásában és értelmezésében, azaz az alaktanban és a jelentéstanban játszanak lényeges szerepet” (É. Kiss et al. 1998: 18).

Látható tehát, hogy a két nyelv a szórend tekintetében nagymértékben különbözik egymástól. Ezért összehasonlításuk igen hasznos lehet. Utaltunk arra is, hogy legalábbis egy szabad szórendű nyelv esetében a mondat szerkezetének és az összetevők linearitásának leírásában mind a szorosabban vett grammatikai

központú, mind a szöveg szervezésével is összefüggésben álló téma–réma tagolásra épülő felfogás logikus kiindulópontul szolgálhat. A két nyelv különböző alapú **leírásainak** ilyen szempontú összehasonlítása is több újdonsággal szolgálhat. Dolgozatom fő kérdéseként azt kívánom vizsgálni, hogy az angol mondat grammatikai funkciókra épülő leírása felváltható-e egy kommunikatív szempontokra nagyobb mértékben építő leírással.

Az angol szórend vizsgálata azért is érdekes lehet, mert, amint az a történeti nyelvtanból jól ismert, a mai angol nyelv kötött szórendje történeti változás eredménye. Az eredetileg jóval szabadabb (és alapvetően SOV) szórendű, viszonylag gazdag morfológiájú nyelv tipológiai és történeti tényezők kölcsönhatásának eredményeképpen alakult olyanná, amilyenek ma ismerjük:

- a normann-francia hódítás következtében az angol nyelv írásbelisége mintegy 150 évre erősen háttérbe szorult;
- az angolban a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok közötti különbséget (pl. a magyarral ellentétben) a hangsúlytalan szótag magánhangzójának **redukciója** jelzi;
- bár az angol hangsúly változó, szinte soha nem esik a szó végére (a mai angolban is csak néhány ilyen (francia eredetű) szó van.

A felvázolt fonetikai/prozódiai közegben az írásbeliségnek igen nagy szerepe lett volna az esetvégződések megtartásában (l. pl. modern francia). Háttérbe szorulása könnyen elindíthatta azt a folyamatot, amelynek következtében a morfológiai jelölők nagyrészt lemorzsolódtak, és a mai angolban szinte csak azok maradtak meg (pl. múlt idő, többes szám), melyeknek másfajta jelölése feltehetően igen nehézkes lett volna. A lekopott esetvégződések szerepét vette át a mondat szigorúan kötött szórendisége.

A nyelvi rendszer egy alrendszerének ilyen radikális változása, amely, mint fentebb már utaltunk is rá, egy másik alrendszer igen sok nyelvben természetesen elfogadott „hatókörét” is érinti, nagy valószínűséggel további változásokat indít el. Felmerül tehát az a kérdés, hogy a grammatikai funkciókat kódoló kötött szórend kialakulása milyen hatással volt a rendszer egészére, természetesen elsősorban a téma–réma viszonyok nyelvi kifejezésére.

2. A grammatikai funkciók és a téma–réma szerkezet

2.1. A hagyományos elméletek

A legtöbb hagyományos nyelvtan egyetért abban, hogy a változás, amelynek következtében az angol a szórendet a grammatikai funkciók jelölésére kezdte használni, szükségszerűen feszültségeket okozott a nyelvi/kommunikációs rendszer más területein. A mondat szórendje ugyanis hagyományosan (és a változást

megelőzően az angolban is) a téma–réma tagolás fő kifejező eszköze. Ellentmondás alakul ki tehát a grammatikai funkciók lineáris kiosztásának elve és a téma–réma szerkezet kívánalmai között. Feloldásának egyetlen kézenfekvő módja adódik, a két szint egymásra építése: **ha valamit témának kívánunk megtenni, tegyük meg egyúttal alannak is!** (pl. Quirk et al. [1972: 34] az alanyt **téma-ként** határozza meg, Quirk et al. (1985: 79) és Biber et al. [1999: 122] **topik-ként**). Az angol szintaxis több eleme is, pl. a passzív szerkezet, a komplex tranzitív predikátumokkal (pl. *give*) előforduló szintaktikai szerkezetek, az egzisztenciális mondatok, stb. is jól elemezhetők ezen elvek alapján.

2.1.1. A passzív szerkezet

Az angol mondatban a kötött szórend következtében mindig van alany, és ez, mint láttuk, legtöbbször a **topik** kommunikációs pozícióval azonosul. A passzív szempontjából releváns aktív mondatokban ehhez még az adott NP **agens** szintaktikai–szemantikai szerepe is társul. A passzív szerkezet az ágenst a topik (és természetesen az alany) szerepből kimozdítja, és vagy az új információ legfontosabb részévé (fókusszá), vagy elhagyhatóvá teszi. (Tehát két, kommunikációs szempontból ellentétesnek tűnő funkciót is betölthet.) Mivel azonban a mondat nem maradhat alany nélkül, ezt a pozíciót (és vele a topik funkciót) a másik elérhető NP tölti be¹. A két szerkezet közötti különbséget az (1)-ben adott mondatok szemléltetik.

- (1) a) *The little girl broke the window.*
b) *The window was broken by the little girl.*
c) *The committee accepted the agenda.*
d) *The agenda was accepted.*

2.1.2. A komplex tranzitív predikátumok

A komplex tranzitív predikátumok fogalmi- és argumentumszerkezetének leírását lexikai-funkcionális keretben l. Laczkó (1998). Ennek rövid összefoglalását adja és egy idealizált kognitív modelleken alapuló kognitív elemzést is Pelyvás (2001b). Itt csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy az ilyen típusú angol predikátumok két lehetséges passzív szerkezete közötti különbségeket egyes

¹ Ez a leírás a passzivizációt mint folyamatot mutatja be. Az a kérdés, hogy a passzív szerkezetek transzformáció útján jönnek létre, vagy a passzív argumentumszerkezetek már a lexikonban adva vannak, az aktív-passzív viszony szempontjából nem tűnik itt relevánssnak. A modern generatív elméletek az utóbbi megoldást választják, a kognitív grammatika pedig, mint látni fogjuk, nem használja a transzformáció műveletét.

nyelvtanok a passzív alany **élő/élettelen** szemantikai jegyének különbözőségével magyarázzák, mint pl. Quirk et al. (1972: 843–4), (1985: 727, 1208):

- (2) a) ?*A doll was given (to) the girl.*
b) *The girl was given a doll.*

A példa azt hivatott bizonyítani, hogy az **ember/élő** szemantikai jegyű konstituens nagyobb eséllyel válik a passzív szerkezet alanyává, mint az élettelen. Anélkül, hogy a megfigyelés helyességét alapjaiban vitatnám², fontosnak tartom megjegyezni, hogy az ilyen típusú mondatok preferált szórendjében más tényezők (pl. az egyes összetevők hossza, l. pl. Biber et al. 1999: 940) is szerepet játszhat. Még nyilvánvalóbb az, hogy a határozottság/határozatlanság, mint a téma–réma szerkezettel nem azonos, de rokonítható kategória, legalább ilyen fontos:

- (3) a) ??*A little girl was given the flowers.*
b) *The flowers were given to a little girl.*

(3a), bár alanya az **ember** szemantikai jeggyel rendelkezik, csak marginálisan fogadható el. Az alanyi/topik pozícióban ugyanis lehetőség szerint kerülendő a nagy valószínűséggel új információt hordozó határozatlan NP, különösen akkor, ha a mondat további részében határozott NP marad: mindez a téma–réma szerkezet felborulásához vezethet (ld. Biber et al.: 941–3).

2.1.3. Az egzisztenciális mondatok

A fenti tendencia jóval határozottabban érvényesül az egzisztenciális mondatokban, amint a (4) példái is mutatják:

- (4) a) *The ball is in the net.*
b) **A ball is in the net.*
c) ***In the net is a ball.*

A (4b) típusú mondatokban, mivel szerkezetük az összetevők egyszerű felcserélését, ami a helyes téma–réma szerkezethez vezetne, nem teszi lehetővé (ld. 4c), egy üresnek tartott lexikai elemet³ kell alkalmaznia, amely betölti a topik pozíciót:

- (5) *There is a ball in the net.*

² Mint a későbbiekben (2.2.2.) látni fogjuk, az **ember/élő** szemantikai jegynek a kognitív grammatika is nagy jelentőséget tulajdonít a mondatszintű trajector, vagyis az alany kiválasztásában.

³ A kognitív grammatika egyetlen lexémát sem tart szemantikailag üresnek. Valószínűleg itt sem véletlen, hogy egy helyre utaló kifejezés előképeként egy mutató névmás(ként is használt szó) jelenik meg.

Az, hogy itt nem formai, hanem szemantikai megszorításról van szó, generikus mondatokkal igazolható:

- (6) a) *A piston is in an engine.*
b) **There is a piston in an engine*⁴.

A generikus mondat alanya, bár formailag határozatlan főneves kifejezés, konceptuálisan nem határozatlan: a generikus tartományban, ahol dolgok halmazairól beszélünk, a határozott/határozatlan oppozíció nem értelmezhető. Ezért helyes (6a), és elfogadhatatlan (mert szükségtelen) (6b).

Meg kell azonban állapítanunk, hogy a fent bemutatott szerkezetek az angolban nem tekinthetők túl gyakorinak. A passzív igék például a tudományos prózában, ahol előfordulásuk a leggyakoribb, az igék 25%-át teszik ki. A másik véglet a köznap beszéd, ahol gyakoriságuk mindössze 2% (Biber et al. 1999: 476). Nem lehetünk tehát biztosak abban, hogy az angolban valóban komoly ellentmondás van a grammatikai funkciókat kódoló szórend és a téma-réma szerkezet kívánalmi között. A 2. pont hátralévő részében ezt a kérdést fogjuk bővebben megvizsgálni a kognitív grammatika eszközeivel.

Az adatok alapján abban sem lehetünk biztosak, hogy az angol szórend annyira kevésbé tud igazodni a téma-réma szerkezet igényeihez, mint azt a hagyományos nyelvtanok feltételezik⁵. E kérdés kognitív megközelítésével a 3. pontban foglalkozunk majd.

2.2. A kognitív grammatika

2.2.1. Elméleti háttér

A Lakoff és Langacker munkásságához fűződő holista kognitív grammatika több ponton is egészen más módon közelíti meg a szintaxis kérdéseit, mint a hagyományos elméletek. A rendszer részletes bemutatására⁶ itt nincs lehetőség, de ebben a részben megpróbáljuk vázlatosan áttekinteni mindazt, amire a továbbiakban szükségünk lehet.

A holista kognitív grammatika szerint a nyelv minden jelét magán viseli annak, hogy emberi lények használják és alakítják. Semmilyen szinten nem fogad-

⁴ A grammatikusság megítélése természetesen ellenkezőjére fordulna, ha a mondatoknak specifikus értelmezést adnánk, l. (5) mondatait.

⁵ Vagy talán kisebb vagy nagyobb mértékben elő is írják.

⁶ A holista kognitív elméletet bemutató legfontosabb művek: Lakoff (1987), mely elsősorban a filozófiai háttérrel foglalkozik, illetve Langacker (1987, 1991, 1999), melyek a konkrét nyelvi jelenségek részletes leírásának szintjén is mozognak. Magyar nyelven többek között Pelyvás (1998) és (2001b) tárgyal részletesebben néhány itt is releváns területet.

ja el autonóm modulok létét: sem a nyelvi és nyelven kívüli kognitív folyamatok éles elválasztását, sem a nyelvtan és a szókincs merev elkülönítését, sem a nyelvi rendszeren belüli autonóm modulok elméletét. Ennek legfontosabb következményei a következőkben foglalhatók össze:

- Nem választható el a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat: a beszélő /nyelvhasználó teljes kognitív apparátusának figyelembevétele nélkül nem írható le valamilyen „izolált rendszer”. A beszélő szubjektuma mind a kategorizálásban, mind az alapvető konceptuális sémák és idealizált kognitív modellek (ICM) kiválasztásában, utóbbiak beszédshituációhoz kötésében (lehorgonyzásában) aktívan részt vesz.
- Nincs szükség a szigorúan vett szemantikai kompozicionalitás elvére. Az összetett kifejezések jelentését az azt alkotó szavak csak motiválják, de nem határozzák meg egyértelműen: a metonímiára, metaforára is épülő komplex jelentéseket (melyek **gestalt**ként is felfoghatók), a beszélők teljes tudásuk alapján értik meg, és a gyakran visszatérőket egységként jegyzik meg. Az egységek egy szemantikai pólusból, az általa motivált fonológiai pólusból, és a kettőt összekötő szimbolikus kapcsolatokból állnak.
- A nyelvtan ilyen konvencionalizálódott szimbolikus egységek strukturált összessége (Langacker 1987: 57). Mivel a szemantikai pólus és a fonetikai forma között jól áttekinthető szimbolikus viszony van, nincs szükség a generatív grammatikában feltételezett, a kettő között „kapcsolótáblaként” működő autonóm szintaxisra⁷.

2.2.2. Grammatikai funkciók és téma–réma szerkezet a kognitív grammatikában

A 2.1. pontban elmondottakat arra építettük, hogy az angolban a grammatikai funkciókat jelölő kötött szórend miatt feszültség alakul ki ezen funkciók és a téma–réma szerkezet kívánalmi között, melyet a két szint egymásra építésével lehet az elfogadhatóságig csökkenteni. Ez az érvelés feltételezi azt, hogy a grammatikai funkciók kiosztása valamilyen önálló megfontoláson alapul. Az autonóm szintaxis létét tagadó kognitív elmélet szerint ilyen önálló kritériumok létezését nem vehetjük adottnak. A grammatikai funkciók kiosztása az emberi kognitív folyamatokon (figyelem, hatókörválasztás, figura–háttér választás stb.) alapszik, és az itt alkalmazott szempontok alapjaikban nem különböznek a szövegkoherencia kialakításában követett hasonló elvektől.

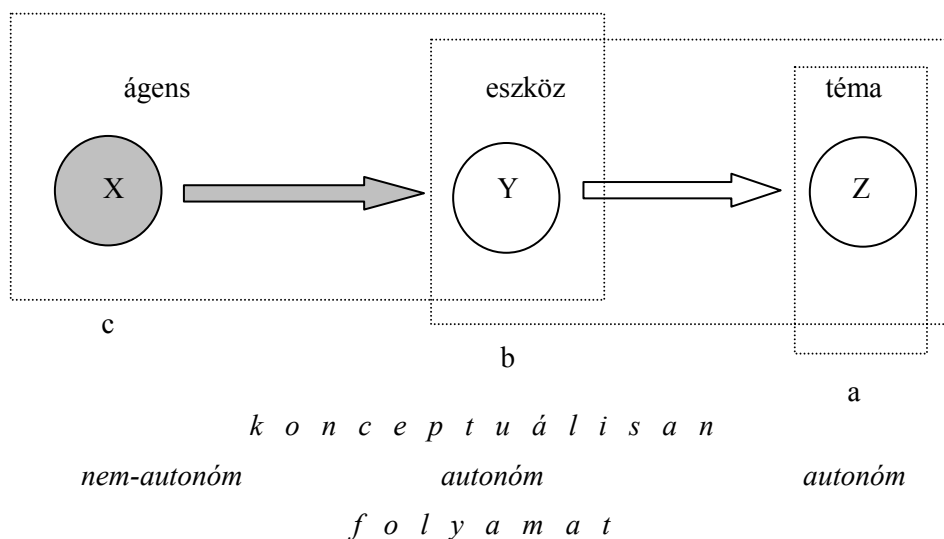
Generatív keretben az absztrakt mélyszerkezeteket és ezzel együtt a strukturálisan meghatározott alanyi, tárgyi stb. csomópontokat a frázisstruktúra-szabályok automatikusan generálják. Mivel a komponens autonóm, ebben a keretben nem sok értelme van arra választ keresni, hogy a szerkezeteket mi motiválja. Bár

⁷ Az erre vonatkozó részleteket l. pl. Newmeyer (1991).

a 60-as évek végén kialakult a generatív szemantika néven ismertté vált alternatíva, amely szemantikai mély struktúrát feltételezett, ez eredeti formájában hamar zsákutcába jutott, és ma már csak elemeiben él tovább — többek között az esetgrammatikában (l. Fillmore 1968), a lexikai-funkcionális grammatikában (l. pl. a már említett Laczkó 1998) és a kognitív grammatikában.

Az esetgrammatika a mélyszerkezetben a predikátum mellé meghatározott szemantikai szerepű argumentumokat rendel, és a felszíni szerkezetet egy alany-kiválasztási hierarchia (**ágens/eszköz/téma**) alapján hozza létre.

Ennek a gondolatnak Langacker kognitív elméletében is megvan a megfelelője: az eseményeket egy prototipikus (kauzalitáson alapuló) modell — az ún. biliárdgolyó-modell — alapján konceptualizáljuk. Ez legalább két részből áll: második (és minden további) része autonómként konceptualizált folyamat, amelyről úgy tartjuk, hogy külső behatás nélkül is végbemehet, első része pedig az okozás (energiaátadás), melyet nem-autonómként konceptualizálunk, mivel a további folyamatok nélkül értelmezhetetlen (Langacker 1999: 27–34). Az így kialakult cselekvéslánc, amely természetesen nem-fizikai kölcsönhatásokra is gond nélkül kiterjeszhető a metaforikus kiterjesztés szabályai alapján, az 1. ábrán látható.

1. ábra A prototipikus cselekvéslánc

A teljes cselekvéslánc megfelelhet például a (7) mondatnak:

(7) *Jóska a labdával betörte az ablakot.*

A cselekvéslánc konceptualizálásában a szubjektum szerepe többszörösen is tetten érhető. Tudjuk, hogy az ablak nem törik be magától, köznapi modellünk-

ben mégis konceptualizálhatjuk autonóm folyamatként⁸. Ekkor a (8a) mondatot kapjuk. Az ablakot valójában a labda törte be (8b), az adott esetben mégis úgy dönthetünk, hogy szerepét másodlagosnak tekintjük az ágenséhez képest (7), vagy nem is vesszük figyelembe. Ennek (8c) felel meg:

- (8) a) *Az ablak betört.*
b) *A labda betörte az ablakot.*
c) *Jóska betörte az ablakot.*

A kognitív grammatika keretében ezekről a változatokról azt mondhatjuk, hogy a cselekvéslánc különböző részeit állítják profilba. Az alany- és tárgy kiválasztás szempontjából a profil kiválasztásának döntő jelentősége van. Nominatív típusú nyelvekben (mint az angol vagy a magyar) ugyanis az alany a profilba vett rész-cselekvéslánc kezdetén⁹, a tárgy pedig a végén lévő szereplő lesz. (Ergatív nyelvek esetében az ergatívus a profilba vett rész-cselekvéslánc nem-autonóm részének, az absolutívus pedig mindig az autonóm részének kezdőpontját jelöli. (A két nyelvtípus láthatólag ugyanarra a cselekvésláncre alapozza a grammatikai funkciók kiosztását, de egészen más stratégia alapján. A nominatív nyelv az energia áramlásának köznapifelfogását [folk theory] követi, az ergatív pedig az autonóm–nem-autonóm jelleget tekinti elsődlegesnek [Langacker 1999: 38]).

Azt a hipotézisünket, hogy az alanykiválasztásnak ez a rendszere nem független a téma–réma szerkezetet meghatározó kognitív és kommunikációs tényezőktől, további érvekkel is alátámaszthatjuk.

Mint már utaltunk rá, a profilba kerülő rész-cselekvéslánc kiválasztása nagyban függ a beszélő szubjektumához kapcsolható tényezőktől. Ez a választás természetesen meghatározza a profilba kerülő láncrész kezdetét — de a választás fordítva is végbemehet: a cselekvéslánc kezdetére kerülő NP kognitív és szemantikai tulajdonságai is legalább ugyanilyen mértékben motiválhatják azt, hogy a lánc mely részét vegyük profilba. Mindkét irányú folyamatnak nagy a valószínűsége. A kognitív modellek (ICM) szubjektivitásának ugyanis van egy olyan alapvető eleme, hogy a beszélő maga dönti el azt, hogy **mi is történt**: az eseményt milyen kognitív modell részeként konceptualizálja¹⁰. (7) és (8) példáira visszatérve: ugyanezt az eseménysort valaki más úgy is leírhatná, hogy *Jóska hálószagató gólt lőtt a bal felső sarokba* — figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy a labdát végül is az ablak állította meg.

⁸ Néha szorult helyzetünkben még a felejtést is megpróbáljuk így konceptualizálni: *'Elfelejtődött.'*

⁹ Az 1. ábrán a (8) mondataihoz tartozó profilba vett rész-cselekvéslánccok kezdetét a megfelelő betűvel jelöltük.

¹⁰ Az episztemikus lehorgonyzás elmélete is kiterjeszthető erre a mozzanatra (Pelyvás 2001a: 171, 2001b: 20).

A releváns kognitív modell kiválasztása azt jelenti, hogy a beszélő/konceptualizáló maga dönti el, hogy az általa látott mozzanatok mely elemeit tartja fontosnak, a jelenlévő entitások közül melyeknek tulajdonít lényeges szerepet, és milyen viszonyokat feltételez közöttük¹¹. Ezeket a mondatszerkezet szempontjából alapvető fontosságú választásokat a kognitív grammatika általános kognitív pszichológiai elvekre vezeti vissza, és a **perspektíva** (szubjektív vagy objektív szerkesztés), **hatókör** (teljes hatókör ... közvetlen hatókör, profil) és **prominencia** (figura, ezen belül elsődleges és másodlagos figura [trajectory/landmark] – háttér) viszonyrendszerekben írja le. Ezek közül számunkra itt a prominencia a legfontosabb, mivel az **alany** mint (tag)mondatszintű **elsődleges figura** [trajectory], a **tárgy** mint **másodlagos figura** [landmark] definiálható.

Az általános kognitív pszichológiai elvek szerint az elsődleges figura kiválasztása a figyelem összpontosításának, az adott elem hozzáférhetőségének [saliency] függvénye. A leghozzáférhetőbb elem belépési pontként szolgál a kognitív modell komplex viszonyaiba¹², ezáltal egyfajta aszimmetriát teremtve az olyan szituációkban is, amelyek pedig „objektív” szemszögből nézve teljesen szimmetrikusnak tünnének (*'A hasonlít B-re'*, vagy *'B hasonlít A-ra'*). Ezt az aszimmetriát tekinthetjük kognitív értelemben az alany–tárgy megkülönböztetés, tehát a mondatszerkezet alapjának.

Az elmondottakból következik, hogy az elsődleges figura kiválasztása az emberi nyelv használójának, az embernek a kognitív folyamatait tükrözi. A hozzáférhetőségnek nagyjából a következő fokozatait szokás megkülönböztetni (l. pl. Langacker 1995: 20):

- Figyelmi központjában elsősorban az **ember** áll, ezért ez a kategória esélyes leginkább az elsődleges figura szerepére¹³. (7) és (8c) gyakoribb mondatok, mint (8b). Ugyanez még nyilvánvalóbb a kifejezés szintjén:

- (9) a) *a kutyas ember ...*
b) *??az emberes kutya ...*

- Ha **ember** nem játszik lényeges szerepet a szituációban, az **állat** a következő jelölt.

- Ezután a (potenciálisan) **mozgó entitás** következik:

- (10) a) *A kutya oda van kötve a fához.*
b) *??A fa oda van kötve a kutyához.*

¹¹ Ezzel tágabb összefüggéseibe helyezzük azt az iménti állítást, hogy a beszélő maga választja ki a profilba vonandó részselekvésláncot.

¹² Ezért langackeri (1999: 171–202) értelemben referenciapontként is értelmezhető.

¹³ Az ágens kategóriájának meghatározásában is centrális ez a jegy, l. Fillmore (1968).

- Még mindig jelentősen motivált, és a cselekvéslánc kezdőpontjával, mint kiválasztási szemponttal is jó megfelelést mutat a **potenciális energiaforrás**:

- (11) a) *Az árvíz összedöntötte a házakat.*
b) *?A házak összedőltek az árvíztől.*

- A következő kategória olyan elem, amely **változáson** megy át:

- (12) a) *A képek megsérültek a tűzben.*

- Végül elérkezünk ahhoz a ponthoz, ahol a választást már csak konvenciók, vagy még azok sem motiválják. Ilyenkor aszimmetria nem is mindig alakul ki, l. (13c)-t, ahol A és B is elsődleges figuraként jelenhetnek meg (és persze a névmás értelmezésében másodlagosként is).

- (13) a) *Az A egyenes metszi B-t.*
b) *A B egyenes metszi A-t.*
c) *Az A és B egyenesek metszik egymást.*

Úgy gondolom, ezek a megfigyelések meggyőzően bizonyítják azt, hogy a profilba vett cselekvéslánc kezdőpontján alapuló és a kognitív folyamatok aszimmetriájára, a mondat szintű elsődleges figura hozzáférhetőségére [saliency] épülő alanykiválasztási stratégiák egymásnak jól megfelelnek, és kellőképpen lefedik az alanykiválasztás prototipikus eseteit.

A második stratégia azért is fontos számunkra, mert a kognitív modellekben (ICM) mint mondat szintnél általában nagyobb egységekben való gondolkodás, amely a holista kognitív grammatikában természetes, azt is megmagyarázza, hogy — legalábbis a prototipikus szituációkban — az alanykiválasztás és a téma-réma szerkezet kívánalmi nem kerülnek konfliktusba. Kézenfekvő ugyanis azt feltételezni, hogy a mondat szintű elsődleges figura kiválasztásakor szerepet játszó, a hozzáférhetőséget meghatározó tényezők között helyet kaphat a **már ismertség** kritériuma is (l. pl. Langacker 1999: 28)¹⁴, amely a téma vagy topic legfontosabb ismertetőjegye.

A kognitív grammatika szabályai tradicionálisan gyengék abban az értelemben, hogy predikciókat nem tesznek. Az itt leírtak igazak lehetnek a prototipikus mondatra anélkül, hogy minden egyes mondatra igaznak kellene tartanunk őket. Ráadásul tudjuk, hogy az angol az elmondottak ellenére használja a 2.1-ben tár-

¹⁴ Langacker megfogalmazásában: az alanynak teljes mértékben lehorgonyozottnak kell lennie. Ezt alátámasztja az a formális szemantikából jól ismert tény is, hogy ha egy mondat alanyának nincs referense, a mondat sem **igaz**, sem **hamis** értéket nem kaphat. Ugyanez a tárgyra már nem vonatkozik, vö. *'Franciaország jelenlegi királya kopasz.'*, illetve *'Láttam Franciaország jelenlegi királyát.'*

gyalt szerkezeteket, sőt olyanokat is, amelyek nyíltan ellentmondanak a kötött szórend elvének:

(14) *Mary I can get along with, but Steve I really cannot stand.*

A következő részben az ezzel kapcsolatos jelenségeket vizsgáljuk meg.

3. Mondatösszetevők és szórend

Az 1. pontban láthattuk, hogy É. Kiss et al. (1998) a magyar nyelv mondatinak leírásában nem a grammatikai funkciókat, hanem a téma–réma szerkezetet veszi alapul. Ekkor úgy gondoltuk, hogy az angol mondat leírására inkább az első módszer az alkalmasabb. Ha azonban megvizsgáljuk a (15) mondatot, azt találjuk, hogy annak grammatikai funkciók szerinti elemzése nehézségekbe ütközik: egyrészt azért, mert nem követi a szabályos angol szórendet, másrészt azért, mert benne a tárgy a grammatika szabályai szerint nem alkot összetevőt az igével (VP), mert az alany a kettő között helyezkedik el:

(15) *Bill Alice likes.*

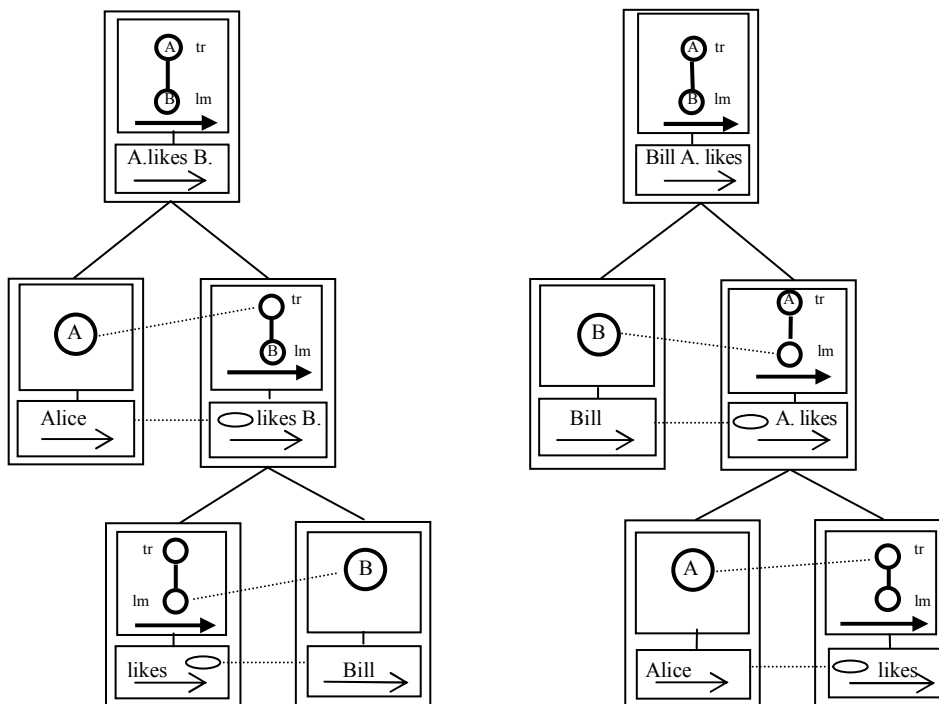
A magyarban az ilyen szórendű (az angolnál sokkal gyakrabban előforduló) mondatok elemzési nehézségei indították el azt a folyamatot, amely a részleges nem-konfigurációsság (a VP hiánya) elméletéhez vezetett (l. É. Kiss 1987). Azonban mint minden generatív nyelvten, ez a rendszer is adottnak veszi azt, hogy a mondat szerkezet az összetevők szigorú hierarchiájára épül, és érvényesek rá a következő szabályok:

- a mondatnak minden szava egyértelműen valamely összetevőhöz tartozik;
- a mondatnak minden szava csak egy összetevőhöz tartozik;
- az összetevők egymáshoz képest lineárisan helyezkednek el (ágrajzaik nem keresztezhetik egymást).

A kognitív grammatika ezen szabályok egyikét sem tartja általános érvényűnek. Mint azt Langacker (1997: 4) kifejti, a nyelvten szemantikai struktúrák, fonológiai struktúrák, és a kettőt összekötő szimbolikus kapcsolatok összességének tekinthető (l. 2.2.1). Mind a szemantikai szinten, mind a fonológiai szinten többfajta és többszintű csoportosítás képzelhető el az adott szint szabályainak megfelelően. A szemantikai pólusra a hierarchikus elrendezés, a fonológiai pólusra a linearitás jellemző. A klasszikus értelemben vett összetevő akkor jöhet létre, ha egy konvencionális szemantikai csoportosítást éppen egy konvencionális fonológiai csoportosítás szimbolizál.

Az elmondottakból következik, hogy a klasszikus összetevőket tarthatjuk prototipikus eseteknek, de jelenlétüknek nincs különösebb jelentősége a nyelvten rendszerére nézve. A (14), (15) típusú mondatokban nem is jönnek létre.

Nem lehet tehát adottnak venni azt, hogy (15)-ben először a *like* ige és a *Bill* főnév alkot egységet. A kognitív grammatika „szintaxisa”, az elaborálás szabályai szerint a mondatot alkotó szavak két módon is szerveződhetnek, és ez két különböző alakhoz vezet, amint az a 2. és 3. ábráról leolvasható. (Az ábrák Langacker [1997]-ből származnak.)

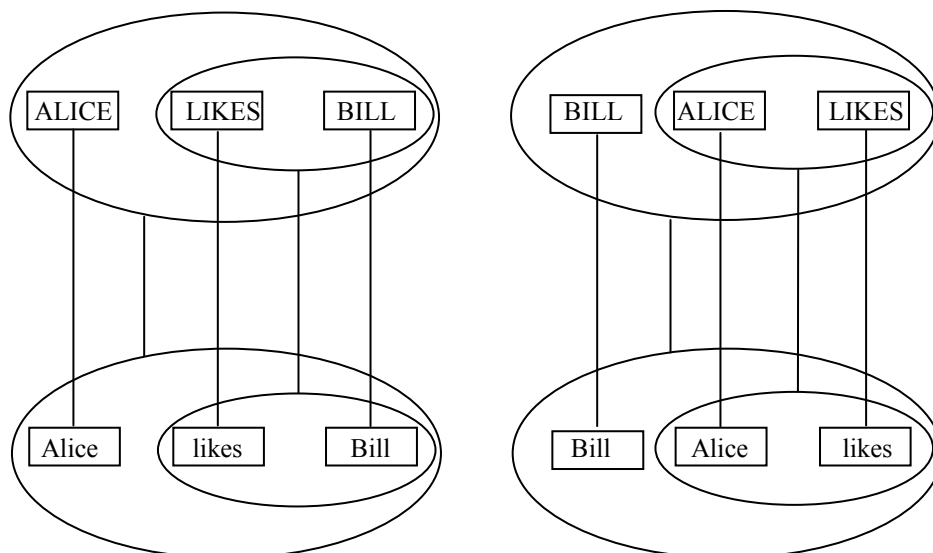

2. ábra Az *Alice likes Bill* szimbolikus szerkezete

3. ábra A *Bill Alice likes* szimbolikus szerkezete

A két mondat szórendje azért különbözik, mert a *like* igét elaboráló¹⁵ két NP más-más sorrendben, más-más hierarchiát alkotva integrálódik a szerkezetbe. Az első esetben a konvencionális S(VO), míg a másodikban egy O(SV) összetevő-struktúra jön létre. Ezt a 4. ábra szemlélteti.

¹⁵ A kognitív grammatikában a mondat szerkezetek azáltal jönnek létre, hogy a predikátum szemantikájából következő sematikus elsődleges [trajector] illetve másodlagos [landmark] figura pozíciókat egy-egy NP (vagy más arra alkalmas elem) specifikus tartalommal tölti meg (elaborálja) (l. Langacker 1987: 68, 1995: 13–6).

4. ábra A lehetséges csoportosítások

Az ilyen nem-konvencionális szerkezetű mondat (vagy (14)) nemcsak a téma-réma felosztást is magukban foglaló kommunikációs szempontok miatt jöhet létre, hanem akkor is, ha a mondatban párhuzamos, de a hagyományos értelemben összetevőnek nem nevezhető szerkezetek futnak. Erre mind a magyarban, mind az angolban könnyű példát találni:

(16) *Pista tagadta, de Jóska elismerte, hogy ők követték el a hibát.*

(17) *The witness impressed, but the lawyer disgusted, the fair-minded jurors.* (Langacker 1997: 9)

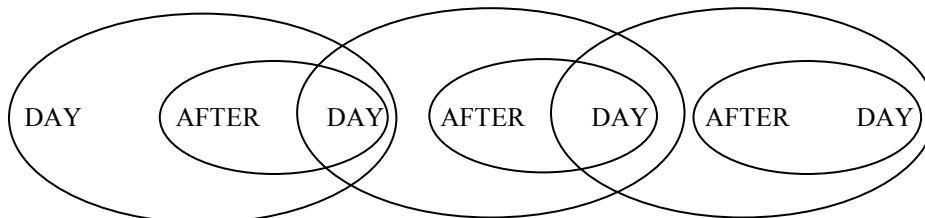
Langacker (1997: 9) még azt is felveti, hogy a (18) mondatban kiemelt rész is SV összetevő¹⁶:

(18) *The lawyers she hired proved very competent at billing.*

Az angolban arra is lehet példát találni, hogy egy szó nem is csak egyetlen összetevőhöz tartozik. Bár a konceptuális struktúra szintjén ez a (16)–(18) pél-

¹⁶ Ennek hátterében a generatív és a kognitív grammatika egy alapvető különbsége áll. A generatív elmélet szerint a mondatban logikai-grammatikai relációk érvényesülnek a mély struktúra szintjén (pl. az, hogy a *hire* igének 'felfogad, megbíz' jelentése alapján, kell, hogy legyen tárgya), és ha a felszíni struktúrában ez nem áll mellette, akkor transzformációnak kellett végbemennie, amely a fenti viszonyok megőrzése érdekében üres kategóriát hagyott hátra, (l. Langacker 1995: 21–2). A kognitív grammatikában nincs mély- és felszíni struktúra, mozgás vagy törlés.

dák kapcsán is felmerülhet, az 5. ábrán bemutatott, összefonódott struktúrákat tartalmazó láncban a fonetikai pólus szintjén is igaz:

5. ábra Konstituenslánc

A fenti példakkal azt is bizonyítani kívánom, hogy itt nem a „szabályos” összetevős szerkezet „megbontásáról” van szó valamilyen mondat- vagy rendszergrammatikán kívül eső kommunikációs cél érdekében, hanem olyan eljárásról, amely a mondatszerkesztésben még a kötött szórendű angolban is meg van engedve, ha nem is tekinthető prototipikusnak. Azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a hagyományos elméletek (beleértve a generatív grammatikát is) a prototípust kivétel nélküli szabállyá teszik. É. Kiss et al. (1998) azért alkot más alapú szabályrendszert, mert a magyarban a szórend annyira szabad, hogy az igét és a tárgyat magába foglaló „klasszikus” konstituens, ha létre is jöhet, semmiképp nem tekinthető prototipikusnak.

4. Összegzés

A kognitív grammatika szemszögéből a téma–réma tagolás, a szórend, és a grammatikai funkciók viszonyáról az elmondottak alapján a következő fő megállapításokat tehetjük:

- A téma–réma tagolás a kognitívmodell-építés, illetve a kognitív modellbe illesztés folyamatának igen fontos része.

A grammatikai funkciók kiválasztásának legalább két szempontrendszere van:

Az alany esetén:

- a profilba vett cselekvéslánc kezdetének jelölése (nominatív nyelvekben);
- a (tag)mondatszintű elsődleges figura [trajector] jelölése.

A tárgy esetén:

- a profilba vett cselekvéslánc végének jelölése (nominatív nyelvekben);
- a (tag)mondatszintű másodlagos figura [landmark] jelölése.

A figurakiválasztás és a kognitívmodell-alkotás, illetve modellbe illesztés igen hasonló, egymást kölcsönösen befolyásoló kognitív folyamatok eredménye (a főbb szereplők és a köztük húzódó viszonyok meghatározása). Közöttük ezért lényeges feszültségek nem várhatók.

A minket érdeklő és ezért profilba vett részcselekvéslánc kezdetének és végének kijelölése is felfogható a kognitívmodell-alkotás részeként. Itt azonban már van némi automatizmus: az energia áramlásának köznapi felfogása, mint szempont már nem feltétlenül egyezik meg a kognitív modell szempontjából elsődlegesen, illetve másodlagosan fontosnak tartott szereplőkkel. Erre utalhat az is, hogy a cselekvéslánc típusának, kiemelt pontjainak jelölésére más stratégiák is vannak (pl. az ergatív nyelvekben).

A fentiek alapján nem vagy csak részben tűnik helytállónak az a tradicionális megállapítás, hogy a téma–réma szerkezet kommunikációs szempontjai és a grammatikai funkciók mondaton belüli elrendezésének szabályai között az olyan kötött szórendű(vé vált) nyelvekben, mint az angol, komoly feszültségek vannak. Ellentmondani látszik ennek a feszültségek feloldására alkalmas különleges szerkezetek viszonylag kis aránya, különösen az élő beszédben.

Némi módosításra és pontosításra szorul az a hagyományos nézet is, hogy az angol kötött szórendű nyelv. Mint a 3. részben láttuk, a mondatösszetevők hagyományosan megfogalmazott hierarchikus szabályrendszere inkább egy prototípust ír le, mint kivétel nélküli szabályokat. A konceptuális szerkezet megszerkesztése során kommunikációs vagy más szempontok lehetővé teszik az elaborálás sorrendjének változtatását. Így a prototipikustól különböző hierarchiák jönnek létre, amelyeknek a szimbolikusság értelmében más szórendek felelnek meg.

Indíttatása, céljai és módszerei szerint a holista kognitív grammatika nem mondatközpontú nyelvten. Annak, hogy mégis a mondatszintű problémákra vonatkozó részei a legkidolgozottabbak, valószínűleg tudományszociológiai okai vannak. Szövegközpontúságát bizonyítja többek között a mondatszintnél nagyobb egységeket átfogó idealizált kognitív modellek központi szerepe vagy a beszélő és hallgató háttérének figyelembevétele az episztemikus lehorgonyzás elméletében. Bár az elmélet viszonylag új, már megvannak azok az eszközei, amelyek biztonsággal használhatók a mondatok szemantikai és grammatikai struktúrájának leírásához. Mivel ezek a struktúrák szorosan összefüggenek a mondatszintnél nagyobb egységek konceptualizálásában végbemenő folyamatokkal is, feltételezhetjük, hogy az ilyen típusú eszközök a szövegek elemzésére is felhasználhatók lesznek.

Irodalomjegyzék:

Bencédi József—Fábián Pál—Rácz Endre—Velcsov Mártonné 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Biber, D.—Johansson, S.—Leech, G.—Conrad, S.—Finegan, E. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht: Reidel—Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin—Kiefer Ferenc—Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris.
- Fillmore, Charles J. 1968. The Case for Case In: Bach, E. and Harms, R.T. (szerk.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Laczkó Tibor 1998. Két angol predikátumtípus elemzéséről – magyar megfelelőik viselkedése alapján. In: Büky L.—Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE. 243–260.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I, II*. Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1995. Raising and transparency. *Language* Vol. 71, No. 1: 1–62.
- Langacker, Ronald W. 1997. Constituency, dependency and conceptual grouping. *Cognitive Linguistics* 8–1: 1–32.
- Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Newmeyer, Frederick J. 1991. Functional explanation in linguistics and the origins of language. *Language and Communication* Vol. 11, No. 1/2: 3–28.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In: Büky L.—Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE. 117–132.
- Pelyvás Péter 2001a. The development of the grounding predication: epistemic modals and grounding predicates. In: Németh T., Enikő—Bibok Károly (szerk.): *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. (a *Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface* sorozatban). Amsterdam: Elsevier.
- Pelyvás Péter 2001b. Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Officina Textologica 5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Quirk, R.—Greenbaum, S.—Leech, G.—Svartvik, J. 1972. *A grammar of contemporary English*. London: Longman.
- Quirk, R.—Greenbaum, S.—Leech, G.—Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

3.

**Mondatrészek és téma–réma tagolás: két struktúra
konfliktusa a franciában**

KISS SÁNDOR

A franciát a kötöttebb szórendű nyelvek között szokták számon tartani; a „kötött szórend” itt azt jelenti, hogy a jelöletlen, kanonikus kijelentő mondatok magjában az alanyt közvetlenül követi az — igéből vagy „kopula + névszó” kapcsolatból álló — állítmány. Felmerül a kérdés, hogyan fér össze ezzel a viszonylagos merevséggel az üzenet „perspektívájának” érvényesítése, vagyis hogyan valósulnak meg azok a mondatok, amelyekben a közlemény kívánatos elrendezése szempontjából az alany nem kiindulópont (**téma**) az állítmányhoz képest, illetve az utóbbi az alanyhoz képest nem végpont vagy „érkezési pont” (**réma**). A kérdésre kettős válasz adható: egyrészt a franciában is vannak „tematizációs” és „rematizációs” eljárások, amelyek a mondatszerkesztés szabályaihoz valahogyan alkalmazkodva elvégzik az üzenet elemeinek kommunikatív „súlyozását”; de a közlemény mellőzheti is többé-kevésbé az említett szabályokat, és spontán (vagy spontaneitást mímelő irodalmias) mondatokban a szintaktikai konstruáltság rovására közvetlenül juttathatja érvényre az üzenet elemeinek kommunikatív hierarchiáját.

A mondat logikai–funkcionális felépítése (azaz mondatrészek szerinti tagolódása) és a téma–réma megkülönböztetés között fellépő „konfliktusok” a francia nyelvleírás hagyományban két eléggé eltérő módon jelennek meg. A XX. század második felének „klasszikus” nyelvtanai a mondatot általában mint logikailag értelmezhető funkciók együttesét mutatják be, és az üzenet perspektívájára inkább csak a sajátosan szerkesztett — vagy valamelyest szerkesztetlen — mondatok elemzésekor utalnak. Ez a felemás eljárás jellemzi pl. a Wartburg—Zumthor (1958) vagy a Wagner—Pinchon (1962) szerzőpáros egyébként teljességre törekvő nyelvтанát. Ugyanakkor az ún. genfi iskola vezető egyéniségei, akik a szintaxist tudatosan kapcsolták össze a nyelvhasználat pszichológiai körülményeinek, sőt olykor a nyelvvelsajátítás folyamatának vizsgálatával, a mondatok bonyolultsági fokozatainak összevetésekor mindenekelőtt a mondanivaló kiindulópontjára és a közlés céljára vannak tekintettel (Sechehaye 1926, 1950, Bally 1944², 1950³). A téma–réma tagolás és az alany–állítmány kapcsolat viszonyának vizsgálatában külön hely illeti meg Sandmann (1954) briliáns esszéjét. A mondatelemzés logikai–funkcionális és kommunikatív szempontjainak eddigi legjobb szintézise Riegel—Pellat—Rioul (1994, 1999⁵) nyelvтанában található.

A továbbiakban először azt vizsgáljuk, hogy milyen mondattani megoldások biztosíthatják a franciában az üzenet kiinduló- és végpontjának kitüntetett kezelését akkor, ha a nyelvhasználó nem lép ki a logikai–funkcionális mondatalkotási szabályok globális keretei közül. E ponton három jelenségre térünk ki: a virtuális szembeállítás megalapozására, vagyis a réma fókuszba helyezésére; a kiindulópont „megkonstruálására”, ami a téma különböző fokozatokban történő kiemelését jelenti; végül a réma előkészítését és mintegy előzetes bejelentését célzó konstrukciókra. (E három jelenség közül az utóbbi kettőnek részletes vizsgálata terjedelmes korpusz összeállítását tenné szükségessé, ami a francia nyelvtudományban eddig nem történt meg, ezért e két tematikát itt inkább csak felvázoljuk.) Ezután röviden utalunk a — tényleges kommunikációban igen gyakori — „szerkesztetlen nyelvi nyilatkozatokra”, amelyek a közlés elemeinek viszonyát a pszicholingvisztikai megformálásnak egy kezdetlegesebb szintjén ragadják meg, s azt mintegy közvetlenebbül mutatják be, a szokásosnál erőteljesebben támaszkodva a szituációra, a nyelvi kontextusra, valamint a prozódia szintjén megvalósuló oppozíciókra.

Egy olyan, főnévi alanyt, igei állítmányt, előljáró nélküli („direkt”) főnévi tárgyat és előljárós helyhatározót (a leírt sorrend szerint) tartalmazó mondatban, mint

- (1) *Pierre construit une maison dans les Alpes.*
= Péter épít egy házat az Alpokban.

nem-jelölt prozódia és semleges vagy hiányzó kontextus esetén az egymást követő mondatrészek szerepe a közlés perspektívájának szempontjából lényegében az, hogy az információt folyamatosan pontosítják, vagyis a mondat jelentése lineárisan előrehaladva fogalmilag egyre szűkül. A mondatnak ez a „kommunikatív jelöletlensége” a mondatrészek szokásos elrendezéséből adódik, más szóval hozzátartozik az itt illusztrált kanonikus felépítésű mondat nyelvtani jelentéséhez. A beszédhelyzet azonban megkívánhatja, hogy az információ valamelyik eleme ne csupán jelentést szűkítő, hanem egyúttal más jelentéseket kizáró érvennyel jelenjék meg, tehát legalábbis virtuálisan szembeállítást is kifejezzen. Többé-kevésbé univerzális eszközként a francia nyelvben is rendelkezésre áll ilyenkor a kontrasztív hangsúlyozás: ha arról lenne szó, hogy Péter valóban az Alpokban épít házat és nem a Pireneusokban, vagy valódi házat épít, nem csupán kunyhót, elképzelhető volna az *Alpes* vagy *maison* szó hangsúly által történő kiemelése. (Itt mellékes, bár a francia nyelvben jelenleg zajló prozódiai átalakulás szempontjából korántsem érdektelen, hogy e szokásosnál dinamikusabb hangsúly pl. a *maison* szónak valószínűleg az első szótagját érintené, nem pedig a régebbi, de még érvényes rendszer szerint a hangsúlyt viselő utolsó szótagot.) Speciálisabb beszédhelyzeti feltételek esetén elképzelhető volna az igei állítmányra,

sőt az alanyra eső kontrasztív nyomaték is (akár a lexikai paradigmák belső viszonyainak kihasználásával, pl. ha fontos, hogy Péter felépít és nem lerombol egy házat, a hangsúlyozás lehetne *Pierre construit une maison* — ami a prefixumok különbsége révén is szemben áll a *détruit* formával). A beszédhelyzetnek és a szövegelőzményeknek megfelelően a szembeállítás aktuálisan is kifejezhető a mondatokban: *Pierre — et non Marie — construit une maison dans les Alpes* 'Péter — és nem Mária — épít házat az Alpokban'.

Mindamellet a virtuális szembeállításnak megvannak a jellegzetes „szegmentális” eszközei is. Ezek megtörik az egyszerű mondat szokásos előrehaladását — ahol az egymást követő mondatrészek kohézióját a linearitáson kívül csak a mondatintonáció biztosítja —, és olyan struktúrákat vezetnek be, amelyeket összetett mondatként is lehetne értelmezni (diakrón szempontból eredetileg valóban összetett mondatokról van szó). Mivel a szóban forgó eljárások a fokalizációnak mintegy „kanonikus” eszközeivé váltak, az elemzők inkább az egyszerű mondaton belül megvalósuló kereteket és elhatárolásokat látnak bennük. A virtuális szembeállítás — szokásosabb nevén kiemelés — konstans eleme a „kiemelt” mondatrészt megelőző *c'est* [sɛ] szekvencia, amely egy hagyományos és a kiemelő szerkezetet pillanatnyilag ignoráló, mondatrészek szerinti elemzésben úgy jelenik meg, mint egy alanyként működő specifikálatlan mutató névmás és a kopula kapcsolata, vagyis egy „alany + 'van' + névszói állítmány” sor első része. A névszói állítmány helyét a kiemelt mondatrész foglalja el:

(2) *C'est une maison que Pierre construit dans les Alpes.*
= Péter házat épít az Alpokban.

Az így átalakított mondat *maison* 'ház' szó után következő részét az eddigiek alapján vonatkozó mellékmondatnak tekinthetjük, amelyet a vonatkozó névmás tárgyesetű alakja (*que*) vezet be. Az új mondat felépítését s egyben a tárgy kiemelését tükröző fordítás ez lehetne: 'Ház az, amit Péter épít az Alpokban' (a sorrendhez még pontosabban igazodva: 'Az [van] ház, amit Péter épít az Alpokban').

A tárgyat fókuszba állító szerkezet látszólag összhangban van a mondat szerkesztés funkcionális szabályaival: a kiemelt főnévi csoportot követi egy vonatkozó mellékmondat. Nyilvánvaló azonban — s ezt a magyar fordítás is érzékelteti —, hogy további kommentár nélkül ez az elemzés tévútra visz. Hiszen a (2)-höz hozzárendelhetünk egy nem-kiemelő értelmezést is, ahol a vonatkozó mellékmondat (akár determinatív, akár appozitív jelentésű) szűkíti a főnévi csoport referenciális terjedelmét, de nem gondoskodik virtuális szembeállításról. Ekkor a mondat fordítása egyszerűen: 'Ez/Az ház, amelyet Péter épít az Alpokban'. Va-

lójában tehát a (2)-vel jelölt lineáris struktúra két mögöttes szerkezetet rejt.¹ Különbségüket a helyesírás nem jelzi², prozódiai eltérés azonban mégis lehet közöttük: a fent említett, általában az első szótagra eső kontrasztív hangsúly nemcsak (1)-ben, hanem (2)-ben is érintheti a *maison* szót, de csak kiemelés esetén.

Így kirajzolódik a címben sugallt „konfliktus”: a virtuális szembeállítást megalapozó „kiemelő szerkezetben” a kiemelt tárgy után vonatkozó mellékmondatot találunk, ez azonban a mondat logikai értelmezésében nem erre a tárgyi szintagmára vonatkozik. Könnyű erről meggyőződni, ha (2)-t helyettesítjük egy vele referenciálisan azonos, a virtuális szembeállítást emfatikusan kifejező mondattal:

- (3) *Ce que Pierre construit dans les Alpes est une maison.*
= (Az,) amit Péter épít az Alpokban, [van] ház [és nem valami más].

Ebben a változatban a főmondat alanya (*ce*, a *c'* mondatfonetikai változata) és az állítmány (*est une maison*) távol kerülnek egymástól, amit általában áthidalnak az alany megismétlésével:

- (3a) *Ce que Pierre construit dans les Alpes, c'est une maison.*
= (Az,) amit Péter épít az Alpokban, (az) [van] ház.

A logikai elemzés azt mutatja, hogy a szóban forgó vonatkozó mellékmondat nem a tárgy referenciális terjedelmét szűkíti, hanem az alanyét. Ezért a (2)-vel jelölt mondat tárgyat fokalizáló értelmezése csak akkor felel meg a konstituensek helyes sorrendjének, ha a logikai viszonyoktól eltekintünk, hiszen az alanyhoz tartozó vonatkozó mellékmondat elvileg nem követhetne egy tőle jobbra eső és az állítmány részeként működő névszót.

Kétségtelen azonban, hogy a beszélők nem végeznek a fentihez hasonló megfontolásokat, és az itt vázolt diszkrepancia nem zavarja őket a (2)-vel jelölt kiemelő szerkezet kódolásában és dekódolásában. Ezért azt mondhatjuk, hogy a fokalizáció szükséglete létrehoz egy „*c'est* + kiemelt mondatrész + vonatkozó névmás” struktúrát, amelyet az üzenet címzettje fokalizációként dekódol; félreértés veszélyekor rendelkezésre áll a kiemelt mondatrészre alkalmazható kontrasztív hangsúly vagy a (3)/(3a) típusú szerkezet, amely a fókusz a mondat végére helyezi, előkészítvén azt az előreutaló — és szemantikailag bizonyos értelemben üres — „mutató névmás + vonatkozó névmás” kapcsolattal (a tárgy elő-

¹ E viszonyok formalizálására nézve vö. Dubois—Dubois-Charlier (1970: 184–185).

² Legfeljebb arra lehetne gondolni, hogy az appozitív vonatkozó mellékmondatot — a determinatívól eltérően — a franciában vessző választja el a főmondattól: *C'est une maison, que Pierre construit dans les Alpes* 'Ez ház, [egyébként olyan,] amit Péter épít az Alpokban'.

készítésére tárgyi vonatkozó névmást találunk). Alternatív fogalmazásban azt mondhatjuk, hogy a „*c'est* + főnévi csoport” szekvencia kérdéssé teszi, a főnévi csoportra eső kontrasztív hangsúly pedig meggátolja a szekvenciát követő vonatkozó mellékmondatnak a főnévi csoportra vonatkoztatását.³ Természetesen a mondatalkotókat szabályosabban linearizáló (3) / (3a) és a lineáris felépítés szabályaival fokalizációs értelmezés esetén ellentmondásba kerülő (2) között történetileg mindig lehetett bizonyos „átjárás”, amely a „kiemelő szerkezet” eredetéről is számot adhat, de ezt most nem feladatunk megvizsgálni.

Az alany „kiemelésének” módja megerősíti azt a benyomásunkat, hogy a „*c'est* + főnévi csoport + vonatkozó névmás” szekvencia a dekódoló számára sajátos fokalizációs szignál, amely bizonyos értelemben konfliktusba kerül a linearitás logikai–funkcionális értelmezésével. A virtuális szembeállítás kifejezésének eszköze az alany esetében a „*c'est* + főnévi csoport + *qui*” szekvencia:

- (4) *C'est Pierre qui construit une maison dans les Alpes.*
= Péter épít házat az Alpokban.

Szó szerinti magyarítás a 'Péter az, aki ...' (vagy a sorrendet is leképezve, a: 'Az Péter, aki...') sort eredményezné, tehát a vonatkozó névmásnak itt az alanyesete (*qui*) használatos. A vonatkozó mellékmondat kettős értelmezését — *mutatis mutandis* — ugyanúgy írhatjuk le, mint a tárgy kiemelésével kapcsolatban: a *qui construit une maison dans les Alpes* mellékmondat „lineáris olvasatban” a *Pierre* főnév referenciájához csatol újabb információkat (kb. 'Ez/Az Péter, aki házat épít az Alpokban')⁴. Megtaláljuk a virtuális szembeállítás emfatikus kifejezését is, a fókusz jobbra tolásával:

- (5) *Celui qui construit une maison dans les Alpes est Pierre.*
= (Az,) aki házat épít az Alpokban, [van] Péter [és nem valaki más].
(5a) *Celui qui construit une maison dans les Alpes, c'est Pierre.*
= (Az,) aki házat épít az Alpokban, (az) [van] Péter.

³ Hogy a „*c'est* + kiemelt mondatrész + vonatkozó névmás” speciális fokalizációs eszközé vált, arra az is utal, hogy a (3)/(3a) típusú mondatokban a mutató névmás helyettesíthető volna valamely főnévi csoporttal (általában hiperonimával): *La chose que Pierre construit dans les Alpes* (, *c'*) *est une maison* 'A dolog, amelyet Péter épít az Alpokban, (az) ház'. Ezzel szemben * *?La chose est une maison que Pierre construit dans les Alpes* a tárgyat fokalizáló mondatként nem volna elfogadható.

⁴ Mivel a példában az alany tulajdonnév, referenciája a vonatkozó mellékmondat hozzáadásával nem szűkíthető, más szóval a vonatkozó mellékmondat csak appozitív jellegű lehet (nagyjából az 'Ez Péter, és ő házat épít az Alpokban' értelemben). E megfontolás azonban a lényegét nem befolyásolja.

A vonatkozó mellékmondat itt is a főmondat alanyának referenciáját szűkíti, tehát (4) fokalizációs értelmezésekor nem a *Pierre* konstituenshez tartozik. Mármost az (5) és (5a) mondatokban, amelyek lineáris felépítésükben közvetlenül tükrözik a funkcionális összefüggéseket, a főmondat alanyául szolgáló mutató névmás, amely „megelőlegezi” a fokalizált mondatalkotót, *ce* helyett *celui* változatban jelenik meg. A vonatkozó mellékmondatok antecedenséül szolgáló mutató névmások körében (ha referenciájukat anaforikus elemre vagy szituációelemre utalás nem korlátozza) *celui* és *ce* mint a ’+élő’ és ’-élő’ szemantikai jegyek hordozói állnak egymással szemben (*celui qui* ’az, aki’ ~ *ce qui* ’az, ami’). Így az (5) és (5a) mondatokban a *celui* névmás előre specifikálja az állítmány névszói részeként megjelenő fokalizált konstituent mint a ’+élő’ jeggyel ellátott szemantikai osztály tagját. A (4) típusú „kiemelő szerkezetben” azonban ez a specifikáció eltűnik, és a főmondat alanya, amely logikailag továbbra is antecedense a vonatkozó mellékmondatnak, a „neutrális” *c(e)* alakban jelenik meg. A *C’est Pierre qui ...* kezdetű mondatban a mutató névmás az élő/életlen „egyeztetés” tekintetében nem viselkedik többé antecedensként, hanem a „*c’est* + kiemelt mondatrész + vonatkozó névmás” alakú fokalizáló szekvencia részeként működik.⁵ A helyzet nem más akkor sem, ha a tárgy kiemelésekor vizsgáljuk a ’+élő’ és ’-élő’ szemantikai jegyek reprezentációját. (2) és (3a) mintájára szerkeszthető:

(6) *C’est Jean que Pierre aime vraiment.*

= Péter Jánost szereti igazán.

(7) *Celui que Pierre aime vraiment, c’est Jean.*

= Akit Péter igazán szeret, az János.

Az antecedens és a vonatkozó mellékmondat fentebb megfigyelt, funkcionális szempontból „szabálytalan” szétválasztásán kívül az „egyeztetés” elmaradása is jelzi egy fokalizációs szignál beépülését a logikai–funkcionális szerkezetbe, s ezáltal a két struktúra konfliktusát.

Az (előljáró nélküli) tárgy és az alany kiemelésének vizsgálata után a többi, állítmányhoz tartozó konstituens (előljárós tárgy, előljáróval vagy anélkül álló határozók) fokalizációs viselkedését az (1) mondat *dans les Alpes* helyhatározóján szemléltethetjük. A virtuális szembeállítás szokásos eszköze — amely tehát

⁵ A ’-élő’ jelentésű elemek *chose* hiperonimájával párhuzamot keresve itt is tehetünk kísérletet a mutató névmás helyettesítésére a *personne* ’személy’ szóval. Az eredmény ugyanaz: (5)-ben és (5a)-ban ez a helyettesítés lehetséges, vö. *La personne qui construit une maison dans les Alpes (, c’) est Pierre* ’A személy, aki házat épít az Alpokban, (az) Péter’; (4)-ben ugyanez a helyettesítés fölöttébb problematikus: **La personne est Pierre qui construit une maison dans les Alpes.*

azt jelöli, hogy Péter valóban az Alpokban épít házat és nem máshol — a kiemelt mondatrésznek a *c'est ... que* keretben történő elhelyezése:

- (8) *C'est dans les Alpes que Pierre construit une maison.*
= Péter az Alpokban épít házat.

A fokalizációnak ez a megoldása nem vezethető le az előjáró nélküli tárgy és az alany esetében megfigyelt viszonyokból, mivel a kiemelés nem vonatkozó mellékmondat segítségével történik. Ha ez így lenne, akkor a *Pierre construit une maison* mondatdarabot a vonatkozó névmás helyhatározói funkciójú alakjának kellene megelőznie, ráadásul úgy, hogy a keretbe zárt konstituens ne tartalmazza a helyviszonyra utaló előjárót. Hasonlóan (3)/(3a) és (5)/(5a) magyarításaihoz, a *dans les Alpes* helyhatározó fokalizációját kifejező mondatnak eredetileg azt kellene jelentenie, hogy '(Az,) ahol Péter házat épít, az az Alpok'. Bár a francia vonatkozó névmásnak vannak az alany- és tárgyeseten kívül további esetszerű alakjai, és előjárókkal is kombinálódik, az előjárós/határozói zónában a „mutató névmás + vonatkozó névmás” kapcsolat számos változata kívül esik a normán, és pl. (9a) egyáltalában nem, (9b) pedig csak alig képzelhető el:

- (9a) **Ce où Pierre construit une maison, ce sont les Alpes.*
(9b) *?*Ce sont les Alpes où Pierre construit une maison.*⁶

A *c'est ... que* keret, amely a kiemelt határozót vagy előjárós tárgyat az előjáróval együtt fogja közre, ily módon nem származhat vonatkozó mellékmondati struktúrából. Az itt szereplő *que* elem nem tagja a vonatkozó névmás paradigmájának (homonímiája a *que* vonatkozó névmással, valamint ennek nyelvtörténeti háttere jól ismert — ez az egybeesés bizonyára befolyásolta is a kiemelő szerkezetek alakulását). A „*c'est* + határozó/előjárós tárgy + *que*” szekvenciában a *ce* és *que* elemek logikai kapcsolata leginkább a *le fait que* '(az) a tény, hogy' típusú fordulatok segítségével ragadható meg, azaz a *que* elemnek „tartalomkifejtő” szerepet tulajdoníthatunk: azzal a 'hogy' kötőszóval azonosíthatjuk, amely első-sorban a tárgyi mellékmondatokat vezeti be, de „kifejtheti” az elvont főnevek „tartalmát” is:

- (10) *Le fait que Pierre construit une maison dans les Alpes est surprenant.*
= Az (a tény), hogy Péter házat épít az Alpokban, meglepő.

⁶ A kopula alkalmazkodik a többes számú *les Alpes*-hoz, a *ce* névmás többes számban változatlan marad.

Így a mondat nem-fokalizált részének — logikai szempontból nézve — mintegy mellékmondatba telepítése, amely az alany és az előjáró nélküli tárgy fokalizációjakor vonatkozó mellékmondat létrehozását jelentette, itt tartalomkifejtő mellékmondat kialakítását jelenti. Hipotézisünk a mögöttes struktúrára vonatkozik, mivel a megvalósult mondatokban „*ce + que*” nem működik tartalomkifejtő jelleggel (a specifikáltabb *ceci* mutató névmással ezt talán könnyebb elképzelni) — hivatkozhatunk azonban olyan lazábban szerkesztett nyelvi nyilatkozatokra, ahol egy *que*-vel bevezetett tartalomkifejtő mellékmondat valóban azonosul logikailag a *ce* elemmel:

(11) *Cet événement — que Pierre construit une maison —, c'est dans les Alpes.*

= Ez az esemény — hogy Péter házat épít —, ez az Alpokban van.

A fokalizáció eddig megfigyelt szabályainak megfelelően a fokalizált konstituens az összetett állítmány névszói részének pozícióját foglalja el (*c'est une maison, c'est Pierre, c'est dans les Alpes*).

A határozók és előjárós tárgyak fokalizációjára vonatkozóan is világossá kell tennünk, hogy a bemutatott logikai–funkcionális elemzések csupán azt kívánják igazolni, hogy a fokalizációt tartalmazó mondatok egyik alapvető aspektusukat illetően kapcsolódnak a funkcionális viszonyokat lineárisan tükröző közönsége-sebb mondatszerkezetekhez. Ugyanakkor azonban a virtuális szembeállításnak most tárgyalt típusa is tartalmazza a fentebb fokalizációs szignálnak nevezett struktúrát (itt: *c'est ... que*), amelynek dekódolásakor a *que* elem bizonyára nem alárendelő kötőszóként, hanem egyfajta elhatároló jelként működik. Az üzenet perspektívájára vonatkozó információ tehát itt is konfliktus árán épül be a mondat logikai–funkcionális szerkezetébe.⁷

A réma fókuszba állításán kívül a logikai–funkcionális szerkezet nagyobb törés nélkül „megbír” egy másik olyan beavatkozást, amely specifikusan az üzenet perspektíváját juttatja érvényre. Ezúttal az üzenet kiindulópontjának „megkonstruálásáról” van szó a mondaton belül, vagyis olyan szerkesztésmódokról, amelyek a téma kialakítását nem bízzák egyszerűen a kanonikus szórendből adódó szabott sorrendre, hanem egy ebből nem előre látható téma–réma tagolást valósi-

⁷ A kép teljesebbé tétele kedvéért megkísérelhetjük az állítmány fókuszba helyezését. Az eddig megfigyelt átalakításokhoz hasonlóan az ige — tárgyi és határozói bővítményeivel együtt — a névszói állítmány pozícióját fogja elfoglalni, főnévi igenévvé alakulva, a *c'est* struktúra után. Ekkor az alanyt kell mellékmondatba telepíteni, miközben a főmondati állítmány helyét egy „pronomen”-hez hasonló „proverbium”, a *faire* ’csinálni’ ige fogja betölteni. Az eredmény a nyelvi normának inkább a határán helyezkedik el: *Ce que fait Pierre, c'est construire une maison dans les Alpes* ’Amit tesz Péter, az [annyi, mint] házat építeni az Alpokban’.

tanak meg. Tekintve, hogy e tanulmány keretei között csak a mondat struktúráiról teszünk néhány megjegyzést, kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni azt a fontos elméleti kérdést, hogy az üzenet ún. kiindulópontja mennyiben függ a korábbi szövegbeli viszonyoktól, vagyis mennyiben lesz kiindulópont éppen azért, mert a dekódoló számára már ismert. A kiindulópont megformálásával kapcsolatos műveletek tehát itt abból a szempontból jönnek számításba, hogy beavatkoznak-e a logikai-funkcionális struktúrába, különös tekintettel a mondatalkotók sorrendjére. E tekintetben három, eléggé eltérő eljárást említhetünk, amelyek a téma kontúrját különböző „erősségi” fokokon alakítják ki.

Metaforával élve „gyenge” témaképzésnek mondhatjuk azt a műveletet, amely kizárólag az összetevők sorrendjét érinti. Az itt számításba jövő sorrendi áthelyeződésre, tehát a mondat nem-első pozíciójából az első pozícióba történő áthelyeződésre az alapvető mondatalkotók közül a határozók és az előljáróval bevezetett tárgyak képesek úgy, hogy a mondat szerkezetben egyébként ne essék változás. (1)-ből kiindulva a helyhatározó előre helyezésével az eredmény:

- (12) *Dans les Alpes, Pierre construit une maison.*
= Az Alpokban Péter házat épít.

A francia mondatban ilyenkor szokásos vessző megfelel az előrehozott határozót követő virtuális szünetnek, illetve az előrehozott mondatdarab utolsó szótagján gyakran megvalósuló melodikus csúcshoz. Az előrehozatal korlátját képezik az olyan „ige + határozó” szekvenciák, amelyekben az ige mint lexéma szükségessé teszi a határozó jelenlétét. Előrehozatal esetén ilyenkor az ige után üresen maradt részt másik reumatikus elemmel ki kell tölteni:

- (13) *Pierre va à bicyclette.*
= Péter kerékpáron megy.
→ *A bicyclette, Pierre va chez Jean.*
= Kerékpáron Péter elmegy Jánoshoz.

A kötelező jellegű határozókhöz bizonyos mértékig hasonlóan viselkednek az előljárós tárgyak is (amelyek tehát az ige specifikusan kapcsolt bővítményei [vonzatai]). Hasonlóan az * ?*A bicyclette Pierre va* mondat kvázi-agrammatikus voltához az * ?*A Marie Pierre écrit* mondat is sutának és befejezetlennek tűnik, de az ige utáni „üres hely” kitöltésén kívül a mondat használható marad akkor is, ha a kontextus az extraponált főnévi csoport számára kontrasztív értelmezést biztosít:

- (14) *Pierre écrit à Marie.*
= Péter ír Máriának.

- *A Marie Pierre écrit tous les jours.*
= Máriának Péter mindennap ír.
A Marie Pierre écrit et à Claire il téléphone.
= Máriának Péter ír és Klárának telefonál.

A témaképzésnek most vázolt eszköze csupán a kanonikus szórendet érinti és azt is csekély mértékben: az üzenet perspektívájának érvényesülése nem vezet a logikai–funkcionális felépítés jelentős módosulásához.

A téma kialakításának minden alapvető mondatalkotóra alkalmazható, a kiindulópontot markánsabban jelző és a mondatstruktúrát is erősebben befolyásoló eszköze az adott referenciális elem baloldali extrapozíciója, amely ún. szegmentált mondatot („phrase segmentée”) hoz létre. Talán célszerűbb itt referenciális elemről és nem szintagmáról beszélni, mivel az eljárás érvénye az előjárós szintagmákra is kiterjed, amelyek viszont ilyenkor előjárójukat elvesztve, tehát az állítmányhoz kapcsolódásukat nem specifikálva jelennek meg a mondat élén. E szegmentáló vagy daraboló műveletnek éppen az a lényege, hogy a témaként működő főnévi csoport a mondatból kiszakítva (ennek megfelelően külön intonációs egységként és a mondat többi részétől virtuális szünettel elválasztva), elszigetelten található a mondat első pozíciójában. Így a főnévi alany és főnévi „direkt” tárgy közötti különbség, amelyet a kanonikus mondatban a szórend (SVO) jelöl, itt elmosódik, és mint láttuk, nem különböznek tőlük az eredetileg előjárós tárgy és a határozók sem. A megkülönböztetésnek ezt a hiányát elsősorban az ige közvetlen környezetében (és prozódiai hatókörében) megjelenő, elvileg hangsúlytalan elemek ellensúlyozzák, amelyeket nyelvtörténeti származásuk alapján hangsúlytalan (vagy kötött) személyes névmásoknak szoktak hívni, de közös szintaktikai és prozódiai sajátosságaik miatt az újlatin nyelvtudományban a „klitikum” nevet is elnyerték. Ezek az elemek elsődleges működésüket tekintve valóban névmási (deiktikus, illetve anaforikus vagy kataforikus) jellegűek; a szintaktikai specifikáció nélkül bejelentett témára anaforikusan utalnak vissza, miközben ezt a specifikációt végrehajjták. A klitikumok ugyanis egyfajta „esetrendszer” alkotnak, amelynek tagjai bizonyos „központi” mondattani funkciókat fejeznek ki; valamely „eset” megjelenése az anaforikus képviselő révén az előrehozott főnévi csoportot funkcionálisan beilleszti a mondat ige köré szerveződött részébe. (Az — általában proklitikus — klitikumok helyére és sorrendjére itt nem térünk ki.) Nagyjából megkülönböztethetjük a következő változatokat:

- (15) Az alany tematizálása:
Pierre, il construit une maison dans les Alpes.
= Péter, (ő) házat épít az Alpokban.

- (16) Az előljáró nélküli tárgy tematizációja azonosított referens esetén:
La maison, Pierre la construit dans les Alpes.
= A ház(at), Péter (azt) az Alpokban építi.
- (17) Az előljáró nélküli tárgy tematizációja azonosítatlan referens esetén:
Une maison, Pierre en construit une dans les Alpes.
= Egy ház(at), Péter [abból épít egyet =] épít (egy olyat) az Alpokban.
Des maisons, Pierre en construit dans les Alpes.
= Házak(at), Péter épít (olyanokat) az Alpokban.
- (18) A *de* [alapvetően 'ból/ből, -ról/ról'] előljárós tárgy tematizációja:
Pierre parle de la maison.
= Péter beszél a házról.
→ *La maison, Pierre en parle.*
= A ház, Péter beszél róla/arról.
- (19) A *de* előljárós határozó tematizációja:
Pierre vient de la maison.
= Péter a házból jön.
→ *La maison, Pierre en vient.*
= A ház, Péter onnan jön.
- (20) Az *à* [alapvetően '-nak/nek'] előljárós tárgy tematizációja:
az igék azon osztályánál, amelyhez döntően '+élő' szemantizmusú tárgy tartozik:
Pierre écrit à Marie.
= Péter ír Máriának.
→ *Marie, Pierre lui écrit.*
= Mária, Péter ír neki.
az igék azon osztályánál, amelyhez döntően nem csak '+élő' szemantizmusú tárgy tartozik, '-élő' jegy esetén:
Pierre pense à la maison.
= Péter gondol a házra.
→ *La maison, Pierre y pense.*
= A ház, Péter gondol rá.
- (21) A 'hol?' és 'hová?' kérdésre felelő helyhatározók tematizációja:
Les Alpes, Pierre y construit une maison.
= Az Alpok, Péter ott épít egy házat.
Les Alpes, Pierre y va souvent.
= Az Alpok, Péter gyakran megy oda.

A vázlatos áttekintésből kitűnik, hogy a klitikumok rendszere a főnévi szerepű mondatalkotók közül az alanyon és a tárgyon kívül a határozók egy kisebb

csoportját mutatja „központi” jellegűnek. E csoport tagjainak extrapozíciója és az ebből következő kötelező névmási utalás (mint a rájuk vonatkozó névmási utalás általában) befolyásolja a mondat közvetlenül ige köré szerveződött szféráját: a tematizáció ebben a szférában nyomot hagy. A csoporton kívül eső mondatalkotók „extrapozíciós” tematizációja szintén a névmási képviselő általános szabályai szerint kíván meg anaforikus visszautalást a mondatban.⁸ Ide elsősorban a nem „központinak” számító határozókat számíthatjuk, amelyeknek képviselője egyébként különböző lehet a ’+élő’/’-élő’ szemantikai jegy szerint:

- (22) *Pierre étend une couverture sur Marie.*
= Péter ráborít egy takarót Máriára.
→ *Marie, Pierre étend une couverture sur elle.*
= Mária – Péter ráborít egy takarót.
Pierre s’assied sur la chaise.
= Péter ráül egy székre.
→ *La chaise, Pierre s’assied dessus.*
= A szék – Péter ráül.

A példából kitűnik, hogy az előljáróval ellátott személyes névmás (*sur elle*) rendelkezhet a ’+élő’ jeggyel az előljárónak szemantikailag megfelelő határozószóval szemben (*dessus*). Az ’+élő’ jeggyel ellátott mondatalkotók névmási képviselőtének nagyobb önállósága mutatkozik meg egy (20)-hoz illeszthető kiegészítésben: az *à* vonzatú igék azon osztályában, amelyhez döntően nem csupán ’+élő’ szemantizmusú tárgy tartozik, ’+élő’ jegy esetén tilos a klitikum: *Pierre pense à Marie* → *Marie, Pierre pense à elle*.

Mivel a beszélt francia nyelvben tendencia mutatkozik az alanyi klitikum használatára olyankor is, amikor az alany egyébként nem volna témaként jelölendő (pl. *Dans les Alpes, Pierre il construit une maison* – tehát a 3. személyű igealak automatikusan magában foglalja a „hangsúlytalan személyes névmást”, hasonlóan az 1. és 2. személyű *je construis* és *tu construis* alakokhoz), az alany tematizációjakor feltétlenül nagy szerep jut a prozódiai eszközöknek (így az intonációnak és a virtuális szünetnek). Jegyezzük meg másfelől, hogy a balra történő extrapozícióval mintegy szimetriaviszonyban létezik egy jobbra történő extrapozíció is, amely egy klitikummal előre jelzett és így szintaktikailag a mondatmagba már beillesztett főnévi csoportot mintegy „utólagosan” tematizál: *Il*

⁸ Ide kívánczik az az általános megjegyzés, hogy a ’-élő’ szemantizmusú főnévi csoportok tematizálása — különösen, ha determinánsuk nem határozott — bizonyos esetekben (és főként a familiáris beszédben) a nem klitikumi viselkedésű *ça* mutató névmással is történhetik, így a tárgy anaforikus ismétlésekor: *La maison, Pierre construit ça dans les Alpes*; nagy valószínűséggel a határozatlan alany ismétlésekor: *Une maison, ça se construit facilement* ’Egy ház, (az) könnyen felépül / felépíthető’.

construit une maison dans les Alpes, Pierre 'Épít házat az Alpokban, (mármint) Péter'; *Pierre la construit dans les Alpes, la maison* 'Péter az Alpokban építi (mármint) a házat'. Mind a baloldali, mind a jobboldali extrapozíció esetében a mondatalkotók szabad „vándorlását” a szabályozott felépítésű mondatmag (az ige és klitikumai vagy az ige és a hozzá kapcsolódó, névmási szerepet is játszó határozó) biztosítja. Így a „struktúrák konfliktusa” azáltal simul el, hogy a kanonikus mondat szerkezet „kliticizált” változata továbbra is ábrázolja a logikai-funkcionális összefüggéseket, miközben a kommunikatív kiindulópont specifikusan kapcsolt mondatalkotóként jelenik meg.

„Erős” — emfatikus — témaképzést szolgálhatnak egyes kifejezések a mondat élére helyezett konstituens előtt: az előljáróként viselkedő *quant à* (+ X), az eredetileg vonatkozó mellékmondatot tartalmazó *en ce qui concerne* (+ X) 'abban, ami X-et illeti'. Ez az eljárás hozzáadódik az előrehelyezett téma anaforikus megismétléséhez:

- (23) *Quant à / En ce qui concerne Pierre, il construit une maison dans les Alpes.*
= Ami Pétert illeti, (ő) házat épít az Alpokban.

Bár az üzenet kiindulópontjáról és számos esetben feltételezhetően ismert referensről van szó, az „erős” témaképzés célozhat virtuális szembeállítást, ez viszont előidézheti a réma valamely elemének fókuszba helyezését, ami a virtuális szembeállítást szintén implikálja:

- (24) *Quant à la maison, c'est Pierre qui la construit dans les Alpes.*
= A házat pedig Péter építi az Alpokban.

Az üzenetnek nem csak a kiindulópontja konstruálható meg külön eszközökkel, hanem bizonyos értelemben a végpontja is — pontosabban vannak eszközök, amelyek a réma által közvetített (legtöbbször új) információra felhívják a figyelmet anélkül, hogy a réma vagy annak egy része a virtuális szembeállításra utaló fókuszpozícióba kerülne. A rémát előkészítő és mintegy bejelentő eljárásnak tekinthetjük ún. személytelen ige használatát a rémaként működő főnévi csoport előtt:

- (25) *Il se construit une maison dans les Alpes.*
= Épül az Alpokban egy ház.
(26) *Il reste quelques maisons encore dans la rue.*
= Néhány ház marad még az utcában.

Az *il se construit* 'épül / épülnek', *il reste* 'marad / maradnak' igék (ahol az *il* az alany helyét betöltő, jelentés nélküli elem) a fenti mondatokban a téma pozíciójába kerülnek. Az igei állítmánynak ez a tematizációs lehetősége nagyszámú intranszitiv igeire kiterjed. Funkcionális szempontból az ige tematizációja szabad teret enged a réma elemeinek felsorakoztatására, a kanonikus szórend, valamint az alanyt és állítmányt kötő egyeztetési szabályok figyelmen kívül hagyásával — pontosabban az alany kategóriája ebben a szerkesztésmódban megszűnik, és átadja helyét egy másik főnévi szerepnek: az ige után, az általa kialakított „keretben” találunk egy olyan főnévi csoportot, amely az igével szoros szemantikai kapcsolatot tart fenn, és kanonikus mondatban az alanya volna (*Il reste quelques maisons encore dans la rue* → *Quelques maisons restent encore dans la rue*, „alany + állítmány” szórenddel és az állítmány számbeli egyeztetésével). A hordozott üzenet szempontjából olyan mondat típusokról van szó, amelyekben gyakran valószínűsíthető az említett főnévi csoport nagyobb kommunikatív súlya az igehez képest, az utóbbi ugyanis sokszor olyan helyzetekre vagy folyamatokra utal ('van', 'marad', 'készül'), amelyek a szövegösszefüggésből amúgy is adódhatnak. Az ilyen főnévi csoport — különösen, ha determinánsa határozatlan — a kanonikus szórendű mondat alanyaként kényelmetlen helyzetben van, és szükséges lehet réma-voltát határozottabban jelezni. Ennek a személytelen szerkezet csak egyik eszköze; elhelyezhető az adott főnévi csoport a legáltalánosabb réma-bevezető ige, a létezését jelölő személytelen *il y a* után, áthidaló vonatkozó mellékmondatokkal:

(27) *Il y a quelques maisons qui restent encore dans la rue.*
= (Van) néhány ház (, ami) marad még az utcában.

Hasonló szemantikai és pragmatikai viszonyok között — korlátozottabb mértékben — tematizálható az ige, s így hangsúlyozottan jelölhető a főnévi csoport réma-volta az alany és az állítmány cseréjével, pl. olyan felsorolásokban, ahol a közlemény szemantikai kerete nagyjából szabott és előrelátható: *Suit l'orchestre, suivent les chanteurs ...* 'Következik a zenekar, következnek az énekesek ...'.

Mind a személytelen szerkesztés, mind az ún. fordított szórend súlyosan megsérti a mondat logikai–funkcionális felépítésének alapelveit: az alany és állítmány szabott sorrendjét, illetve személytelen ige esetében az egyeztetés szabályát is. Valójában olyan — teljes mértékben grammatikalizált — szerkesztésekről van szó, amelyek a kommunikatív perspektíva célszerű kialakítása kedvéért alternatív megoldásokat kínálnak a kanonikus mondatszerkezeti típushoz képest. Mivel tanulmányunk tárgya a struktúrák „konfliktusa”, fontos megjegyeznünk, hogy a személytelen ige elé alanyi pozícióba bevezetett üres *il* enyhíti, bár fel nem oldja a személytelen szerkezet sajátosságát, amely elvileg mindenképpen különböző marad az „alany + állítmány” kapcsolatra épülő szerkezettől. A „konf-

liktus” meglétét jelzi, hogy a személytelen szerkesztés, valamint az „állítmány + alany” szórend itt szemléltetett változata elvileg nem fér össze — az alapvető főnévi komponensek jelöletlensége miatt — az előjáró nélküli tárggyal.

A réma hangsúlyozott kialakításának jellemzéséhez hozzátartoznék az olyan mondatformálások bemutatása, ahol a bevezető tematikus egységnek a most vizsgált szerkesztésmódokhoz képest is szegényebb a szemantikai tartalma: pragmatikai szempontok bevonásával listát lehetne készíteni az olyan réma-előkészítő fordulatokról, amelyek — a magyarban is jól azonosíthatóan — olyasmit jelentenének, mint ’az a helyzet, hogy’, ’azt akarom mondani, hogy’ stb. Ezek közül csak a beszélt nyelvi *bon ben* (kb. ’szóval’, ’hát’) kifejezést említsük — ez szintaktikailag kívül marad azon a mondaton, amelyet mintegy rémaként bejelent:

- (28) *Bon ben, il ne viendra pas.*
= Szóval nem fog jönni.

A most idézett mondatban sajátosan ábrázolódó téma–réma viszony átvezet ahhoz a — tárgyunk szempontjából utoljára említendő — lehetőséghez, hogy az üzenet két alapvető alkotóeleme, a téma és a réma szintaktikai kötelék nélkül, csak a linearitás és a prozódia által összekapcsolva jelenik meg. Az ilyen szekvenciák természetesen azt az elméleti kérdést vetik fel, hogy valójában melyek azok a fonológiai és grammatikai, valamint pragmatikai tényezők, amelyek az üzenetet valóban üzenetnek fogadtatják el, amikor hiányzik éppen a mondatra mint üzenetre utaló — vagy, ha akarjuk, a mondatot üzenetként aktualizáló — predikáció. Ettől függetlenül téma és réma ilyen egymás mellé helyezése a kommunikációban jól működik:

- (29) *Cette ville : quel endroit !*
= Ez a város: micsoda hely!
(30) *Très bon, ce café.*
= Nagyon jó (, mármint) ez a kávé.

A központosítás többé-kevésbé szerencsésen tükrözi a prozódiai kohéziót. Mindkét „mondatban” szemantikai szempontból a két konstituens között predikatív viszony van, amelyet azonban kopula nem fejez ki; ezenkívül a második mondatban láthatóan „hátravetett témával” van dolgunk, amelyet a szituáció szolgáltat, és a mutató determináns is jelez. Hjelmslevi terminusokban azt mondhatnánk, hogy a logikai–funkcionális és a kommunikatív tagolás között egyoldalú feltételezettségi viszony van: az utóbbi az üzenetben mindig rekonstruálható, de az előbbi meglétét nem implikálja feltétlenül.

Ennek az egyoldalú feltételezettségnek a jegyében kell szemlélnünk a két struktúra „konfliktusát” is — kétségkívül nem csupán a franciában, hanem még számos más nyelvben is. A mondat logikai–funkcionális felépítésének szabályozottsága a jólformáltságot garantálja, amely bizonyos bonyolultsági szint fölött az üzenet érvényességének biztosítéka. Úgy tűnik azonban, hogy minden kommunikációs aktus formai felépítésében fellelhető egy olyan réteg, amely a mondanandó kiindulópontját, végpontját s ezzel mintegy létjogosultságát meghatározva az üzenet megfogalmazóját cselekvőként ábrázolja.

Irodalomjegyzék:

- Bally, Ch. 1944². 1950³. *Linguistique générale et linguistique française*. Berne.
- Dubois, J.—Dubois-Charlier, Fr. 1970. *Éléments de linguistique française : Syntaxe*. Paris.
- Kiss, S. 1987. Le traitement des fonctions de la phrase simple dans la linguistique française entre 1950 et 1965. In: *Studia Romanica* 5: 5–70. Debrecen. Vö. Uő. 1988. A mondattani funkciók a franciaországi leíró nyelvtani munkákban 1950 és 1965 között. In: Kiss S. (szerk.): *Grammatika és nyelvészeti szempontú irodalomelemzés Franciaországban*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 3–42.
- Riegel, M.—Pellat, J.-Chr.—Rioul, R. 1994. 1999⁵. *Grammaire méthodique du français*. Paris.
- Sandmann, M. 1954. *Subject and Predicate. A Contribution to the Theory of Syntax*. Edinburgh.
- Sechehaye, A. 1926. 1950. *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris.
- Wagner, R. L.—Pinchon, J. 1962. *Grammaire du français classique et moderne*. Paris.
- Wartburg, W. von—Zumthor, P. 1958. *Précis de syntaxe du français contemporain*. Berne.

4.

Téma–réma tagolás és szintaktikai műveletek a francia összetett mondatban

SKUTTA FRANCISKA

A francia nyelvtanok a mondat téma–réma szerinti tagolását általában az egyszerű mondat keretén belül tárgyalják. A bemutatás alapját a minden szempontból jelöletlen — vagyis kijelentő, állító, érzelmileg semleges — egyszerű mondat szerkezete képezi, melyben a mondatkezdő alany a **téma**, az igei állítmány és bővítményei a **réma** szerepét töltik be, az ettől való eltérések pedig bizonyos szórendi változatokkal, ill. kiemelő szerkezetekkel hozhatók összefüggésbe.¹ Érdekes, hogy mire az összetett mondatok tárgyalására kerül sor, mintha „elfelejtődne”, hogy a tagmondatok sorrendjének kialakításában is van szerepe a beszélő szándékától és a szöveggörnyezettől függő **aktuális tagolásnak**, s hogy a sorrend megváltozása itt is együtt jár bizonyos szabályozott szerkesztési műveletekkel.² Példaként álljon itt — most különösebb elemzés nélkül — a következő francia regényrészlet, melyben a szinte körkörös ismétlődő tagmondatok a szöveggörnyezethez képest más-más helyen bukkannak fel, s tartalmuk így más-más hangsúlyt és megvilágítást kap:

J’aimais éperdument la Comtesse de ... ; j’avais vingt ans, et j’étais ingénu ; elle me trompa, je me fâchai, elle me quitta. J’étais ingénu, je la regrettai ; j’avais vingt ans, elle me pardonna : et comme j’avais vingt ans, que j’étais ingénu, toujours trompé, mais plus quitté, je me croyais l’amant le mieux aimé, partant le plus heureux des hommes.

(Örülten szerettem ... grófnőt; húszéves voltam és naiv; megcsalt, megsértődtem, elhagyott. Naiv voltam, bántódtam; húszéves voltam, megbocsátott: és mivel húszéves voltam és naiv, még mindig megcsalva, de már

¹ A közismert francia nyelvtanok közül vö. Grevisse (1988: 328); Denis—Sancier-Chateau (1994: 432), melyek a kérdést igen röviden s csak az egyszerű mondatra vonatkoztatva tárgyalják, míg Chevalier et al. 1964 egyáltalán nem vizsgálja. Ezzel szemben nagyobb figyelmet szentel a kérdésnek (bár inkább elszórtan, más nyelvtani jelenségek kapcsán) Wartburg—Zumthor 1958 és Wagner—Pinchon 1962. Önálló fejezetként is tárgyalja a kérdést mind a nyelvten, mind a szövegten keretében Riegel et al. (1999: 130–132; 604–610.)

² Az említett nyelvtenok közül csak Wartburg—Zumthor 1958 és főleg Riegel et al. 1999 tesz érdemi megjegyzéseket e kérdésről.

nem elhagyva, azt hittem, én vagyok a legimádottabb szerető, tehát a legboldogabb az összes férfi között.)³

Kétségtelen, hogy az összetett mondaton belüli téma–réma tagolódás bonyolult kérdés, hiszen az üzenet ilyen felosztása itt már nem egy, hanem két szinten valósul meg: egyrészt a tagmondatok között, másrészt az egyes tagmondatokon belül. A tagmondatok sorrendjére vonatkozóan — nagyon leegyszerűsítve — azt feltételezhetjük, hogy egy két tagmondatból álló összetett mondatban az első — mint kiindulópont — egy a szövegkörnyezetből már legalább részben ismert helyzetet közöl, vagyis témaként szerepel, míg a második ehhez képest többé-kevésbé új információt hoz, tehát rémaként az egész közlés célját, értelmét fejezi ki. Ugyanakkor a mondat e két nagy egysége maga is tovább osztható, s így az egyes tagmondatokon belül szintén megvalósul valamilyen téma–réma tagolódás, de bizonyára nem függetlenül a két tagmondat között létrejött mondattani és jelentésbeli kapcsolattól. Tanulmányomban az összetett mondat aktuális tagolását elsősorban a tagmondatok sorrendjének szintjén vizsgálom.

A következő kijelentések — önmagukban — világosan mutatják az egyszerű mondatokra általában jellemző téma–réma tagolást:

- (1) *Les élèves / n'ont rien compris.*
(A tanulók / semmit sem értettek.)
- (2) *La présentation / était confuse.*
(A magyarázat zavaros volt.)

— azonban egyetlen mondattá fűzve már különböző lehetőségeket rejtenek magukban.

A két legegyszerűbb, kötőszó nélküli mellérendelés:

- (3) *La présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris.*
- (4) *Les élèves n'ont rien compris, la présentation était confuse.*

más-más kiindulópontból más-más irányba viszi a két tartalmilag azonos üzenetet: a tagmondatokban kifejezett tényállások között feltételezhető oksági viszonyt (3) az okból az okozatra következtetve, (4) pedig fordítottnan, a következményt az őt előidéző okkal utólag magyarázva közli.

Az üzenet elrendezésének ezt a viszonylagos szabadságát⁴ az is mutatja, hogy (3) és (4) egyaránt következhet ugyanazon szövegelőzmény után:

³ Dominique Vivant Denon, *Point de lendemain* [1812] (Másnap már nem), Paris, Gallimard, Coll. Folio, 1995. 35. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

⁴ A viszonylagosság itt abban áll, hogy a sorrend — legalábbis a kötőszó nélküli mellérendelésben — független a nyelvtantól, de nem független a beszélő szándékától.

- (5) « *Alors, comment était le cours ?* » — « *Désastreux.* »
(Nos, milyen volt az óra? — Szörnyű.)

Amennyiben viszont a szövegelőzmény nem ilyen általános keretet alkot, hanem már szövegszerűen bevezeti vagy legalább megelőlegezi a kérdéses összetett mondat valamely elemét, a két tagmondat sorrendje kevésbé lesz szabad, legalábbis valószínűsíthető valamiféle törekvés a téma fenntartására, s ez befolyásolhatja egy tagmondat elsőként történő megjelenését. Így (3) — amely először a tananyag átadását minősíti — következhet egy olyan mondatból, mely épp ezt a tartalmat előlegezi meg:

- (6) *Le sujet n'était pas clairement défini.*
(A tárgy nem volt világosan meghatározva.)

(4) pedig bizonyára természetesebben követné a tanulókra vonatkozó kérdést:

- (7) « *Le prof n'était pas à la hauteur.* » — « *Et les élèves ?* »
(A tanár nem állt a helyzet magaslatán. — És a tanulók?)

Ami a (3) és (4) mondatokban a második tagmondatot illeti, egyszerre tartalmazhatjuk az ott közölt információt részben ismertnek, részben pedig újnak (hasonlóan egyébként az első tagmondat belső szerkezetéhez). Ismertnek, hiszen a tágabb szövegkörnyezetben a beszélő már említhette a tanórát, melynek természetes velejárói a tanulók, ill. a tananyag magyarázata — ezt jelzi a határozott névelővel bevezetett főnévi utalás révén megvalósuló ún. **asszociatív anafora** is. Nem meglepő továbbá — tekintve az ok-okozat között fennálló szoros viszonyt —, hogy (3) és (4) épp a bennük foglalt következményt, ill. okot fejezik ki a második tagmondatban. Viszont a mondatok végéhez közeledve annyiban mégis új információt kapunk, amennyiben a beszélő nem az első tagmondatban közölt helyzetet fogalmazza újra, másrészt — a lehetőségek közül választva — a befogadó figyelmét épp erre az oksági viszonyra irányítja, holott például attól független tényállásokat is említhetne:

- (8) [*Le cours était désastreux.*] *La présentation était confuse, pourtant on connaît M. Dupont comme un excellent professeur.*
(Szörnyű volt az óra. A magyarázat zavaros volt, pedig Dupont urat kiváló tanárnak ismerik.)

- (9) [*Le cours était désastreux.*] *Les élèves n'ont rien compris, pourtant ils faisaient des efforts pour suivre les explications.*
(Szörnyű volt az óra. A tanulók semmit sem értettek, pedig igyekeztek követni a magyarázatot.)

Az utóbbi két példában az egyszerűség kedvéért olyan általános keretet alkotó mondatot használtam szövegelőzményként, amely után a kérdéses összetett mondat bármelyik tagmondata következhet minden nehézség nélkül, szemben a részlegesebb, több tartalmi kötöttséget magukban foglaló (6) és (7) szövegelőzményekkel, melyek előnyben részesítenek bizonyos sorrendi megoldásokat. (Emlékeztetőül: *Le sujet n'était pas clairement défini. La présentation était confuse* [...] ; ill. [...] « *Et les élèves ?* » – « *Les élèves n'ont rien compris* [...] ».) Az persze nem állítható, hogy (6) és (7) vagy a hozzájuk hasonló szövegelőzmények után a kérdéses összetett mondat tagmondatainak sorrendje csakis egyféle lehet, az, amely az új információ fokozatos bevezetését célozza, s ezáltal természetesebbnek és biztonságosabbnak hat. A mondatfűzésben — akár a nyelvhasználat más területein — bizonyára szerepet játszanak nyelven kívüli, főleg pszichológiai tényezők is, például a beszélő gondolkodásmódja, fogalmazási készsége vagy szokásai, sőt egyszerűen a „körülmények hatalma”, a pillanatnyi döntés, figyelem, érzelmi állapot stb. Így ugyanazon szövegelőzmény után ugyanazon tagmondatok sorrendjének megfordításával már másik szöveget kapunk, amely ugyan szintén elfogadható, de szerkesztése lazább, stílusa szaggatottabb, mert elszakadnak benne az egymással szorosabban összefüggő tartalmak. Továbbra is (6) és (7) szövegelőzményeket felhasználva:

- (10) [*Le sujet n'était pas clairement défini.*] *Les élèves n'ont rien compris, la présentation était confuse.*
(11) [« *Le prof n'était pas à la hauteur.* » — « *Et les élèves ?* »] — « *La présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris.* »

Ilyen megfogalmazásban (10)-ben ténylegesen eltávolodnak egymástól a 'tárgy' és 'magyarázat', valamint a 'nem világos' és 'zavaros' fogalompárok tagjai, (11)-ben pedig a tanulóokra vonatkozó ismételt utalást szakítja meg egy közbeékelte tagmondat.

A mondatoknak, ill. mondatsoroknak ezt a kissé „széteső” voltát azonban elensúlyozhatja egy más mondattani megoldás, nevezetesen mellé- vagy alárendelő **kötőszavak** és változatos **kapcsolóelemek** használata, ami lehetővé teszi a logikai viszonyok kifejtését, és ezzel indokolhatja a tagmondatok sorrendjét:

- (12) [*Le sujet n'était pas clairement défini.*] *Les élèves n'ont rien compris, d'ailleurs, la présentation était confuse.*
(A tárgy nem volt világosan meghatározva. A tanulók semmit sem értettek, egyébként a magyarázat zavaros volt.)
- (13) [« *Le prof n'était pas à la hauteur.* » — « *Et les élèves ?* »]
— « *Eh bien, comme la présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris.* »
(A tanár nem állt a helyzet magaslatán. — És a tanulók? — Hát, mivel a magyarázat zavaros volt, a tanulók semmit sem értettek.)

(12)-ben az előzmény és az azt követő első tagmondat között szigorúan véve nincs közös elem, a kérdéses tagmondat — bár az előzmény ismeretében nem meglepő — teljes egészében új információnak tekinthető. Így ezt a fogalmazást mondhatjuk lényegre törőnek, melyben viszont a két állítás között adódó jelentésbeli távolságot a beszélő egy utólagos — az előzményhez jobban kapcsolódó — kiegészítéssel mégis megpróbálja áthidalni. Az összetett mondat második tagmondatának az **egyébként** kapcsolóelemmel történő bevezetése a tagmondatnak épp ezt a kiegészítő és egyben összekötő szerepét teszi nyilvánvalóvá.⁵ Némileg ellentétes az információ tagolása (13)-ban, ahol a párbeszéd egyik szereplője (az egyébként kézenfekvő) lényegre törő válasz helyett a késleltetés módszerével: annak ellenére, hogy a kérdés a tanulókra vonatkozott, s hogy a róluk szóló állítással azonnal megadható lenne a válasz, a válaszadó — tudván, hogy kellemetlen bejelentést kell tennie — először habozik (ezt jelzi a választ bevezető kapcsolóelem), majd egy előrehozott okhatározói mellékmondatral igyekszik enyhíteni mondandóját. Azt azonban, hogy a válasz lényege még hátra van, már az elején érzékelteti a *comme* ('mivel, minthogy') kötőszó használatával, melyet gyakran találunk ilyen előreutaló szerepben.

Ily módon egy nyelvtani elem, a kötőszó egyszerre teszi kötöttebbé és szabadabbá a szerkesztést: kötöttebbé, mert a kötőszó, nyelvtani elem lévén, megkövetelheti akár egyszerre több nyelvtani szabály figyelembevételét (sorrend, igemódok használata), ugyanakkor szabadabbá, mert a kötőszó jelenléte segít eligazodni a tagmondatok viszonyában, s ezzel mintegy könnyebben elfogadtatja a különböző sorrendi megoldásokat, melyek legalább részben az ismert és új információk tagolását tükrözik.⁶

Úgy tűnik azonban, hogy az összetett mondatok két fő típusában, a mellérendelést, ill. alárendelést tartalmazó mondat szerkezetekben a kötőszó más-más

⁵ A *d'ailleurs, et même, de plus* stb. kiegészítő kapcsolóelemek értelmezését l. Riegel et al. (1999: 621).

⁶ Adott beszédhelyzetben ugyanilyen fontos a hangsúly, a hanglejtés és a szünet szerepe.

módon kap jelentőséget. Közismert, hogy a **mellérendelő** összetételben a kötőszó alkalmazása nem kötelező,⁷ viszont az információ elrendezésében mégis nagy szerepet kapnak a legkülönbélebb argumentatív kapcsolóelemek,⁸ mert a mondattanilag teljesen egyenrangú (s ezért viszonylag független) tagmondatok között épp ezek képesek a logikai függőségeket kifejezni, s ezzel együtt az ismert és új információk kapcsolatát világossá tenni.

Ezzel szemben a franciában — bizonyos kivételektől eltekintve⁹ — az **alárendelő** szerkezetekben kötelező valamilyen kapcsolóelem (kötőszó, előjárós kifejezés, ill. vonatkozó névmás) használata, ami itt elsősorban a tagmondatok közötti szorosabb mondattani függőséget biztosítja, és annak fajtáját azonosítja. Valószínűleg ez a mondattani kötöttség az oka, hogy az alárendelő szerkezetekben az információ tagolása is szabályozottabb, hiszen eleve bizonyos adott mondattani keretekhez igazodik, úgymint: a mellékmondat típusa, esetleg altípusa, „mozgékonyasága” a mondat egészén belül, a kapcsolóelem mondattani viselkedése. E feltételek vizsgálata nélkülözhetetlen annak eldöntéséhez, hogy a beszélőnek mikor mennyi szabadsága van a mondat információszerkezetének alakításában.

A nyelvtani szerkezet és az információ szintjén megvalósuló kettős tagolást alapvetően a **mellékmondatok típusainak** vizsgálata mutatja meg. Mint ismeretes, a mellékmondatok osztályozásának legáltalánosabban elfogadott szempontja az, hogy a mellékmondat milyen mondatrész — legtöbbször: milyen bővítmény — szerepét tölti be a főmondatban. Eszerint a francia nyelvtanban három fő típust szoktak elkülöníteni: 1. **tartalomkifejtő** mellékmondat, amely leggyakrabban a főige tárgyi bővítménye, 2. **vonatkozó** mellékmondat, általában jelzői szerepben, 3. **határozói** mellékmondat, a szemantikailag igen változatos határozó szerepében. Mivel a bővítmény a mondat jelentéséhez oly módon járul hozzá, hogy a mondat egy szerkezetileg fontosabb elemének jelentését pontosítja, ahhoz valamilyen többletet ad, feltételezhetjük, hogy az információ tagolása szempontjából a bővítmények — s ebből következően a mellékmondatok — inkább a **réma** szerepét töltik be, vagy a réma tartományán belül annak többé-kevésbé központi elemét képezik. Ezt látszik igazolni az a mondattani tény is, hogy a franciában — semleges mondatszerkesztés esetén — a bővítmények inkább az informatívabbnak tartott mondatvégi helyzetben fordulnak elő (pl. *Nous aurons des visiteurs français demain* = Holnap francia látogatóink lesznek), s a mellékmondatok is gyakrabban követik, mintsem megelőzik a főmondatot. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha egy bővítmény vagy mellékmondat mégis **témaként** szere-

⁷ A francia nyelvtanban külön néven szerepel a kötőszó nélküli mellérendelés (**juxtaposition**) és a kötőszóval ellátott mellérendelés (**coordination**).

⁸ Vö. Riegel et al. (1999: 619–623).

⁹ Pl. a melléknévi igeneves szerkezetek többsége, bizonyos **accusativus cum infinitivo** jellegű szerkezetek.

pel, s ezért a mondat elejére kívánczik, áthelyezése gyakran bonyolult mondat-tani átszervezést igényel (pl. főnévi tárgy esetén anaforikus névmási utalás az ige körzetében: *Ces visiteurs, nous les attendons depuis longtemps* = Ezeket a látogatókat régóta várjuk).

Mivel a főmondathoz képest mindhárom típusú mellékmondat nagyjából a neki megfelelő bővítmény egyszerű mondatbeli helyét foglalja el, rögtön adódik egy fontos különbség egyrészt a kötött helyű tárgyi, ill. jelzői-vonatkozó mellékmondatok, másrészt a mozgékonyabb határozói mellékmondatok között. Semleges mondat szerkesztéskor ugyanis mind a főigét követő tárgyi mellékmondat (14), mind a bármely főmondati névszói csoporthoz kapcsolódó vonatkozó mellékmondat (15) valószínűleg a rémát vagy annak egy részét képviseli, s ugyanezt teszi a főmondat utáni határozói mellékmondat is (16), ám ez utóbbi viszonylag könnyen válhat a főmondat előtt témává is (17):

- (14) *Pierre regrette que Marie soit partie.*
(Péter sajnálja, hogy Mária elment.)
[vö. *P regrette le départ de M* = P sajnálja M távozását.]
- (15) *Pierre relit chaque jour les lettres que Marie a écrites.*
(P minden nap újraolvassa a leveleket, amelyeket M írt.)
[vö. *P relit chaque jour les lettres écrites par M* = P minden nap újraolvassa a M által írt leveleket.]
- (16) *Pierre est triste depuis que Marie est partie.*
(P azóta szomorú, amióta M elment.)
[vö. *P est triste depuis le départ de M* = P M távozása óta szomorú.]
- (17) *Depuis que Marie est partie, Pierre est triste.*
(Amióta M elment, P szomorú.)
[vö. *Depuis le départ de M, P est triste* = M távozása óta P szomorú.]

Egyébként azt, hogy egy összetett mondatban a mellékmondat rémaként szerepel-e vagy sem, jól mutatják az olyan mondat szerkesztési tesztek, amelyek csak a rémával hozhatók összefüggésbe, s a témára nem alkalmazhatók, úgy mint: az illető tagmondatra (mint bővítményre) feltehető **kérdés** és az arra adható, magával a mellékmondatdal kifejezett **rövid válasz**, továbbá a mellékmondatban foglalt tényállás **tagadásának**, ill. **kiemelésének** lehetősége.¹⁰ Ebből a szem-

¹⁰ Vö. Riegel et al. (1999: 607–608). A kiemelés a réma fokalizációját (**focalisation**) teszi lehetővé. Ezzel szemben Wartburg—Zumthor (1958: 172) a *c'est...qui / que* szerkezet által közrefogott és így kiemelt szócsoporthoz témának tekint.

pontból viszont az előbbi osztályozás átrendeződik, mert ezúttal a tárgyi (14a) és a határozói (16a) mellékmondatok mutatnak több közös vonást:

- (14a) « *Que regrette Pierre ?* » — « *Que Marie soit partie.* »
(Mit sajnál P? — Hogy M elment.)
Pierre regrette non pas que Marie soit partie, mais qu'elle ne téléphone jamais.
(P nem azt sajnálja, hogy M elment, hanem hogy sosem telefonál.)
C'est le fait que Marie soit partie que Pierre regrette.
(Hogy M elment, azt sajnálja P.)¹¹
- (16a) « *Depuis quand Pierre est-il triste ?* » — « *Depuis que Marie est partie.* »
(Mióta szomorú P? — Amióta M elment.)
Pierre est triste non pas depuis que Marie est partie, mais depuis qu'elle ne téléphone plus.
(P nem azóta szomorú, amióta M elment, hanem amióta már nem telefonál.)
C'est depuis que Marie est partie que Pierre est triste.
(Amióta M elment, P azóta szomorú.)

A vonatkozó mellékmondat sajátossága a két másik típussal szemben az, hogy önmagában egyik tesztet sem „bíri ki”, minden esetben kizárólag a közvetlenül előtte álló névszói csoporttal — mint antecedenssel — együtt vesz részt a mondat szerkesztési műveletekben (függetlenül annak főmondatbeli szerepétől), s bizonyos archaikus szerkezetektől eltekintve főnévi antecedens hiányában — a magyartól eltérően — a mutató névmás különféle alakjaira támaszkodik:

- (15a) « *Quelles lettres Pierre relit-il chaque jour ?* » — « *Les lettres / Celles que Marie a écrites.* »
(Milyen leveleket olvas újra P minden nap? — [Azokat,] amelyeket M írt.)
Pierre relit chaque jour non pas les lettres que Marie a écrites, mais celles que Louise a envoyées.
(P nem azokat a leveleket olvassa újra minden nap, amelyeket M írt, hanem amelyeket L küldött.)

¹¹ Kevésbé nehézkes megoldás a kiemelésre: *Ce que Pierre regrette, c'est que Marie soit partie.* (Amit P sajnál, az az, hogy M elment), melyben a kiemelt rémát hangsúlyosan előkészíti az első tagmondat.

?*Ce sont les lettres que Marie a écrites que Pierre relit chaque jour.*

(A levelek, amelyeket M írt, azok, amelyeket P újraolvas minden nap.)¹²

Ebben a tesztsorozatban (17a) csak ellenpéldaként szolgálhat (ami azonban szintén meggyőző), ugyanis a témává alakult határozói mellékmondatra sem rákérdezni nem lehet, sem pedig azt tagadni vagy kiemelni; mindezek a műveletek itt csakis a rémát képviselő *Pierre est triste* főmondaton végezhetők el:

(17a) « *Comment est Pierre depuis que Marie est partie ?* »

– „*Triste.*”

(Milyen P, amióta M elment? — Szomorú.)

Depuis que Marie est partie, Pierre n'est pas triste, mais angoissé.

(Amióta M elment, P nem szomorú, hanem szorongó.)

Triste, Pierre l'est vraiment, depuis que Marie est partie.

(P valóban szomorú, amióta M elment.)

Mindenesetre az adott példától függetlenül is könnyen belátható, hogy az iménti műveletek valamennyien az információ még nem ismert voltára, választásból adódó váratlanságára irányítják a figyelmet, ezzel bizonyítva a kérdéses nyelvi elem réma-szerepét.

Természetesen az, hogy a váratlan újdonság melyik tagmondatban jelenik meg, nem eleve adott, hiszen szövegkörnyezet és beszélői szándék függvénye, legfeljebb csak gyakoribbnak tűnik réma és mellékmondat összekapcsolódása. Ez különösen indokolható a **tartalomkifejtő** mellékmondatok esetében, hiszen az elöl álló, alanyi helyzetű mellékmondatot kivéve (pl. *Que Marie soit partie, attristé Pierre* = [Az,] hogy M elment, elszomorítja P-t) ezek a mellékmondatok az őket irányító főige (ill. ritkábban melléknév vagy főnév)¹³ után az ige által kifejezett mondás, gondolás, érzés, érzékelés tartalmának kifejtésével juttatják célba a mondat egészét,¹⁴ s a feltehető leggyakoribb, legkézenfekvőbb kérdésre adják meg a választ: „Mit mond/gondol/érez/lát stb. XY?” Ugyanakkor felmerülhet

¹² Az elfogadható megoldás: *Ce que Pierre relit chaque jour, ce sont les lettres que Marie a écrites.* (Amit P újraolvas minden nap, azok a levelek, amelyeket M írt) (vö. 11. jegyzet).

¹³ Pl. *Paul est heureux que Jean soit venu.* (P boldog, hogy J eljött); *Paul a eu la bonne idée que Jean vienne passer le week-end ici.* (P-nek az a jó ötlete támadt, hogy J itt töltsen a hétvégét).

¹⁴ Vö. Wartburg—Zumthor (1958: 15).

a kérdés, hogy magának a pszichológiai mozzanatnak a hangsúlyosabb és árnyaltabb megfogalmazása nem lehet-e része a rémának:

- (18) [« *Est-ce que Pierre sait où habite Marie ?* »] — « *Pierre croit savoir mais n'ose affirmer que Marie habite un château en Espagne.* »

(Vajon P tudja, hogy hol lakik M? — P tudni véli, de nem meri állítani, hogy M egy kastélyban lakik Spanyolországban.),

azonban ez is olyan kérdés, amelynek megválaszolásához további vizsgálódásra lenne szükség.

Nem egyértelmű a helyzet a **vonatkozó** mellékmondatok esetében sem, ahol szintén több szempontból vitatható a mellékmondat = réma egybeesés. Ha például a vonatkozó névmás főmondati előzménye egy alanyi szerepű főnév, a mellékmondat nem a mondat végére, hanem a főmondat állítmánya elé kerül, s így a teljes mondatnak nem azon a pontján lesz, ahol a legfontosabb új információ szokott elhangzani:

- (19) *Toutes les lettres que Marie a écrites sont arrivées avec des retards considérables.*

(Az összes levél, amelyet M írt, jelentős késéssel érkezett meg.)

Másrészt az, hogy a vonatkozó mellékmondat megkaphatja-e a réma szerepét, mindenkor függ a főmondat fennálló jelentésbeli kapcsolatától. A francia nyelvben szokásosan megkülönböztetett **azonosító-kijelölő** és **értelmező-magyarázó** vonatkozó mellékmondatokat¹⁵ azért célszerű az aktuális tagolás szempontjából elkülöníteni, mert csak az előbbi válhat rémává (vö. (15a), míg az utóbbi, bár hozhat a hallgató számára új információt, csak mintegy mellékesen hangzik el, s így — legalábbis a beszélő szándéka szerint — nem képezheti a teljes mondat igazi célját, értelmét:

- (20) « *Pierre, qui — comme tu le sais — est amoureux fou de Marie, supporte mal la solitude.* » — « *Ah, je ne le savais pas ! Je croyais qu'il aimait toujours Louise.* »

¹⁵ Vö. Riegel et al. (1999: 484): **relative déterminative (ou restrictive)/relative explicative (ou appositive).**

(P, aki — mint tudod — bolondul M-ért, nehezen bírja a magányt. — Erről nem is tudtam! Azt hittem, még mindig L-t szereti.)

Mindemellett itt is fölmerül a kérdés, hogy a teljes mondatot figyelembe véve hol kezdődik a réma: az antecedens után vagy már előtte. Az antecedens és a vonatkozó névmás szoros mondattani összetartozása azt sejteti, hogy már az antecedens is gyakran a réma része; mindenesetre az egész egységre lehet olyan kérdést feltenni, amelynek középpontjában nem a mellékmondat áll, hanem a szerkezetileg fontosabb főmondati előzmény, s így az „erőviszonyokat” csak egy tágabb szöveggörnyezet dönthetné el:

- (21) « *Que relit Pierre chaque jour ?* » — « *Les lettres que Marie a écrites.* »
(Mit olvas újra P minden nap? — A leveleket, amelyeket M írt.)

Végül a **határozói** mellékmondat és az aktuális tagolás összefüggését valószínűleg épp a mellékmondat említett mozgékonyasága teszi bonyolultabbá. Természetesnek itt is azt tarthatjuk, hogy a mellékmondat a főmondatot követve rémaként új információt hoz, míg mondatkezdő helyzetben egy már ismert körülményt említ, így témaként, kiindulópontként szolgál a főmondatban szereplő tényállás mint újdonság bejelentéséhez (vö. (16) és (17)). Ám úgy tűnik, hogy amilyen könnyen elmozdulhat a legtöbb határozói mellékmondat — a főmondat utáni következményes és hasonlító mellékmondatok kivételével —, olyan könnyen módosulhat egyazon helyen betöltött szerepe az információ tagolásában. Adott beszédhelyzetben például (16) elemeinek különböző hangsúlyozása minden egyéb művelet nélkül képes átrendezni a kijelentés információszerkezetét. Így a szokásos hangsúlyozás, mely a franciában a mondatvégi szavakat vagy szókapcsolatokat emeli ki, a mellékmondatot rémaként mutatja be; viszont a főmondat egy elemére áttevődő erős kiemelő hangsúly ezt az elemet teszi rémává akkor is, ha a mellékmondat továbbra is a mondat végén áll:

- (22) *Pierre est 'triste, depuis que Marie est partie.*
(P 'szomorú, amióta M elment.)¹⁶

¹⁶ Ezzel szemben az alany kiemelése inkább a szabályos kiemelő szerkezettel történne: *C'est Pierre qui est triste depuis que Marie est partie.* (P az, aki szomorú, amióta M elment).

Ez a kiemelő hangsúly azt eredményezi, hogy itt a főmondat utáni mellékmondatot már inkább valamiféle hátravetett témaként, utólagos emlékeztetőként értelmezhetjük, amint ezt a következő lehetséges szövegelőzmény is érzékelteti:

- (23) *Marie nous a quittés sans prévenir il y a un mois et chacun a réagi différemment à cette absence prolongée. Daniel semble indifférent, Jean est devenu irritable, et Pierre est triste, depuis que Marie est partie.*

(M előzetes bejelentés nélkül hagyott itt minket egy hónappal ezelőtt, és mindannyiunkra másképp hatott ez a hosszúra nyúlt távollét. D közömbösnek látszik, J ingerlékeny lett, és P szomorú, amióta M elment.)

Ami a mellékmondatokban foglalt tartalmak **tematizációját** illeti, a határozói mellékmondatok esetében — szintén mozgékonyaságuk következtében — elegendő a mellékmondatot a főmondat elé helyezni, minden egyéb mondat szerkesztési eljárás nélkül; legfeljebb bizonyos kötőszavak gyakrabban állnak a mondat elején, mint mások — ilyen párt alkotnak például az inkább elől álló *comme* ('mivel, minthogy') és a főmondat után gyakoribb *parce que* ('mert'). Különösen szokásos egyébként az **időhatározói** mellékmondat tematizálása (akárcsak egy tagmondaton belül az időhatározói bővítményé), főként az elbeszélő szövegben, ahol az egymásra következő események ezáltal folyamatosan valamilyen időkeretbe helyeződnek, miközben a mondatok vagy nagyobb szövegegységek elején álló időhatározói mellékmondatok még a nyelvi egységek közötti átmenetet, kapcsolatot is biztosítják.¹⁷

A másik két mellékmondat típus azonban kötött helyzeténél fogva kizárólag mondat szerkesztési eljárások segítségével tematizálható, s így részben ezért, részben talán mert eleve inkább rémaként szerepelnek, ritkábban kerülnek témahelyzetbe, ill. ez a helyzet mint „jelölt” mondat szerkezet él a beszélők tudatában. A **tartalomkifejtő** mellékmondatok tematizálási lehetőségei természetesen a nekik megfelelő névszói (tárgyi, ritkábban alanyi és más) mondatrészek tematizációs szabályait követik:

- (24) [*Pierre regrette que Marie soit partie.*]
→ *Que Marie soit partie, Pierre le regrette.*
(Hogy M elment, P sajnálja.)¹⁸

¹⁷ Az előre helyezett időhatározók „szcenikus”, keretalkotó funkciójáról ld. Riegel et al. (1999: 144). Az időt kifejező kapcsolóelemekről ld. Riegel et al. (1999: 618–619).

¹⁸ Ugyanez hátravetett témával: *Pierre le regrette, que Marie soit partie.* (P sajnálja, mármint azt, hogy M elment). Vö. **complétives détachées**, Riegel et al. (1999: 495). A

A **vonatkozó** mellékmondat ennél is különlegesebb eset, ugyanis szigorúan véve éppúgy nem tematizálható, mint ahogy a kérdés/tagadás/kiemelés műveleteit sem lehet rajta elvégezni (vö. (15a)). Ezért csakis a vonatkozó névmás antecedenisével együtt helyezhető át az egész tagmondat, s az ezt kísérő szerkesztési szabályok mindig aszerint érvényesülnek, hogy az antecedenens milyen mondatrészről képvisel a főmondatban:

- (25) [*Pierre relit chaque jour les lettres que Marie a écrites.*]
→ *Les lettres que Marie a écrites, Pierre les relit chaque jour.*
(A leveleket, melyeket M írt, P újraolvassa minden nap.)¹⁹

Az antecedenens szerepétől függő tematizálás még olyankor is érvénybe lép, amikor — archaikus szerkezetekben, pl. (köz)mondásokban — nincs a vonatkozó névmásnak előzménye, vagyis ún. „főnévi vonatkozó”²⁰ mellékmondat van dolgunk. Ez esetben a hiányzó antecedenst mutató névmással kell pótolni, s a főmondatban is szükséges az anaforikus névmási utalás:

- (26) *Rira bien qui rira le dernier.*
(Az nevet, aki utoljára nevet.)
→ *Celui qui rira le dernier, celui-là rira bien.*
(Aki utoljára nevet, az igazán nevet.)

Akárhogyan történik is a különféle mellékmondatok tematizációja, valamennyi esetben közös vonás az, hogy a mellékmondat előre helyezésével a főigének egy argumentuma vagy egy az egész mondatot érintő bővítmény kerül a mondat élére. Az alárendelő szerkezetekkel éles ellentétben a mellérendelt tagmondatok viszonyában ez a fajta tematizáció épp azért nem érvényesülhet, mert egyik tagmondat sem épül be a másikba igei argumentum vagy mondatbővítmény szerepében. Talán azt mondhatnánk, hogy ami a mellérendelésben hangsúlyosabban előtérbe kerül, az nem valamely mondatrészrel vagy tagmondatral kifejezett **referens**, hanem két vagy több tényállás között fennálló **logikai kapcsolat**, melyet a kötőszó nélküli szerkezet sugall, a kötőszóval ellátott mellérendelés pedig többé-kevésbé egyértelművé tesz.

tematizációs művelet más szokásos elnevezései: **segmentation**, **dislocation emphatique**.

¹⁹ Ugyanez hátravetett témával: l. (24) és 18. jegyzet.

²⁰ Vö. Riegel et al. (1999: 486–488): **relatives substantives**.

Úgy tűnik, hogy a jól ismert különbség, vagyis az, hogy az alárendelés szigorúbban mondattani kérdés, míg a mellérendelés könnyebben átvisz a logika és a szövegterületére, érvényesül az összetett mondatok tagmondatai között létrejövő téma–réma szerkezetekben is: a tematizáció és a réma kiemelése szorosabb értelemben csak az alárendelésben lehetséges, és mindkettő jól leírható szerkesztési szabályokat követ. Ez magyarázza azt a tényt is, hogy a francia és a magyar nyelv (vagy más nyelvek) kontrasztív vizsgálatában több nyelvspecifikus vonást — és ezért nagyobb eltéréseket — találunk az alárendelő szerkezetekben, mint az elsősorban logikai viszonyokra épülő mellérendelésben. Hogy ez a kétféle szerkesztési mód mennyi „szabadságot” enged a beszélőnek, vagy mennyire irányítja a befogadó értelmezési kísérleteit, szintén izgalmas kérdés: nem biztos például, hogy az alárendelés szigorú mondattani szabályai minden tekintetben nagyobb kötöttséget jelentenek, mint a mondattanilag függetlenebb mellérendelésben a logikai viszonyok pontos kifejtésének igénye. Mindez azonban már messzebbre vezet, és olyan összetett vizsgálatot feltételez, amely csak egy következő tanulmány tárgyát képezheti.

Irodalomjegyzék:

- Chevalier, Jean-Claude et al. 1964. *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paris: Larousse.
- Denis, Delphine—Sancier-Chateau, Anne 1994. *Grammaire du français*. Paris: Librairie Générale Française. Coll. *Les Usuels de Poche*.
- Grevisse, Maurice 1988. *Le bon usage*. 12e édition refondue par André Goosse. Paris-Gembloux: Duculot.
- Riegel, Martin et al. 1999. *Grammaire méthodique du français*. 5e édition mise à jour. Paris: Presses Universitaires de France.
- Wagner, Robert Léon—Pinchon, Jacqueline 1962. *Grammaire du français classique et moderne*. 2e édition revue et corrigée. Paris: Hachette.
- Wartburg, Walter von—Zumthor, Paul 1958. *Précis de syntaxe du français contemporain*. 2e édition entièrement remaniée. Berne: A. Francke.

5.

Fókusz tartalmazó magyar szövegmondatok megfeleltetése francia fordításban: szintaktikai lehetőségek és tendenciák

CSÚRY ANDREA

0. A magyar-francia fordítások téma–réma szerkezetének egybevető vizsgálatát az olyan kijelentő szövegmondatokra korlátoztam, amelyek nem tartalmaznak tagadást, és amelyekben valamely mondatrész fókuszpozícióban található.

Míg a tematizáció szintaktikai eszközei a francia nyelvben a nagyobb expresszivitásra való törekvés miatt az élőbeszédben jelennek meg leggyakrabban és a legteljesebb formában, addig az emfázis kifejezésére a franciában is a fokalizációnak van markánsabb jegyű szintaktikai eszköze, mely az írott és az orális szövegekre egyaránt jellemző. Az írott szövegekből álló párhuzamos korpuszon végzett vizsgálat során formailag homogén példaanyagot állítottam össze az igekötős igék igekötőjének leválását mint egyszerű és egyértelmű kritériumot hívva segítségül. Mindezzel lehetővé vált az irodalmi művek (a téma–réma szerkezet tekintetében is) gyakran több interpretációt megengedő szövegmondatainak kizárása.

A korpuszt Esterházy Péter két regénye, a *Termelési-regény* (T) és *Hrabal könyve* (Hr), valamint ezek két különböző fordító által készített francia fordítása alkotja.

1. E tanulmány célja az, hogy áttekintse, melyek a kötött szórendű francia nyelvben azok az alapvető nyelvi eszközök, melyek — a fordításban — megfelelnek/megfeleltethetők a magyar nyelv (különböző szórendi variációkban is megjelenő) fokalizált mondatrészeinek.

Ennek szemléltetésére először is egy fókusz nélküli, igekötős igét tartalmazó mondatot választottam, [*Reggel*] [*nagyanyó*] beveti [*a vánkost*], amelyben azután fókuszpozícióba emeltem egy-egy mondatrészt, és megalkottam a lehetséges szórendi variánsokat. A jobb oldali oszlopban található a francia nyelvű megfelelők.

Reggel nagyanyó beveti a vánkost. (ABCD)	Grand-mère range le coussin le matin.
Reggel veti be nagyanyó a vánkost. (ACBD) Reggel veti be a vánkost nagyanyó. (ACDB) Nagyanyó a vánkost reggel veti be . (BDAC) A vánkost nagyanyó reggel veti be . (DBAC) Nagyanyó reggel veti be a vánkost. (BACD) A vánkost reggel veti be nagyanyó. (DACB)	a) Grand-mère range le coussin le matin . (accent d'insistance) b) C'est le matin que grand-mère range le coussin. (extraction) c) Grand-mère, le coussin, elle le range le matin . (thématisation)
Nagyanyó veti be reggel a vánkost. (BCAD) Nagyanyó veti be a vánkost reggel. (BCDA) Reggel a vánkost nagyanyó veti be . (ADBC) A vánkost reggel nagyanyó veti be . (DABC) Reggel nagyanyó veti be a vánkost. (ABCD) A vánkost nagyanyó veti be reggel. (DBCA)	a) Grand-mère range le coussin le matin. (accent d'insistance) b) C'est grand-mère qui range le coussin le matin. (extraction) d) Le matin, le coussin est rangé par grand-mère . (passivation)
A vánkost veti be reggel nagyanyó. (DCAB) A vánkost veti be nagyanyó reggel. (DCBA) Reggel nagyanyó a vánkost veti be . (ABDC) Nagyanyó reggel a vánkost veti be . (BADC) Reggel a vánkost veti be nagyanyó. (ADCB) Nagyanyó a vánkost veti be reggel. (BDCA)	a) Grand-mère range le coussin le matin . (accent d'insistance) b) C'est le coussin que grand-mère range le matin. (extraction) c) Le matin, grand-mère range le coussin . (thématisation)

Az egyik legújabb francia nyelvtan (Riegel—Pellat 1994) egy mondatössze-
teví kiemelésének három módját különbözteti meg: a **hangsúlyt**, az **extrakciót**
és a **diszlokációt**. A **hangsúllyal** kapcsolatban azt kell megjegyezni, hogy a re-
matikus hangsúly bármilyen mondatrészre eshet, ám a kanonikus SVO mondat-
struktúra változatlan marad; nyomtatott szövegben esetleg a betűtípus megvál-
toztatásával jelölhetjük. A táblázatban a francia fordítások *a*) jelű variánsai pél-
dák erre. Az **extrakció** már egy szintaktikai művelet: a prezentatív *c'est* és a vo-
natkozái *qui/que* közé kerül a hangsúlyozni kívánt mondatrész (a táblázat *b*) jelű
mondataiban), mely ezáltal az adott mondat fókuszává válik. A **diszlokáció**
szintén szintaktikai művelet, amely azonban az extrakcióval ellentétben nem a
fokalizációnak, hanem a **tematizációnak** az eszköze: egy mondatrészt a mondat-
beli helyéről elmozdítva a mondat elejére vagy a végére viszünk, és attól a be-
szédben szünettel, az írásban pedig vesszővel választunk el. A táblázatban a *c*)-
vel jelölt mondatok ilyenek. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy a nyelvtani alany-
tól eltérő összetevő (esetleg egyszerre több is) kerüljön tematikus helyzetbe,
mint például ebben a mondatban: *Moi_i, [ma_i femme]_j, [ses_j robes]_k, elles_k me_i
coûtent une fortune* (Riegel 1994: 427). Az ilyen többszörös szegmentáció azon-
ban elsősorban az informális beszélt nyelvhasználat sajátja. A diszlokációval te-
matizált mondatrészek kötelező névmási megismérlése ekkor is biztosítja a ka-
nonikus francia mondatszerkezet állandóságát (ezt jelöltük az iménti példában
az indexekkel).

Egy másik modern francia nyelvtan szerzője viszont ez utóbbi műveletet nem
a tematizáció, hanem a fokalizáció eszközének tartja. Ez a jelentős nézetkülönb-
ség is azt sugallja, hogy a francia szakirodalomban a francia mondat téma–réma
szerkezetével kapcsolatos kérdések nincsenek megnyugtatóan tisztázva.

A táblázatban felsorolt fókuszos magyar mondatokhoz, mint látható, nem
rendelhető egyenként francia megfelelő. A francia nyelv kötött szórendjéből ere-
dően gyakorlatilag csupán két eszköz áll rendelkezésünkre a fokalizációra: vagy
a fókuszban lévő elemre eső nyomaték — a szórend érintetlenül hagyása mellett
—, vagy a *c'est ... qui/que* kifejezéssel történő kiemelés. A francia mondatra ál-
talanban az a jellemző, hogy az igétől balra eső mondatrész(ek)e)t, legtöbbször az
alanyt, témának tekintjük, míg az igétől jobbra esők alkotják a rémát. Ebből kö-
vetkezően tehát, ha az alanyt nem tematikus, hanem rematikus elemként akarjuk
szerepeltetni, az igétől jobbra helyezésével is hangsúlyos helyzetbe hozhatjuk a
mondat **passzív transzformációja** révén. A fokalizált alanyú magyar mondat
fordításánál ezért jelenik meg a *d*)-vel jelölt változat.

2. A két Esterházy-regény első 80 oldalán talált, igekötős ige által lokalizált
fókusz tartalmazó magyar szövegmondatok francia fordítását öt csoportra oszt-
hatjuk aszerint, hogy milyen nyelvi eszközzel éltek a fordítók.

<p>1. A házban, melyet az idegenek két órája megfigyelés alatt tartottak, egy család lakott, családi ház!, egy házaspár három gyerekkel, az ASSZONYT Annának hívták, a FÉRFI pedig író volt. A kis utca felé eső kerítés mentén sűrű sövény emelkedett, (...). Az író kedvelte, védelmet érzett általa. A két angyal pillantásának ez természetesen nem jelentett akadályt; amikor olajozatlan zsanérok szegényes zenéjével nyílt a ház bejárati ajtaja, s kilépett az ASSZONY, azt jól látták. Rá vártak. (Hr 12)</p>	<p>1. C'est elle qu'ils attendaient. (Hr 13)</p>
<p>2. Te füttyögsz, füttyögsz-te? (Hr 13)</p>	<p>2. C'est toi qui siffles, siffles-tu ? (Hr 15)</p>
<p>3. (...) csak bekanyarodván jobbra, s lőtávolon kívül kerülve nyitotta ki a szemét. (Hr 34)</p>	<p>3. (...) ce n'est qu'en bifurquant à droite, hors de portée de balles, qu'il ouvrit les yeux. (Hr 33)</p>
<p>4. Főzni az uram édesanyjától <u>tanultam</u> meg. Hálátlan vagyok, de az igazat mondom: az ÉDESANYÁMTÓL én semmit se tanultam. (Hr 36)</p>	<p>4. C'est la mère de mon mari qui m'a appris à faire la cuisine. (Hr 35)</p>
<p>5. Anyósával (a leendővel) 1970 januárjában „hozta össze a sors”, 19 éves volt akkor, (...) (Hr 36)</p>	<p>5. C'est en janvier 1970 qu'à l'âge de dix-neuf ans « le sort voulut qu'elle rencontrât » sa future belle-mère (...) (Hr 35)</p>
<p>6. Nyugodj meg, Józsikám, fordul kezét felemelvén Horváth Brandhuber felé. Tenyerén hosszú sebhely húzódik: 50-ben kilépett a pártból. Brandhuber ezt látja meg, lehajtja a fejét. (T 15)</p>	<p>6. Calme-toi, mon petit József, dit Horváth en se tournant vers Brandhuber, la main levée. Sur sa paume s'étire une longue cicatrice : en 1950, il a quitté le Parti. C'est ce que voit Brandhuber, il baisse la tête. (T 17)</p>
<p>7. A mikroszkópi-fotográfiai úton megkisebbitett sürgöny egy tollorsóba lett elhelyezve, és az egyik középső farkotoll ékje alatt viasszal átitatott selyem cérnafonállal lett megerősítve — ez fénylett föl. (T 25)</p>	<p>7. Le télégramme réduit par voie microscopique et photographique a été placé dans le conduit d'une plume, et attaché sous l'une des pennes médianes par un fil de soie imprégné de cire — c'était cela qui brillait. (T 26)</p>

Fókusz tartalmazó magyar szövegmondatok megfeleltetése...

8. Apponyi Albert ekkor nyit be. (T 60)	8. C'est alors qu'entre Albert Apponyi. (T 57)
9. A Sramkó fiskális meg egy mezelen nőt ábrázoló nagy olajfestményt függesztett ki az irodájába (...) (T 74)	9. Quant à Maître Sramkó, il a fait accrocher dans son bureau une grande peinture à l'huile représentant une femme nue (...) (T 70)
10. Tomcsányi nehezen emelkedik föl a ragadós székből, (...) (T 43)	10. Tomcsányi se lève péniblement de la chaise collante, (...) (T 42)
11. Imre az órájára tekint. Pontos, kérdezi. Ma reggel állítottam be. (T 29)	11. Imre consulte sa montre. Elle est exacte ? demande-t-il. Je l'ai réglée ce matin. (T 29)
12. (...) nagyon furcsán hajtottak el (...) (Hr 34)	12. (...) ils avaient démarré d'une drôle de façon (...) (Hr 33)
13. Elég szépen, kitartóan és pontosan játszott el „az anya első, drámai találkája fia elrablójával” című hősi jelenetet, (...) (Hr 42)	13. Elle lui jouait assez bien, avec persévérance et précision, la scène héroïque intitulée « Première et pathétique rencontre de la mère et de la ravisseuse de son fils », (...) (Hr 40)
14. Prágában telepednénk le, melyet így szemernyit utálnánk. (Hr 39)	14. Nous nous installerions à Prague, que nous détesterions un tout petit peu. (Hr 37)
15. Könnyű nektek, nyugodt lelkiismerettel feküsztek le mindig (...) (T 65)	15. Vous avez la partie belle, vous vous endormez toujours la conscience tranquille (...) (T 63)
16. A jelenlévők apró csoportokra oszlanak fel, (...) (T 66)	16. Les députés présents se dispersent en groupes minuscules, (...) (T 63)
17. Marilyn mosolytalanul kerül ki a férfit, az ellenzék vezérét. (T 59)	17. Sans un sourire, Marilyn évite l'homme, le chef de l'opposition. (T 56)
18. A kálvinista pápa, a hajmeresztő logika nagymestere, a szfinx, a nagy mogul, (...) kijövet a tanácssteremből, az ajtóban veszi ki cigarettatárcájából a cigaretlijét, s siet (...) (T 76)	18. Le pape calviniste, passé maître en logique à faire dresser les cheveux sur la tête, le sphinx, le Grand Moghol, (...) sort de la Salle du Conseil, sur le seuil, il tire une cigarette de son étui, et s'empresse de (...) (T 72)

19. Sívárogozva emlékezünk azokra az időkre, amikor a politika és az irodalom egy ugyanazon tűzben sült, azonban egy tűznél. Csodálatosan volt akkor politikus és író megalkotva — úgy szólván egy anyagból, mint az akkori hatos és húszas, mindenikben volt réz is, ezüst is, csakhogy egyikben az ezüst a túlnyomó, a másikban a réz ... Ami súly volt egykor, ma teher. S a jelenlegi generációt az emlékek nyomják le a tespedésbe. (T 63)	19. <i>Nostalgiques, nous nous rappelons ces temps où politique et littérature chauffaient sur le même feu, près du même feu. Homme politique et écrivain étaient alors miraculeusement constitués — pour ainsi dire d'un seul alliage, comme les pièces de six et de vingt de l'époque ; en chacune on trouvait aussi bien du cuivre que de l'argent, seulement dans l'une, c'était l'argent qui dominait, dans l'autre, c'était le cuivre ... Ce qui était poids jadis est aujourd'hui fardeau. Et les souvenirs plongent la génération actuelle dans le marasme.</i> (T 60)
20. Az emlékezés nehéz, fájdalmas perceit Giacomo oldja föl, kiugrik a Népszabadságból, és (...) (T 15)	20. Giacomo dissout les minutes pesantes et douloureuses du souvenir en sautant hors du Népszabadság, et il (...) (T 17)
21. A templomból zsidó asszony lép ki. (T 71)	21. Une dame juive sort de la synagogue. (T 68)
22. A termen kis moraj fut át. (T 15)	22. Un léger bourdonnement parcourt la salle. (T 17)

2.1. Az első csoportba azokat a francia fordításokat soroltam, amelyekben a *c'est...qui/que* szerkezet révén szintaktikailag is nyilvánvalóvá válik, hogy mely összetevő van a fókuszban. A fókuszképzésnek ez a módja azonban példaanyagunknak csupán mintegy harmadára jellemző. Túl merevvé, nehézkessé tenné a francia szöveget, ha minden egyes fokalizált magyar mondatrészt így fordítanánk le. Úgy tűnik, **a fokalizált elemek közül is csak azoknak a kiemelésére szolgál, amelyek a kontextus szempontjából különös hangsúlyt kapnak**, például kimondott vagy kimondatlan, de a szövegjelentésből, szituációból egyértelműen következő ellentét, tagadás esetén. Ilyen az (1), (2) (3) és (4) szövegmondat. Ez utóbbi tágabb kontextusából világossá válik, hogy *az uram édesanyjától* mondatrész a *nem édesanyjától* tagadás által kap erőteljes nyomatékot:

(4) *Főzni az uram édesanyjától tanultam meg. Hálátlan vagyok, de az igazat mondom: az ÉDESANYÁMTÓL én semmit se tanultam.* (Hr 36)

C'est la mère de mon mari qui m'a appris à faire la cuisine. (Hr 35)

Másik jellemző megjelenési helye a *c'est...qui/que* kiemelő szerkezetnek egy mondatösszetétel, illetve bekezdés első vagy utolsó mondata, amelyekben váratlan fordulatot kifejező vagy összegző szerepe van, ilyenek az (5), (6), (7), (8) példák.

2.2. A második csoportban — (9–16) — olyan szövegmondatok találhatók, amelyeknek francia fordításában a szintaktikai szerkezet nem jeleníti meg, mely mondatrész alkotja a fókuszot. Mivel elfogadott ténynek tekinthető, hogy a francia mondat lineáris elrendezése az információ sorrendjét tükrözi, tehát a téma áll általában a mondat elején, s azt követi a réma, a (9–16) francia szövegmondatokban a rematikus helyre kerültek a fokalizált magyar mondatrészek. A rémán belüli emfatikus helyzetükre azonban már csak a feltételezett hangsúly utal.

(9) *A Sramkó fiskális meg egy meztelen nőt ábrázoló nagy olajfestményt függesztett ki az irodájába (...)* (T 74)

Quant à Maître Sramkó, il a fait accrocher dans son bureau une grande peinture à l'huile représentant une femme nue (...) (T 70)

A (9) példa tematikus mondatrészét kiemelő *meg*, illetve a franciában a *quant à* a tematikus váltást hangsúlyozza, olyan névszói csoportot vezet be, amely szemben áll egy, az előző kontextusból ismert másikkal (a magyarban ez a kontrasztív topik). A francia mondatban a diszlokáció révén a tematikus alany elkülönül a mondat további részétől, mely a rémát alkotja, s amelynek a hangsúlyos végére kerül az amúgy is terjedelmes fokalizált mondatrész.

A két regényrészlet alapján úgy tűnik, hogy a fókusz tartalmazó magyar mondatoknak az ilyen fordítása, tehát kanonikus szórend mellett a legfontosabb elemnek csupán a hangsúllyal való nyomatékosítása ugyanolyan gyakori, mint a *c'est...qui/que* kifejezéssel történő kiemelés. Az, hogy mitől függ, mikor melyik eszközzel él egy adott szövegen belül a fordító, úgy gondolom, már a szöveg tematikus progresszióját érintő kérdés.

2.3. A harmadik csoportba csak az a két szövegmondat került, (17) és (18), amelyekben a fokalizált elem egy-egy körülményhatározó, és amelyek sem nem a *c'est...qui/que* kiemelő szerkezettel vannak lefordítva, sem nem maradnak az ige jobb oldalán, hangsúlyt kapva. Épp ellenkezőleg: kikerülnek a mondat élére.

(17) *Marilyn mosolytalanul kerüli ki a férfit, az ellenzék vezérét.* (T 59)

Sans un sourire, Marilyn évite l'homme, le chef de l'opposition. (T 56)

(18) *A kálvinista pápa, a hajmeresztő logika nagymestere, a*

szfínx, a nagy mogul, (...) kijövet a tanácsteremből, az ajtóban veszi ki cigarettatárcájából a cigaretlijét, s siet (...) (T 76)

Le pape calviniste, passé maître en logique à faire dresser les cheveux sur la tête, le sphinx, le Grand Moghol, (...) sort de la Salle du Conseil, sur le seuil, il tire une cigarette de son étui, et s'empresse de (...) (T 72)

Márpedig a körülményhatározók esetében pontosan a mondatbeli helyük szerint változik a közlés kommunikatív jelentése. „A mondatban elfoglalt helye szerint, függetlenül szemantikai szerepétől, a körülményhatározó két jól megkülönböztethető funkciót tölthet be a megnyilatkozás kommunikatív szerkezetében. Így például az *augusztusban* időhatározó különböző módon épül be a következő mondatokba:

(6a) *En août, les jours commencent à raccourcir.* (*Augusztusban a napok rövidülni kezdenek.*)

(6b) *Les jours commencent à raccourcir en août.* (*A napok augusztusban kezdenek rövidülni.*)

A (6a)-ban a körülményhatározó, amely a mondat elején található, a mondat többi részétől szünettel vagy vesszővel elválasztva, annak az általános (gyakran implicit) keretnek egy elemét határozza meg, amelybe a mondat másik része által hordozott információ helyeződik. (6b)-ben ellenben az ige után vagy a mondat legvégére helyezett körülményhatározót sem vessző, sem szünet nem választja el a mondat többi részétől. (...) ez itt a megnyilatkozás rémáját jelenti” (Riegel—Pellat 1994: 143).

Ebből következően a (17)-es példa francia fordításának magyar megfelelője ez lenne inkább: *Marilyn mosolytalanul kikerüli a férfit.* A (18)-as szövegmondat is más értelmet kap így a helyhatározó tematizáltságával a francia fordításban: cselekvések gördülékeny egymásra következését: X kijön a teremből, elővesz egy cigarettát és siet tovább. Elvész az az információ, hogy sietős ember képe rajzolódik ki a magyarban, aki már az ajtóban előveszi a cigaretlijét, hogy rögtön siessen is tovább. Ezekben az esetekben tehát a fordító figyelmen kívül hagyta az eredeti mondat kommunikatív struktúráját.

2.4. A következő csoportba a (19) és a (20) szövegmondatok tartoznak. Közös bennük, hogy a magyar mondat alanya fókuszpozícióban van, a francia fordításban meglepő módon az alany mégis a tematikus mondateleji helyen áll. Hogy lehetséges mégsem témaként értelmeznünk, az a kontextusból következik, és a felolvasásban a hangsúllyal érzékeltethetnénk. A (19)-es szövegrészleten a **múlt** vonul végig fő témaként (*emlékezünk azokra az időkre, akkor, akkori, egy-*

kor), majd a szöveg egy pontján kontrasztba kerül a **jelen**nel: *egykor* ↔ *ma*, s ezzel a tematikus váltással az utolsó mondat témája már *a jelenlegi generációt* mondatösszetevő lesz, míg *az emlékek* elem fókuszpozícióba kerül. Ha azonban a szöveg tematikus progressziójának vizsgálatától eltekintünk, s csak a mondat keretein belül megvalósuló téma-réma szerkezetet nézzük, akkor a francia fordításban a *les souvenirs* egyértelműen témaként értelmezendő. Az így átrendezett kommunikatív szerkezetű francia mondat magyarul ennek felelne meg: *És az emlékek tespedésbe nyomják le az aktuális generációt.*

(19) Sóvárogva emlékezünk azokra az időkre, amikor a politika és az irodalom egy ugyanazon tűzben sült, azonegy tűznél. Csodálatosan volt akkor politikus és író megalkotva — úgyszólván egy anyagból, mint az akkori hatos és húszas, mindenikben volt réz is, ezüst is, csakhogy egyikben az ezüst a túlnyomó, a másokban a réz ... Ami súly volt egykor, **ma** teher. S a **jelenlegi** generációt az emlékek nyomják le a tespedésbe. (T 63)

Nostalgiques, nous nous rappelons ces temps où politique et littérature chauffaient sur le même feu, près du même feu. Homme politique et écrivain étaient alors miraculeusement constitués — pour ainsi dire d'un seul alliage, comme les pièces de six et de vingt de l'époque ; en chacune on trouvait aussi bien du cuivre que de l'argent, seulement dans l'une, c'était l'argent qui dominait, dans l'autre, c'était le cuivre ... Ce qui était poids jadis est aujourd'hui fardeau. Et les souvenirs plongent la génération actuelle dans le marasme. (T 60)

E bizonytalanság csökkentése érdekében célszerű lett volna talán az *et* kötőszó után vesszőt tenni a francia fordításban, leválasztva így a *les souvenirs* mondatrésztől, amely ezáltal még nyomatékosabb hangsúlyt kaphatott volna.

2.5. Az utolsó két mondat: (21) és (22) tulajdonképpen az előző típushoz tartozik, amennyiben itt is mondat elején álló alany kap tematikus hangsúlyt a francia fordításban. A különbség abban áll, hogy ezekben a mondatokban határozatlan névszói csoport tölti be a fókuszált alany szerepét, amely a mondatban tematikus helyet elfoglalva is természetesen csak új közléselemként értelmezhető a szöveg egészét tekintve. Ez még váratlanabb megoldás a franciában, ám figyelemfelkeltő hatása annál nagyobb.

3. A példáim alapján az rajzolódik ki, hogy a francia nyelv valóban alapvetően két eszközzel fejezi ki a fokalizációt: a **szintaktikai kiemelő szerkezettel** és a **hangsúllyal**. A *c'est ... qui/que* gyakori használata nehézkessé tenné a szöve-

get, ezért a fókuszpozícióban lévő mondatrészek közül is csak azok kiemelésére szolgál, amelyekre különös figyelem irányul, összegző szerepük, ellentétet vagy váratlan fordulatot, váltást kifejező értékük miatt.

A fokalizáció hasonlóan gyakori eszköze a francia nyelvben a hangsúly, kanonikus mondatszerkezettel párosulva. Szintaktikai szerkezet híján az ilyen írott francia szövegmondat kommunikatív szerkezetének dekódolása nagyobb szöveginterpretációs erőfeszítést kíván a befogadótól, mint a magyaré.

Az ezektől eltérő fordítói megoldásokat vagy a sajátos kontextus válthatja ki, vagy a fordító pontatlansága, figyelmetlensége. Míg az első esetben csupán a befogadó még aktívabb szöveginterpretáló tevékenysége szükséges, addig az utóbbinak már az lesz a következménye, hogy hangsúlyok tolódnak el, kommunikatív jelentések rendeződhetnek át, tűnhetnek el.

Irodalomjegyzék:

- M. Riegel, J.—C. Pellat, R. Rioul 1994. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- O. Ducrot, J.—M. Schaeffer 1995. *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Seuil.

Forrás:

- Esterházy Péter 1979. *Termelési regény*. Budapest: Magvető.
- Esterházy Péter 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető.
- Esterházy Péter 1989. *Trois anges me surveillent*. ford. Agnès Járfás, Sophie Képès. Paris: Gallimard.
- Esterházy Péter 1994. *Le livre de Hrabal*. ford. Agnès Kahane. Paris: Gallimard.

6.

A tematikus struktúra és a konnektorok szintaxisa a franciában és a magyarban

CSÚRY ISTVÁN

1. Preambulum; a kérdéskör vázlata

1.1 A szövegtani kutatások nyelvészeti relevanciájának megítéléséről

Ha a (szöveg)mondatok felépítését, s ezen belül a téma-réma szerkezetet nyelvészeti kérdésként fogjuk föl, meg kell vizsgálnunk, hogy vannak-e olyan szintaktikai jelenségek, melyekre csak a szövegbe szerkesztettséget és/vagy az információnak a közlés dinamikája szerint való tagolódását tekintetbe véve adhatunk kielégítő magyarázatot. De még ha találunk is ilyeneket, az sem jelent automatikusan bizonyítékot a szövegnyelvészeti megközelítés relevanciájára: (1) és (2) különbsége jól megragadható anélkül, hogy bárminemű (potenciális) szövegszerkezetre figyelemmel lennénk (szövegbe szerkeszthetőségük különbségei másodlagosnak látszanak):

(1) *Az ő lakása nézett a dombról a Dunára.*

(2) *Az ő lakása a dombról a Dunára nézett.*

Vannak azonban ígéretesebb példák. Miután esetükben a mondat keretei között maradó kutatás egy ponton elakad, remélhetjük, hogy közvetlen kontextuális összefüggéseiket relevánsnak találjuk, s a kérdéses jelenségekre rendszerszerű magyarázatot kapunk. A (3) és (4) ezek közül való:

(3) *Viszont a lakása a dombról a Dunára nézett.*

(4) *A lakása viszont a dombról a Dunára nézett.*

Hogy miért tartjuk ezeket ígéretesebb példáknak, az a későbbiekből majd kiderül; annyi már most — alaposabb elemzés nélkül — is érzékelhető, hogy különbségük az első kettőénél „megfoghatatlanabb”. Az ilyen egyenértékűnek tűnő szórendi variánsokra mindenesetre több okból sem célszerű rámondani, hogy ennek vagy annak a mondatösszetelevőnek a szórendi helye (bizonyos korlátok között) tetszőleges. Például gyakorlati megfontolásból: ezzel ugyanis korlátozzuk az automatikus nyelvfeldolgozás lehetőségeit, amennyiben „tetszőleges” szórend esetén egy mondatgenerátor vagy mindig egyetlen mintát követhet (s így az eredmény szegényebb a humán nyelvhasználatnál), vagy véletlenszerűen teheti ide-oda a kérdéses elemeket; de biztosan állíthatjuk-e, hogy tényleg ez történik akkor is, ha az ember beszél?

Álláspontunk szerint vannak a mondat kereteire szorítkozva kielégítően meg nem magyarázható szintaktikai jelenségek, amelyeknek viszont a szöveg felől közelítve kimutatható a szabályszerűsége. Ilyen, alaposabb magyarázatra szoruló jelenséget kell látnunk bizonyos határozói mondatösszetevők pozícióvariánsaiban is. Tanulmányunkban ezt két olyan nyelv: a francia és a magyar összevetésével demonstráljuk, melyek szintaxisa s azon belül is a tematizáció és a fokalizáció eszközei nagyban különböznek, a vizsgált kérdés tekintetében azonban rokon vonásokat mutatnak.

1.2 Téma-réma szerkezet a francia és a magyar mondatban. A konnektorok és a mondatszerkezet

Nem részletezzük a tematikus struktúra megjelenésének jellemzőit a két nyelv mondatszerkesztésében, hisz erről e kötetben másutt is olvashatunk. Jegyezzünk csak annyit meg, hogy a tematikus struktúra markánsan jelen van a magyar mondat topik + predikátum-szerkezetében és a fókuszfunkcióban, a franciában viszont bizonyos szintaktikai (és fonológiai) eljárások, transzformációk szükségesek ahhoz, hogy a mondat kanonikus alapszerkezetéből a fokalizáció vagy a tematizáció megkövetelte szerkezeteket származtassuk. Ami tehát az összevetett két nyelv esetében szemben áll, az egyfelől az alapjaiban a szöveg dinamikája által meghatározott mondatszerkezet mint a tematikus szerephez kapcsolódó jelentésárnyalatok gazdag tárháza, másfelől pedig a tematizáció és fokalizáció korlátozott eszközeivel operáló, kötött szórendű mondatszerkezet. Tegyük hozzá persze, hogy általában (nyelvektől függetlenül) bizonytalanságok mutatkoznak a téma és a réma mibenléte és a mondatokban történő azonosítása tekintetében, s a helyzetet a terminológiai sokszínűség is bonyolítja.

Hogyan vetődik fel ebben az összefüggésben a konnektorok kérdése? Ezzel a terminussal teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktorokat jelölünk (Csúry 2001a: 27–33), melyek — meghatározott interpretációs–inferenciális procedúrákat működésbe hozva — azt jelzik, hogy az általuk összekapcsolt szövegösszetevők valamilyen sajátos szemantikai (szemantiko–logikai, szemantiko–pragmatikai) viszonyban állnak egymással. A konnektorok az esetek jelentős részében explicit formában nem manifestált szövegösszetevőkkel (jelentés-komponensekkel) létesítenek kapcsolatot. A konnektor nem szófaj vagy mondatrész, hanem szövegstruktúrabeli funkció, amelyet olyan verbális elemek töltenek be, melyeknek nincsen referenciális autonómiájuk (kötőszók, egyes határozószók, bizonyos komplex lexikai elemek és szintagmák), s amelyek jelenléte az összekapcsolt szövegösszetevők (s így a szöveg) interpretációját egyértelművé teszi. Látjuk tehát, hogy a konnektor feladata nem (okvetlenül) a szövegösszetevők formális összefűzése, azaz a konnexió biztosítása, és látjuk azt is, hogy szerepében szórendileg nem kötött elemek is megjelenhetnek. A konnektorok szórendi helyének vizsgálata ezért — s azért, mert a szintaktikai megszorítások ön-

magukban nem határozzák meg minden lehetséges pozíciójukat — jó lehetőséget ad a szöveg és a mondat struktúrája közötti viszony jobb megismerésére, és egyben a nyelvek közötti egybevetésre is.

2. A tematikus struktúra hatása a konnektorok beszerkesztésére a franciában

2.1 Az ellentétviszonyt jelző konnektorok szintaxisa: a határozói konnektor kiemelése és a konnexió primátusa

A franciában a legtöbb konnektorként használatos lexikai elem határozószó vagy határozószó szerkezet. Rubattel (1982: 59) megjegyzi, hogy „a pragmatikai konnektorként működő adverbialis elemek szintaktikai sajátosságai semmiben sem különböznek az ugyanazon osztályba tartozó többi adverbialis elemétől”¹.

Ez azt jelenti, hogy a mondatban a többi határozószóhoz hasonlóan körülményhatározói funkciót kapnak, és szórendi helyük változó (ellentétben az alanyéval, az állítmányéval, a tárgyi bővítményekével vagy éppen a kötőszókéval), még ha egyértelmű tendenciát mutatnak is a (tag)mondatkezdő pozíció elfoglalására. Márpedig mindegyiküknek más-más fokú a „mozgékonytsága”, és valamely mondat elfogadhatósága éppen azon múlhat, hogy milyen helyet foglal el benne a konnektor, vagy – ha egynél több is található benne – azon, hogy milyen az elrendezésük. Rubattel (1982: 54) szerint „semmilyen elv nem ismeretes, mely magyarázatot adna ezekre az elfogadhatóságbeli különbségekre”².

Szövegtani inspirációjú francia nyelvtenában Weinrich foglalkozik a határozó szórendi kérdéseivel, és megemlíti, hogy a mondatkezdő pozícióba történő (főként a hosszabb határozói szószerkezeteket érintő) gyakori kiemelés mellett létezik az előrehozásnak egy olyan változata is, amelynek a célpontja az alany és az ige közötti pozíció. Ez a változat azonban „egészében véve ritka, és csak a művelt nyelvhasználatban alkalmazzák, több megszorítással. Nem lehet szó jelesül olyan határozókról, melyeknek túl nagy a tipográfiai vagy hangzásbeli súlya. Különösen alkalmasak erre a pozícióra az állításhatározók [...] és a szekvenciahatározók közül [...] azok, amelyek a szövegben jelölt szekvenciát jeleznek (logikai következtetést, ellentétet...). [...] **A határozónak ez az elhelyezése azzal a hatással is jár, hogy az alanyt „témaként” jelöli meg, azáltal, hogy elválasztja az igétől. Az utána következő ige így új információnak („rémának”) minősül**”³. (GTF: 324; kiemelés – Cs. I.)

¹ Les propriétés syntaxiques des adverbiaux fonctionnant comme connecteurs pragmatiques ne les distinguent en rien des autres adverbiaux de la même classe.

² (...) aucun principe connu n’explique ces différences d’acceptabilité (...)

³ [cette variante] demeure cependant rare dans l’ensemble et n’est employé que dans le langage soigné, et avec plusieurs restrictions. Il ne peut en particulier s’agir d’adverbes

Weinrich megfigyeléséből annyi derül ki, hogy az egyébként kötött szórendű francia nyelvben a határozói mondatösszetevők bizonyos korlátok között végbe-
menő mozgata összefügghet a téma–réma tagolással; e tekintetben az alany és az ige közötti pozíció érdemel figyelmet, mint demarkációs lehetőség. Saját korpuszvizsgálataink alapján, melyeket az ellentét jelzését szolgáló konnektorok⁴ kutatása során végeztünk, ezt a következő szabállyal látjuk pontosíthatónak:

AZ ADVERBIÁLIS KONNEKTOR MOZGATÁSÁNAK SZABÁLYA A FRANCIÁBAN

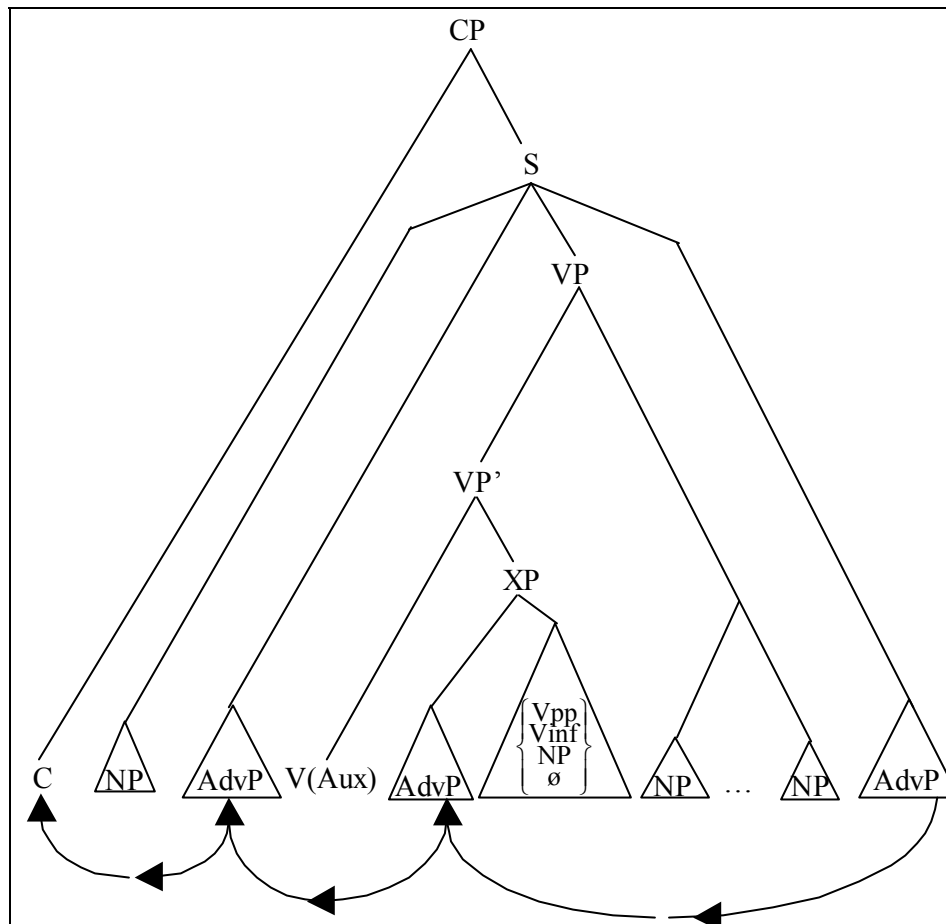
- 1.§ Tegyük fel, hogy egy kanonikus SVOCC mondatszerkezetben a mondat-határozói szerepű adverbialis elemek alap- (kiinduló) helyzete a mondat végén van.
- 2.§ A konnektorszerepet kapó adverbialis elemek balra irányuló mozgata eredményeként foglalják el felszíni szerkezetbeli pozíciójukat, amely mozgata célja a (tag)mondat első helye (kezdőpontja).
- 3.§ Ha a (tag)mondatkezdő pozíció szintaktikai vagy szövegszerkezeti okok miatt foglalt (alárendelés következtében vagy a konnexió elsődlegességének elvéből következően), a mozgata célpontja az igei csoport⁵.
- 4.§ Ha ez utóbbi összetett igealakot, igei-névszói állítmányt vagy igei perifrázist tartalmaz, a konnektor a **participe passé**, az állítmány névszói része vagy a főnévi igenév elé kerül, a többi esetben a legközelebbi olyan helyet foglalja el, ahová adverbialis elem kerülhet, vagy — ilyen lehetőség híján — kiindulási pozíciójában marad.

Le kell szögeznünk, hogy az adverbialis konnektor mozgatasának szabalya nem abszolút érvényű: a nyelv fejlődésével, a stílussal vagy az emfázissal kapcsolatos okokból előfordulhat, hogy nem tartják tiszteletben, bár az utóbbi eset inkább marginális. A szabály működését az alábbi ágrajzzal szemléltethetjük:

dont le poids phonique ou graphique est trop important. Convient particulièrement à cette position les adverbes d’assertion [...] et, parmi les adverbes de séquence [...], ceux qui marquent dans le texte une séquence marquée (conséquence logique, opposition...) [...] **Cette place de l’adverbe a aussi pour effet de désigner le sujet comme „thème” en le séparant du verbe. Le verbe arrivant à la suite est ainsi caractérisé comme une information nouvelle („rhème”).**

⁴ Ezek némelyikét az „állításhatározók”, másikat a „szekvenciahatározók” csoportjában találjuk meg Weinrichnél.

⁵ Ez nem pontosan a közbeékelés Weinrich-féle esete, mert nem a ragozott igealakot megelőző határozóról van szó, s ez a szórend nemcsak a „fentebb stíl” jellemzője.

A KONNEXIÓ ELSŐDLEGESSÉGÉNEK ELVE

Az adverbális konnektorok által elfoglalt mondatbeli hely megfigyelt szabályszerűségei a konnexió elsődlegessége elvének megfogalmazásához vezetnek:

- 1.§ A mai francia szintaxis rendszerében egy mondat egység bal szélé konnexió pozíció (akár az összetett mondat, akár a szöveg keretei között). A jelöletlen esetekben ezt a pozíciót valamely tematikus vagy anaforikus elem, vagy egy teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktor foglalja el.
- 2.§ Következésképpen az interpretáció során egy mondat egység bal szélső eleme alapértelmezésben az őt közvetlenül megelőző (tag)mondat-tal konnexiót létesítőként jön számításba. Nem kerül tehát ide olyan összetevő, amely — ebben a helyzetben — megtörné a konnexitást,

vagy épp ellenkezőleg, helytelenül hozna létre konnexiót, kétértelművé téve a megnyilatkozást.

3.§ A konnexív funkció és a pragmatikai–szemantikai jelölő funkció különválhat, és ezeket különböző összetevők tölthetik be. Ebben az esetben az előbbinek elsőbbsége van az utóbbival szemben a mondat-egység szintaktikai szövetében.

4.§ A konnektorok kettős értékűek (az egyik potenciális, konnexív–anaforikus: tagolhatják a szöveg significansát, a másik pedig kötelező, szemantiko–pragmatikai: jelzik a szövegösszetevők pragmatikai–relációs értékét). Csak abban az esetben kerülnek (tag)mondatéli pozícióba, ha mindkét érték aktiválódik.

Az elmondottakat a következő három példa⁶ illusztrálja:

(5) *Et une inquiétude le mordait au coeur. S'il allait échouer ? Mais que pouvait-il craindre ? Il se tirerait toujours d'affaire ! POUTANT c'était une grosse partie qu'il jouait, ce soir-là !*

(6) *J'ai trouvé très intéressant [ce que vous nous avez dit] ainsi que la perspective dans laquelle vous nous avez présenté [les choses]. [Ce] n'est POUTANT pas l'impression que nous avons eue à Toronto ni chez les métallurgistes.*

(7) *Ils causaient d'une troupe de danseurs espagnols, que l'on attendait bientôt sur le théâtre de Rouen. — Vous irez ? demanda-t-elle. — Si je le peux, répondit-il. N'avaient-ils rien autre chose à se dire ? Leurs yeux POUTANT étaient pleins d'une causerie plus sérieuse ; et, tandis qu'ils s'efforçaient à trouver des phrases banales, ils sentaient une même langueur les envahir tous les deux ; c'était comme un murmure de l'âme, profond, continu, qui dominait celui des voix.*

Az ellentétet (direkt megengedő viszonyt [vö. Csúry 2001b: 87, 164]) jelző *pourtant* a három szövegrész jelentésszerkezetének felépítésében azonos funkciót tölt be. Az (5) és (6) emellett alapvető szintaktikai felépítésében is egyezik: a *ce + être + [...]* kiemelő szerkezetet találjuk bennük. Míg azonban a *pourtant*-nak (5)-ben a konnexió síkján is demarkációs szerepe van, hisz az őt megelőző két mondat alkotta tömbhöz képest tematikus váltás következik be⁷, a (6)-ban éppen fordított a helyzet: a konnektortól balra és jobbra lévő szövegösszetevők egy tematikus állandó köré szerveződnek (az erre utaló szerkezeteket szögletes zárójelbe tettük). Az (5)-ben hamisan keltené a tematikus folytonosság látszatát,

⁶ A francia példák fordítását függelékben adjuk meg.

⁷ Ráadásul a szövegrész monológformájú belső dialógus, és itt a tematikus váltás mellett új megszólalás (replika) is kezdődik, ahol is a kontrasztot jelző elem élre ugrása mondhatni természetes.

ha az anaforikus névmást tartalmazó *c'était* kerülne a mondat elejére, hisz a *ce* voltaképpen egy katafora eleme, a (6)-ban viszont a szó szoros értelmében anaforáról van szó, s a mondat elejére kerülő *ce* névmás konnexiós szerepet játszik. A konnektor jelezte ellentét ezen azonos tárgyról a beszélő (*nous*) és a partnere (*vous*) által vallott felfogás között áll fenn. Az (5) és a (6) közös vonása, hogy a *pourtant* egyikből sem törölhető a megnyilatkozás értelmezhetőségének sérelme nélkül. A (7) e tekintetben is más: a konnektor itt nem nélkülözhetetlen. Holott van tematikus váltás (legalábbis a szereplők alkotta főtéma keretein belül, a megnyilvánulásaik mint altémák között), azonban ezt egy önálló referenciájú névszói kifejezés (*leurs yeux*) mondat eleji felbukkanása jelzi, a konnektornak nem jut a szöveg significansának tagolásában szerep.

Ez a három példa jól mutatja a határozónak az alany és az ige között érvényesülő témakiemelő hatását, amelyről Weinrich beszél (l. előrébb). Végül a határozói konnektor (tag)mondatvégi pozíciójára hozunk egy példát:

(8) *Il n'y comprit rien ; il avait beau écouter, il ne saisissait pas. Il travaillait POURTANT, il avait des cahiers reliés, il suivait tous les cours, il ne perdait pas une seule visite. Il accomplissait sa petite tâche quotidienne à la manière du cheval de manège, qui tourne en place les yeux bandés, ignorant de la besogne qu'il broie.*

A tematikus struktúra tekintetében a helyzet azonos a (6)-ével, azonban nincs lehetőség a tagmondat végéről előbbre vinni a konnektort (hacsak nem a legelső helyre, amit épp a tematikus struktúra kialakítása érdekében nem tesz az író): a hangsúlytalan személyes névmási alany és az ige közé nem kerülhet, az ige pedig egyszerű igealak.

2.2 Tágabb körű vizsgálatok: oksági viszonyt jelző konnektorok szintaktikai sajátosságai

Ezeket a sajátosságokat mennyiség és közlésfajta tekintetében is kiterjedt korpuszvizsgálatok eredményeként tártuk fel, melyek során 22 francia lexikai egység viselkedését tanulmányoztuk. Mivel azonban mindegyikük jelentéstani alapeleme az ellentét jelzése volt, másfajta jelentésviszonyok létesítésére, jelzésére szolgáló lexikai egységeket is meg kell vizsgálni, hogy a határozói konnektor mondatbeli helyzetét megszabó feltételekről pontos, árnyalt és általános érvényű kijelentéseket tehessünk. Ezt a munkát kimerítően nem végeztük el, de kiválasztottunk egy határozósztót (*ainsi 'így'*) és két — a mondatban határozói értékű — prepozíciós kifejezést (*en effet 'ugyanis', par conséquent 'következésképpen'*), amelyek oksági viszonyon alapuló jelentésszerkezetek létesítésére, jelzésére alkalmasak, és szűkített korpuszon tanulmányoztuk működésük mondat-tani aspektusait.

Az *ainsi* módhatározói és következtető viszonyt jelző konnektori használatban is előfordul; a vizsgált 33 esetből az előbbire 24, az utóbbira 9 példát találtunk. Módhatározóként helyét hatóköre szabja meg, amely korlátozódhat egy mondatösszetevőre, vagy kiterjedhet a (tag)mondat egészére. Mondatkezdő pozícióban mondat hatókör esetén találjuk, illetve akkor, ha az általa módosított mondatösszetevő kerülhet az összes többi összetevőtől balra. Ez az utóbbi szerkezet konklúzió vagy — mint a (9)-ben — összefoglalás bevezetésére szolgál a választékos nyelvhasználatban:

(9) « *Ah, si nous avions des psys... »*, *soupire l'assistante sociale à mi-temps. « Je reste avec un angoissant sentiment de non-assistance à personne en danger », lâche une enseignante qui a pourtant voté pour l'exclusion. AINSI va la vie à Jean-Macé. Le matin, un charmant concert réunit des élèves admiratifs devant les cornets à pistons, saxophones et violoncelles de leurs camarades musiciens. À midi, une simple bagarre tourne au polar de série B. L'après-midi, les quatrièmes jouent fièrement devant l'école des extraits du « Bourgeois gentilhomme ». Le soir, le collègue impuissant abandonne Farida à sa tragique dérive.*

A mondat hatókörű mondatkezdő módhatározói *ainsi* a megelőző szövegösszetevőnek tematikusan alárendelt szövegösszetevőt vezet be, az általánosról az egyesre történő áttérést biztosítja, ahogyan a (10)-ben is:

(10) *L'intégration avec les associations professionnelles de l'Union avance bien (AINSI, les diplômés des ingénieurs satisfont déjà aux normes européennes minimales).*

A következtető jelentésviszonyt jelző/létesítő konnektor minőségében való használatára csak VP-ben és a mondat élén találtunk előfordulásokat. A VP-s esetek olyan tematikus váltást mutatnak az *ainsi*-t tartalmazó és az azt megelőző szövegösszetevő között, mint a (7)-ben; ezt példázzuk a (11)-gyel (kiemelve a témajelölő elemeket):

(11) *Les élections sont libres et sincères. Celles de 1994 (cf. en annexe les résultats de ces élections) ont enregistré la victoire d'une coalition de centre gauche après qu'une coalition conservatrice l'ait emporté lors des précédentes élections législatives de 1990. La Hongrie présente AINSI les caractéristiques d'une démocratie dont le fonctionnement régulier permet l'alternance politique dans des conditions paisibles.*

Kevés példát találtam ennek a konnektornak a mondat eleji felbukkanására; ezekben az esetekben analógiát látunk a (10)-zel példázott módhatározói használatlaltal. Az így kapcsolt szövegösszetevő a megelőzőnek tematikusan alá van rendelve. Erre példa (12):

(12) *Les Tsiganes (Romas) sont également victimes de discriminations en matière d'emploi. Le gouvernement hongrois s'est engagé à mettre en oeuvre un programme pour réduire l'inégalité des chances entre les Tsiganes (Romas) et le reste de la population. AINSI, le Conseil de coordination des affaires tsiganes supervise depuis fin 1995 l'ensemble des actions conduites par les différentes institutions d'État en ce domaine.*

Az *en effet* státusza sajátos: eredeti jelentései ('tényleg', 'valóban'; 'valójában') ugyan mára az 'ugyanis' jelentésnek adták át a helyüket, de korántsem halványultak el teljesen. Az *effet* főnév saját jelentésének hatása mellett bizonyára ezzel is összefüggő nyelvtörténeti okok magyarázzák azt is, hogy konnexiós szerepét a beszélők kevésbé érzik markánsnak, s így „rendes” helye az igei csoportban (a ragozott igealak — főige vagy segédige — után) van. Igaz, a vizsgált szövegekben talált 47 példában csak 22-szer fordult elő ebben a pozícióban (s ebből egy mondatvégi hely is adódott), és 25-ször állt mondatkezdő helyzetben, azonban a 25 eset közül 22 a korpusz egy homogén tartományából (az Európai Unió dokumentumból) került ki, ami módosítja ennek az adatnak a statisztikai értékét. Ami a mondat belseji pozíciót illeti: az olyan esetek mellett, amelyeket a konnexió primátusának elve magyaráz, olyanokat is találni, melyekben semmi sem mondana ellent a konnektor mondatkezdő helyzetbe hozásának. A (13) ilyen:

(13) *La plupart des grandes entreprises françaises cotées se contentent donc d'indiquer le nombre d'options accordées et, dans le cadre de chaque plan, la part qui va à l'état-major. L'information ne manque déjà pas d'intérêt. On s'aperçoit EN EFFET qu'en général au moins le tiers des options sont réservées à l'élite de l'entreprise.*

A kérdéses mondat elején álló névmásnak sem a konnexió, sem a tematikus tagolás szempontjából nincs szerepe, az *en effet* pedig a mondat elejére kerülve nem tenné elfogadhatatlanná vagy félreérthetővé a megnyilatkozást. A (13) s a hozzá hasonló példák megerősítik, hogy ez a határozószói kifejezés alaphelyzetben a ragozott igealak után áll, és valamilyen sajátos körülmény hatására mozdul csak ki onnan. A sajátos körülmény alapvetően az érvelő szöveg logikai tagolásának hangsúlyozására való törekvés (márpedig ez érvényes az Európai Unió dokumentum főt említett 22 szövegrészére). Ilyenkor leginkább annak van kényszerítő ereje, ha a ragozott igealak és az *en effet*-t tartalmazó mondat által „megmagyarázott” szövegelőzmény közé túlságosan hosszú mondatszakasz kerül, ami e konnektor szokásos helyét túlon túl eltávolítja a jelentésviszony bal oldali pólusát képező szövegösszetevőtől. Ha az *en effet* az ige után kerülne, interpretációja csak komolyabb erőfelfejtést igénylő regresszív műveletek árán volna lehetséges. E tekintetben pedig egy Sartre-szöveg ugyanúgy működik,

mint a mondatkezdő *en effet*-kben egyébként is bővelkedő EU-szöveg. Terjedelmi okokból az utóbbiból idézünk példát:

(14) *Les avantages économiques globaux qui en découleront auront un impact positif sur les politiques communautaires. EN EFFET, tout progrès de l'intégration bénéficiant concrètement aux opérateurs économiques et aux citoyens se traduit [*] par un renforcement de la confiance dans le marché intérieur et ses principes.*

[*]-gal jelöltük az *en effet* „normál” helyét. — Megjegyezzük, hogy hasonló jelenségekre más szó esetében is találunk példát: ilyen a *donc* ’tehát’, de ennek elemzésére itt nem térünk ki.

A *par conséquent*-ről elmondhatjuk, hogy — az *en effet*-vel szöges ellentétben — jelentése teljesen transzparens, és ez a következményreláció markáns jelzésére teszi alkalmassá. Nem meglepő tehát, hogy a vizsgált minikorpuszbeli 33 előfordulásából 20 esetben (tag)mondat elején találjuk⁸, és csak 11-szer a ragozott igealak után vagy — esetleg — az igei csoport egy távolabbi pontján (2 példában a tagmondaténál alacsonyabb szintű összetevőhöz kapcsolódik). A 20 (tag)mondatkezdő példa nem mond ellent a konnexió primátusáról írottaknak, így inkább a többit érdemes megvizsgálnunk, hogy azokban mi gátolhatta meg a konnektornak a bal szélre kerülését.

A 11-ből 8 esetben a *par conséquent* sajátos szintaktikai környezetben fordul elő, s ebben láthatjuk az élre kerülés akadályát: négyszer személytelen {*il est* + melléknév/prepozíciós csoport} szerkezet belsejében, háromszor *et* ’és’ kötőszóval bevezetett mellérendelt tagmondatban, melynek alanya — lévén korreferens a megelőző tagmondatéval — hiányzik, mint a (15)-ben, vagy az első tagmondatbeli kérdő kifejezés nincsen megismételve, mint a (16)-ban; egyszer pedig vonatkozó alárendelés hatása alá esik; ez a (17) példa.

(15) *L'élargissement étendra la couverture géographique des RTE et ~~l'élargissement~~ accroîtra, PAR CONSÉQUENT, les besoins financiers.*

(16) *À quel point le gouvernement va-t-il juger que la situation est suffisamment grave pour empêcher les gens de s'intéresser aux élections, et ~~à quel point~~ jugera-t-il PAR CONSÉQUENT inopportun de déclencher des élections ?*

(17) *[...] le financement d'une administration communautaire modernisée et dont les coûts en termes de ressources humaines et financières seront PAR CONSÉQUENT maîtrisés.*

⁸ Külön tanulmányt érdemel a különböző konnektorok viszonya az övékével közös szintaktikai szerkezetben felbukkanó más kötőelemekkel (mellé- és alárendelő elemekkel), s a *par conséquent* e szempontból is érdekes példa; erre azonban ehelyütt nem térhetünk bővebben ki.

A fennmaradó három példában viszont a vizsgált konnektort tartalmazó mondat szerkezete megengedné, hogy az kezdő pozícióba kerüljön. Ezekben azonban a *par conséquent* rendre olyan szövegösszetevővel létesít jelentésviszonyt, mely maga is összetett szerkezetű: tematikus szempontból egy kezdő (rövid) főlé- s az azt követő (hosszú) alárendelt részből áll; ez utóbbi után jön a konnektort tartalmazó (tag)mondat. Ha a konnektor ez utóbbinak az élére kerülne, az interpretáció — helytelenül — nem a jelentésviszony bal oldali pólusát adó teljes komplex szövegösszetevőt, hanem annak csupán egy alárendelt részét venné figyelembe, azaz a konnektor a konnexió primátusának elvét megsértve helytelenül hozna létre konnexiót. Ezért kerül a mondat elejére az annak szövegbeli státuszát kijelölő tematikus elem. Bár erre (értelemszerűen) csak hosszú példánk vannak, talán érdemes egyet idéznünk. A tematikus tagolás szempontjából központi tekintendő elemeket kiemeltük, az alárendelt, közbeékelte szövegösszetevőt szögletes zárójelbe tettük.

(18) *En ce qui concerne les critères politiques pour l'adhésion, la Commission considère qu'une évaluation ne peut être effectuée que sur la base des éléments de la situation actuelle qu'elle aura pu vérifier et confirmer. [L'efficacité du fonctionnement de la démocratie est un aspect primordial pour l'examen de la demande d'adhésion d'un pays à l'Union. Le traité d'Amsterdam a intégré dans l'article F un principe constitutionnel en vertu duquel « l'Union est fondée sur les principes de la liberté, de la démocratie, du respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales, ainsi que de l'État de droit ». En conséquence, la conférence intergouvernementale a décidé de modifier l'article O du Traité pour faire du respect de l'article F une condition explicite pour adhérer.] La Commission considère PAR CONSÉQUENT que le respect, par le pays candidat, des conditions politiques fixées par le Conseil européen de Copenhague est une condition nécessaire, mais pas suffisante, pour l'ouverture des négociations d'adhésion.*

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy az oksági viszonyt jelző/létesítő konnektorokon végzett megfigyeléseink korábbi hipotéziseinket megerősítik, egyben további pontosítások lehetőségére/szükségességére engednek következtetni. Általánosságban leszögezhetjük, hogy a határozói konnektor szintaktikai helyét a franciában a következő tényezők határozzák meg (és ebben a sorrendben): (a) a konnektorként használt lexikai egység lexikailag kódolt tulajdonságai, (b) a konnektort tartalmazó (tag)mondat szintaktikai szerkezete adta mozgástér, (c) a konnektort tartalmazó (tag)mondatnak a szövegbeli státuszából következő tematikus struktúrája, (d) a szövegnek a közléshelyzetből következő (stiláris) jellemzői. A jelen tanulmánygyűjtemény központi kérdése szempontjából az a tény emelendő ki, hogy a franciában a határozói konnektorokra vonat-

kozó szintaktikai szabályok nem írhatók le a tematikus struktúra figyelembe vétele nélkül.

3. Vázlatpontok a konnektorok szintaktikai státusának áttekintéséhez a magyarban

3.1 A konnektorok státuszáról és pozíciójáról általában

Van-e a franciánál lényegesen szabadabb szórendű — és szórendjében az információstruktúra dinamikáját érvényesítő — magyar nyelvben is összefüggés a tematikus struktúra és a konnektor pozíciója között? A kérdés megválaszolásához lássuk előbb, mit tudhatunk meg a nem-szövegszempon্তু grammatikai munkákból.

Ha abból indulunk ki, hogy konnektorokra vonatkozó információkat leginkább a kötőszókra vonatkozók között lelünk, konnektor-felfogásunkat (egy bizonyos pontig) a magyar nyelvtan is megerősíti: „Bizonyos összetevők (pl. a *hogy*) már a szótárban kötőszóként vannak kategorizálva; ezek csak kötőszói pozícióban jelenhetnek meg a mondatban. Tartalmas mondatrészek is rendelkezhetnek kötőszó jeggyel (pl. *aki, ahol*); ezeket az alárendelt mondat belsejében vesszük fel, s a mondat levezetése során visszük kötőszói helyzetbe” (ÚMNy.: 127).

Ez — általánosságban — összhangban van a konnektormozgatási szabályunkkal. A határozói elemek konnektorként történő felhasználása az *Új magyar nyelvtan* következő megállapítására is felhívja a figyelmünket: „Az olyan határozók, melyek a mondatban kifejezett esemény vagy állapot egészére vonatkoznak: az esemény vagy állapot egészét értékelik a beszélő szempontjából [...] vagy valamilyen más szempontból [...], vagy az esemény vagy állapot egészének valamely külső körülményét — pl. helyét vagy idejét — adják meg, a topikokhoz hasonlóan a mondat első, predikátum előtti szakaszában található. **A topikokhoz képest tetszőleges sorrendben helyezkedhetnek el**” (ÚMNy.: 27; kiemelés – Cs. I.).

Jegyezzük meg, hogy a kiemelt rész a szórend tetszőlegességét állítva azt jelzi: a magyarban is lehetnek a franciáról szólva főntebb idézetekhez hasonló, kellően nem tisztázott jelenségek. A konnektorként használt kötőszók java részének mellérendelő volta emellett a mellérendelő kötőszó meghatározásához, s ezáltal ezeknek a tisztázatlan jelenségeknek néhány sajátos aspektusához is elvezet: „Amennyiben egyetlen összetett mondat keretein belül maradunk, és a szövegkörnyezetre való visszautalást a vizsgálat körén kívül esőnek tekintjük, akkor szembetűnővé válnak a mellérendelő kötőszóknak az alárendelőkétől eltérő pozicionális sajátosságai (Mr: 48) [...] **azokat a kötőszókat definiáljuk tehát mellérendelőként**, melyek az összetett mondat keretein belül **nem lehetnek az első tagmondat előtt**” (Mr: 49).

A nyelvtan globális megközelítésének igénye nem engedi, hogy a vizsgálatból kirekesszük a szöveggörnyezetre való visszaualást. Az idézett megszorítás implice az jelentheti egyébként, hogy szöveggörnyezetre való visszaualás eseten a mellérendelő kötőzők abszolút mondatkezdő pozícióban áll(hat)nak. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, arról nem is beszélve, hogy még egyetlen összetett mondat keretein belül is komplikációk adódhatnak: „[...] vannak kötőzők, melyek csakis a második tagmondat előtti pozícióban grammatikálisak, nevezzük őket **centrális**-oknak; és vannak kötőzők, melyek a második tagmondat belsejében, annak topikja után és fókusza előtt használhatók, nevezzük őket **jobbra mozgó**-knak. Centrális kötőző például: *és, vagy, de*, a megengedő *pedig, holott*. Fakultatív jobbra mozgók például *azonban, viszont, tehát, ezért, ugyanis, ellenben*. Ezek centrális pozícióban is, és a második tagmondat belsejében (topikja után, fókusza előtt) is lehetnek. Kötelezően jobbra mozgó: a *meg*” (Mr: 106).

Miután ez a leírás figyelmünket többek között éppen a franciában imént vizsgált lexikai egységek megfelelőire hívja fel, „fakultatív” mozgatusukat állapítva meg, tegyünk próbát: vajon nem fedezhető-e föl a franciához hasonlóan valamilyen szabályszerűség, ha a konnektort tartalmazó mondatot a szöveg összefüggésrendszerében vesszük tekintetbe, s nem csak a mondat kereteit át nem lépő elemzőt megtevesztő látszat-e csupán a mozgatus fakultatív jellege?

3.2 Két példa: *azonban* és *viszont*

Tekintve, hogy nem kimerítő vizsgálatról, hanem próbáról van csupán szó, csak két konnektornak egy homogén és csekély terjedelmű korpuszban fellelhető előfordulásait elemeztük. Az ellentétviszonyt jelző/létesítő *azonban* és *viszont* mellett — a kontrasztív vizsgálat szempontjából — az is szól, hogy eredeti jelentésük határozószerű, és mondatbeli mozgatusuk, helyzetük, más kötőzőkkel alkotott szekvenciáik ma is az ennek megfelelő határozói funkcióra utalnak.

Az *azonban*-ra talált 14 példa egyike sem (tag)mondatkezdő pozícióban tartalmazza ezt a konnektort (s ez mindjárt a francia *en effet* mondatbelseji pozícióhoz való „vonzódását” juttatja eszünkbe). Abban a 9 esetben, amikor összetett mondaton belül szerepel, 7-szer (vonatkozói) alárendelést találunk, s az *azonban* az alárendelő kötőző után következik, amely itt egyszerre „konnexió” és tematikus elem. A fennmaradó két összetett mondat és a szövegösszetevőket artikuláló *azonban* kotextusai szintűgy rokon vonásokat mutatnak: a konnexióban a tematikai–referenciális tagolás az elsőbbség a logikaival szemben. Nézzünk meg mindegyik típusra egy-egy példát:

(19) *Fiatal férfiak képét vették magukra, Balázs volt az egyikőjük neve és Gábor a másiké, **akit** AZONBAN mindenki, az Úristen is, csak Csocsónak szólított.*

(20) *Magába karolnék, és aprókat szorítanék a könyökén, Maga meg sem rezdülne, kis-vár-tatva AZONBAN visszaszorítana.*

(21) *Annyi a megszorítás, hogy nézegetvén a Földet, olykor-olykor halálos, rémületes unalom fogta el az Urat. [...] Leginkább, úgy istenigazából, az idill untatta, mert ekkor hivatkoztak a legtöbbet rá, s főként, ezt különösen rühellte, a jóságára. Az idill, a hellének szerint: kis kép. Az idill AZONBAN nem kis boldogság.*

Bár az volna igazán meggyőző, ha a korpuszban (tag)mondat élén álló *azonban*-t is találtunk volna, a feltárt előfordulások nincsenek ellentmondásban a konnexió elsődlegességének elvével (ha azt — a szükséges módosítások után — a magyarra is kiterjesztjük), az *azonban* (tag)mondat elejére kerülése pedig a példák fogalmazását (néhányiküket különösen) legalábbis „ügyetlenné” változtatná.

A *viszont* 14 előfordulása már egyértelműbb tanulságok levonását teszi lehetővé. 8 alkalommal találjuk (tag)mondat első helyén, hatszor pedig a (tag)mondat belsejében. Az előbbi esetekben semmilyen más lehetséges konnexiós elem nincs az őt tartalmazó szövegösszetevőben, szemben az utóbbiakkal, melyekben egyazon szerkesztésmód ismétlődik szabályszerűen, s ez a konnexió elsődlegessége elvének érvényesülésével magyarázható. Ezekben a példákban ugyanis nem a logikai–pragmatikai, hanem a tematikus tagolás az elsődleges. Idézzünk mindkét típusból:

(22) — *Hagyjuk a férfiakat — mondta az író édesanyja, és kimentek a konyhába. Figyelte a lányt, ahogy fölteszi az új kávé, meg automatikusan elmos két tányért. Ettől megnyugodott. Önmagát látta ebben a nyeszlett jövevényben (az idegen, aki megérkezik ebbe a nagy-nagy családba, és még azt sem tudja hogy ha megrettennie nem is, de megilletődnie azért meg kéne), ezért kezdetben óvatosan bánt vele. Nem hűvösen, inkább durván. VISZONT első látásra megszerette.*

(23) *Az uram szerint főlöszleges ablakot pucolni, a tiszta ablak természetellenes, az úgynevezett piszkos ablak VISZONT organikus, hülye.*

A (22)-ben — a (8)-hoz hasonlóan — egy központi tematikus elem, a *lány* köré szerveződnek a mondatok. Ha mármost e szóval a korreferenciaviszonyok explicitté tétele végett kiegészítenénk a *viszont* konnektort tartalmazó mondatot, csak a végére tehetnénk, topik-pozícióba semmiképpen sem (sem a konnektor elé, sem utána), mert az adott kotextusban a mondatot értelmezhetetlenné, elfogadhatatlanná tenné. A (23)-ban épp fordított a helyzet: az *ablak*ból mint főtémából származtatott variánsok (*tiszta ablak, piszkos ablak*) kontrasztív topikként szövegszervező, konnexiós elem funkcióját töltik be, s ez nem engedi a *viszont*ot a tagmondata élére kerülni. A (23) azt is megmutatja: amennyiben a konnektor

határozói jellegét ténynek tekintjük, nem fogadhatjuk el feltétel nélkül az ÚMNy.-nak azt a megállapítását, hogy a mondathatókörű határozó „a topikokhoz képest tetszőleges sorrendben helyezkedhet el”⁹.

Összefoglalva kijelenthetjük, hogy a (tag)mondat kotextusbeli státusza, a konnexió biztosításának módja, a tematikus struktúra a magyarban is tekintetbe veendő a határozói konnektorok szintaxisának leírásakor, még ha lexikai egységként változik is ezen tényezők szerepe.

4. Konklúzió

A fentiekben azt vizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a szórendileg nem kötött konnektorok szövegmondatbeli pozíciója és a kotextus, a konnexió, illetve a kérdéses szövegmondat tematikus struktúrája között. Ha a szövegbe ágyazottság mikéntje nem is árul el mindent a konnektorként funkcionáló határozói mondatösszetevők szórendi kérdéseinek rejtelméről, vizsgálataink alapján a mondat témájának a közvetlen szövegelőzményhez kapcsolódó viszonya az egyik helymeghatározó tényezőnek bizonyult, még hozzá nem csak egy nyelvre korlátozódóan, sőt: a mondatszerkesztésben lényegesen különböző nyelvek között vélhetünk hasonlóságot felfedezni. A szövegtani megközelítésnek tehát mindenképpen alapvető szerep jut az egyébként sokszor nagyon összetett szórendi problémák tisztázásában. Kitűnt ugyanakkor, hogy a szövegmondat tematikus szerkezetét s annak szórendi vonatkozásait csak a kotextus tematikus felépítésével párhuzamban vizsgálhatjuk eredményesen, és kitűnt az is, hogy a felvetett szintaktikai kérdések megválaszolásához nem annyira a téma–réma mondaton belüli kettősségének, hanem a konnexiót az adott esetben biztosító eszközöknek az elemzésére van szükség, illetve — ezen belül — ezen eszközök és a topik viszonyának a vizsgálatára.

Irodalomjegyzék:

- Bánréti Zoltán 1991. *A mellérendelés* (= Mr). Budapest—Pécs: JPTE Tanárképző Kar—MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Csúry István 2001a. Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról. *Officina Textologica* 5. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 27–33.
- Csúry, István 2001b. *Le champ lexical de mais* = *Studia Romanica de Debrecen, Series Linguistica* VII. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

⁹ Több helyütt is kifejtett felfogásunk szerint a konnektor olyan szövegszerkezeti funkció, amelyet változatos grammatikai státuszú elemek/szerkezetek tölthetnek be. Így, ha a (23)-ban a *viszontot* kicseréljük — mondjuk — *ezzel szembenre*, jelentéstanilag és szórendi lehetőségeit tekintve is gyakorlatilag egyenértékű mondatot kapunk, a konnektor szerepében álló összetevő határozói jellege pedig még jobban kidomborodik.

- É. Kiss Katalin—Kiefer Ferenc—Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan* (= ÚMNY.). Budapest: Osiris.
- Rubattel, Christian 1982. „De la syntaxe des connecteurs pragmatiques”, in *Cahiers de linguistique française* 4: 37–61.
- Weinrich, Harald 1989. *Grammaire textuelle du français* (= GTF). Paris: Alliance française—Didier/Hatier.

Forrás:

- (1), (19–23): Esterházy Péter 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető.
- (5): Guy de Maupassant 1997. *Bel Ami*. Association des Bibliophiles Universels.
- (6), (16): Canadian Hansard Corpus
- (7), (8): Gustave Flaubert 1997. *Madame Bovary*. Association des Bibliophiles Universels.
- (9): Ursula Gauthier 1999. „Comment un collègue s'enfoncé. Jours troublés à Clichy”, in *Le Nouvel Observateur* N° 1784.
- (13): Christine Mital—Dominique Nora 1999. „Stock-options. L'argent des patrons restera secret”, in *Le Nouvel Observateur* N° 1784.
- (10), (11), (12), (14), (15), (17), (18): Agenda 2000 de l'Union Européenne

Függelék (a francia nyelvű példák fordítása):

N. B.: Azokat a példákat is a saját fordításomban adom meg, melyeknek létezik magyar műfordítása. A fordításban — még ha a lehetséges mértékben ragszkodni igyekszünk is az eredetihez — gyakran nem érvényesülnek mindazok a szintaktikai és/vagy szövegszerkesztésbeli jelenségek, melyeket a francia eredetiben felfedezhetünk. Ez azonban a két nyelv komplex egybevetésére, és nem a konnektorhasználat egy-egy nyelven belüli szabályainak vizsgálatára tartozó kérdés.

(5) És szívét aggodalom mardosta. Ha elbukik? De mitől is kellene tartania? Majd csak kihúzza magát a csávából! Na de mégis, nagy tétje van a ma esti játszmának!

(6) Nagyon érdekesnek találom, [amit mondott], és azt a perspektívát is, amelyben bemutatta nekünk [a dolgokat]. Nekünk mégsem [ez] volt a benyomásunk sem Torontóban, sem a kohászoknál.

(7) Egy spanyol táncársulatról beszélgettek, melyet rövidesen a rouen-i színházba vártak. — Elmegey? — kérdezte a nő. — Ha tudok — válaszolt a férfi. Vajon semmi egyéb mondandójuk nem volt egymás számára? Pedig szemeik sokkal komolyabb beszélgetéssel teltek meg, s mialatt banális mondatokat igyekeztek találni, mindketten ugyanazt a vágyakozást érezték magukban eláradni; olyan volt ez, mint a lélek zsongása, mély, szakadatlan, mely erősebb volt a hangokénál.

(8) Semmit sem értett; hiába figyelt, nem fogta fel, amit hallott. De azért csak dolgozott, be voltak kötve a füzetei, ott volt minden órán, nem maradt le egyetlen vizitről sem.

Úgy végezte a maga mindennapi kis munkáját, mint a szárazmalomban befogott ló, ki bekötött szemmel jár körbe-körbe, s mit sem tud a munkáról, amit végez.

(9) „Ó, ha volnának pszichológusaink...” — sóhajt a félmunkaidős szociális asszisztens. „Továbbra is megvan az az aggasztó érzésem, hogy ez nem más, mint a segítségnyújtás elmulasztása” — szöki ki egy tanárnő száján, aki pedig a kizárásra szavazott. Így zajlik az élet a Jean Macé iskolában. Délelőtt bájos koncerten gyűlnek egybe a zenész iskolatársaik kornettjeit, szaxofonjait és csellóit csodáló tanulók. Délben egy egyszerű összetűzés krimivé fajul. Délután a negyedikesek büszkén játszanak részleteket az „Úrhatnám polgár”-ból az iskola színe előtt. Este a tehetetlen iskola tragikus sorsára hagyja Faridát.

(10) Az Unió szakmai szervezeteivel jól halad az integráció (így a mérnöki diplomák már megfelelnek a minimális európai normáknak).

(11) A választások szabadok és őszinték. 1994-ben (vö. e választások függelékben közölt eredményeit) egy balközép koalíció győzött, miután a megelőző — 1990-es — választásokat egy konzervatív koalíció nyerte meg. Magyarország tehát egy olyan demokrácia jegyeit mutatja, melynek szabályos működése lehetővé teszi a politikai váltógazdálkodást békés körülmények között.

(12) A cigányok (romák) munkaügyi szempontból szintén diszkrimináció áldozatai. A magyar kormány elkötelezte magát egy olyan program megvalósítása mellett, amely csökkenti a cigányok (romák) és a népesség többi része közötti esélyegyenlőtlenséget. Így a Cigányügyi koordinációs tanács 1995 vége óta felügyeli a különböző állami intézmények e területen folytatott tevékenységét.

(13) A legtöbb tőzsdén jegyzett francia nagyvállalat tehát beéri a juttatott opciók számának és minden leosztás keretében a vezérkarnak jutó résznek a feltüntetésével. Már ez az információ sem érdektelen. Kiderül ugyanis, hogy az opcióknak rendszerint legalább a harmada a vállalati elitnek van fenntartva.

(14) Az ebből származó globális gazdasági előnyöknek pozitív kihatásuk lesz a közösségi politika különböző területeire, ugyanis minden olyan előrelépés az integrációban, amely a gazdaság szereplőinek és az állampolgároknak konkrét hasznot hoz, megerősíti a belső piacba és annak alapelveibe vetett bizalmat.

(15) A bővítés kiterjeszti a transzeurópai úthálózat földrajzi lefedettségét, és ~~fa bővítés~~ ~~bővítés~~ következőképpen megnöveli a pénzügyi szükségleteket.

(16) Meddig fogja úgy ítélni a kormány, hogy a helyzet elég súlyos ahhoz, hogy választások iránt érdektelenné tegye az embereket, és ~~meddig~~ ~~meddig~~ itéli következőképpen úgy, hogy nem időszerű kiírni a választásokat?

(17) [...] olyan korszerűsített közösségi közigazgatás finanszírozása, amelynek az emberi és pénzügyi erőforrásokban mért költségei következőképpen kézben lesznek tartva.

(18) Ami a csatlakozás politikai követelményeit illeti, a Bizottság úgy ítéli meg, hogy ezeknek az értékelése csak a jelenlegi helyzet azon elemei alapján lehetséges, amelyeket módjában áll ellenőrizni és igazolni. [A demokrácia működésének hatékonysága

elsődleges szempont valamely ország uniós csatlakozási kérelmének elbírálásakor. Az Amszterdami Szerződés F cikkelyébe belekerült egy alkotmányos alapelv, melynek értelmében „az Unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásának, valamint a jogállamiságnak az elveire épül”. Ennek megfelelően a kormányközi konferencia úgy döntött, hogy módosítja a Szerződés O cikkelyét, hogy az F cikkely tiszteletben tartását a csatlakozás kifejezett feltételévé tegye.] A Bizottság következőképpen úgy ítéli meg, hogy az Európai Tanács koppenhágai ülésén rögzített politikai feltételeknek a tagjelölt ország általi tiszteletben tartása a csatlakozási tárgyalások megnyitásának szükséges, de nem elégséges feltétele.

7.

**Téma–réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott
versszövegben korreferenciaelemzés segítségével**

BODA I. KÁROLY — PORKOLÁB JUDIT

Tanulmányunkban kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy a Petőfi S. János által kidolgozott (Petőfi S. 1998) és az Officina Textologica eddigi kötetében több oldalról, több szerző által is részletesen vizsgált korreferenciális elemzés kiválóan alkalmas egy szöveg téma–réma viszonyainak feltárására. Az általunk kiválasztott szöveg Füst Milán *A szőlőműves* című költeménye, amelynek először a korreferenciális elemzését végezzük el, majd ennek alapján meghatározzuk és ábrázoljuk a szöveg kommunikációs (vagy konstrukcionális [B. Fejes 2001]) egységeinek téma–réma kapcsolatait, és megmutatjuk, hogy ezek mellett további, például a kommunikációs egységek közötti tartalmi–logikai kapcsolatok figyelembevétel hogyan tárhatóak fel a szöveg jelentésstruktúrájának egyre mélyebb rétegei.

Az általunk kitűzött cél megvalósítása érdekében első lépésként határozzuk meg a kiválasztott versszöveg szövegmondatait és az ezekben előforduló, korreferenciális indexekkel kódolható fogalmakat. Az elemzés egyértelműségének biztosítása érdekében egyes pontokon szükséges a versszöveg kiegészítése vagy értelmezése (szögletes zárójelek között), illetőleg olyan kommentárok elhelyezése a szövegben, amelyek a műfaji kötöttségek, a lírai szöveg tömörsége, **valamint a versben a költő által használt kifejezésmódok, elsősorban a költői képek** miatt implicit módon előforduló jelentéstartalmat hozzák felszínre, és teszik a korreferenciális elemzés számára hozzáférhetővé. (Itt és a későbbiek során a korreferenciális elemzés [Petőfi S. 1998]-ben bemutatott és általunk [Boda 1998], [Boda 2000] és [Boda 2002]-ben alkalmazott módszerét és formalizmusát követjük, a jelenlegi tanulmányban kitűzött cél megvalósítása érdekében végrehajtott kisebb, értelemszerű változtatásokkal.) Másképpen megfogalmazva, ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a költői képek és a korreferenciális elemzés kapcsolatával, egyszerűen megkerüljük a kérdést megfelelő értelmezések, kommentárok beillesztésével a versszövegbe.¹ Nem foglalkozunk a versszöveg kommunikációs egységeinek időviszonyaival sem (amennyiben ez nem fejeződik ki explicit módon a kommunikációs egységek téma–réma, illetve tartalmi–

¹ A kérdéssel részletesen foglalkozik [Boda 1999], különös tekintettel a metaforák kódolására.

logikai kapcsolataiban), mivel célunk a szöveg globális (szemantikai) struktúrájának vizsgálata, elsősorban az aktuális mondattagolás szintjén.

Lássuk tehát először, milyen szövegmondat- és korreferenciaindexek vezethetők be az általunk kiválasztott versszöveg elemzése során:²

Füst Milán: A szőlőműves

[i16] *szőlőműves* (vö. [K05])

[K01] *Lám, a Medve ragyog [az égbolton] s fiát veri: csöndre tanítja.*

[i01] *Nagy Medve (Ursa Maior)*, [i02] *égbolt*, (i01)[i03] *Kis Medve (Ursa Minor)*, „*a Medve fia*”, [i04] *csönd*

[C01] (Csendes, tiszta éjszaka van.)

[i05] (*csendes, tiszta*) *éjszaka* (vö. K04)

[K02] *S [az égbolton] lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.*

[i06] *Hattyú (Cygnus)*

[K03] *Alant [= az égbolt alatt] sötétül a kékség [= az ég sötétkékké válik] s a dús domboldalt beborítja,*

[i07] (*sötétkék*) *ég,*

[i08] *dús domboldal*

Melyre [= a domboldalra] fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá

[i09] *több száz kis, fehér ház*

Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt... [= a domboldalon a kis, fehér házak a tar, fekete szőlővesszők között elszórtan helyezkednek el]

[i10] *fekete, tar venyigék (szőlővesszők)*

[K04] *S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül*

[i05] *tiszta éjjel* (vö. C01), [i11] *hold*

És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...

[i12] *fénylő, gyors felhők*, [i13] *ősz*, (i13)[i14] *őszi szél*

[C02] (Késő ősz van, közeleg a tél.)

[i13] *késő ősz* (vö. K04), [i15] *tél* (vö. K06)

² Az általunk vizsgált vers, Füst Milán *A szőlőműves* című költeménye megtalálható tanulmányunk mellékletében.

Téma-réma kapcsolatok vizsgálata...

[K05] ... [a szőlőműves] <i>Csak épp megnézi még hegyét, kicsit még jár [a hegy] körül</i> <i>S aztán bucsúzik ő is, ki a súlyos fűrtöt óvta: [K06] im' hogy itt a tél, A szótlan szőlőműves is pihenni tér.</i>	[i16] szőlőműves (i16)[i17] sz. hegye [i18] súlyos szőlőfűrt(ök) [i15] tél (vö. C02) [i16] szótlan szőlőműves (vö. K05)
[K07] <i>Jön, leballag a hegyről s hol [= a hegyoldalon?] borpincék nehéz szaga terjed, Puttonyát s számos szerszámaít hűs kamarába teszi vissza...</i>	(i17)[i19] hegyoldal [i20] borpincék, (i20)[i21] borpincék nehéz szaga (i16)[i22] sz. puttonya, (i16)[i23] sz. szerszámai, (i19)[i24] (a hegyoldalban levő) hűs kam(a)ra
[K08] <i>S míg felenged a tél s a hordók kotyogó bora erjed, Vidáman heverész és derüs kedvvel [= derüsen, jókedvűen] borocskáit issza S tiszta bölcsességnek örül, amíg kívül hull a hó.</i>	[i25] hordók (i25)[i26] hordókban levő („kotyogó”) bor (i16)[i27] sz. bora [i28] tiszta bölcsesség [i29] hó, (i16)[i30] ahol a sz. van (pl. a sz. háza)

Ezek után tekintsük át, hogyan lehetséges a versben előforduló szövegmondatok és kommunikációs egységek kódolása (a kommunikációs egységekben előforduló idődimenziók nélkül):

[K01] = [k01] & [k02] & [k03]
 [k01] = [i01] (ragyog) . + [i02]-on (*Lám, a Medve ragyog [az égbolton]*)
 [k02] = [i01] (veri) (i01)[i03] (*s [a Medve a] fiát veri.*)
 [k03] = [i01] (tanítja) (i01)[i03] + [i04]-re (*[a Medve a fiát] csöndre tanítja.*)

[C01] = [c04]
 [c04] = [i05] (van) . (Csendes, tiszta éjszaka van.)

[K02] = [k05]
 [k05] = [i06] (lassan leúszik) . + [i02]-on lejjebb (*S [az égbolton] lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.*)

[K03] = [k06] & [k07] & [k08]

[k06] = [i07] (sötétkékké válik) . + [i02] alatt (*Alant* [= az égbolt alatt] *sötétül a kékség* [= az ég sötétkékké válik])

[k07] = [i07] (beborítja) [i08] (*s a dús domboldalt* [a sötétkék ég] *beborítja,*)

[k08] = [i09] (elszörtan helyezkednek el) . + [i08]-ra, [i10] között (*Melyre* [= a domboldalra] *fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá / Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt...* [= a domboldalon a kis, fehér házak a tar, fekete szőlővesszők között elszörtan helyezkednek el])

[K04] = [k09] & [k10]

[k09] = (i13)[i14] (repül) . + [i05]-en, mélyen [i11] alatt (*S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül* [az őszi szél])

[k10] = (i13)[i14] (üz) [i12] (*És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...*)

[C02] = [c11] & [c12]

[c11] = [i13] (van) . (*Késő ősz van,*)

[c12] = [i15] (közeleg) . (*közeleg a tél.*)

[K05] = [k13] & [k14] & [k15] & [k16]

[k13] = [i16] (épp megnézi) (i16)[i17] (...[a szőlőműves] *Csak épp megnézi még hegyét,*)

[k14] = [i16] (kicsit jár) . + (i16)[i17] körül ([a szőlőműves] *kicsit még jár* [a hegye] *körül*)

[k15] = [i16] (bucsúzik) . (*S aztán bucsúzik ő* [= a szőlőműves] *is,*)³

[k16] = [i16] (óvta) [i18] (*ki* [= a szőlőműves] *a súlyos fürtöt óvta:*)

[K06] = [k17] & [k18]

[k17] = [i15] (itt van) . (*im' hogy itt a tél,*)

[k18] = [i16] (pihenni tér) . + amikor [k17] ([amikor itt a tél, akkor] *A szóltan szőlőműves is pihenni tér.*)

³ Az *is* által kifejezett tartalmat — ti. az *ősz is* búcsúzik — a második kommentáregység fejezi ki (C02).

- [K07] = [k19] & [k20] & [k21] & [k22]
 [k19] = [i16] (jön) . ([a szőlőműves] *Jön,*)
 [k20] = [i16] (leballag) . + (i16)[i17]-ről ([a szőlőműves] *leballag a hegy[é]ről*)
 [k21] = (i20)[i21] (terjed) . + (i17)[i19]-on (*s hol [= a hegyoldalon?] borpincék nehéz szaga terjed,*)
 [k22] = [i16] (visszateszi) (i16)[i22] & (i16)[i23] + (i19)[i24]-ba ([a szőlőműves] *Puttonyát s számos szerszámait [a hegyoldalban levő] hús kamarába teszi vissza...*)
- [K08] = [k23] & [k24] & [k25] & [k26] & [k27] & [k28]
 [k23] = [i15] (felenged) . (*S míg felenged a tél*)
 [k24] = (i25)[i26] (erjed) . (*s [mialatt] a hordók kotyogó bora erjed,*)
 [k25] = [i16] (vidáman heverész) . + ameddig [k23], mialatt [k24] ([S míg ...] [a szőlőműves] *Vidáman heverész*)
 [k26] = [i16] (derüsen issza) (i16)[i27] + ameddig [k23], mialatt [k24] (*és [míg ...] [a szőlőműves] derüs kedvvel borocskáit issza*)
 [k27] = [i16] (örül) . + [i28]-nek, amíg [k28] (*S [a szőlőműves] tiszta bölcsességnek örül, amíg...*)
 [k28] = [i29] (hull) . + kívül (i16)[i30] (*amíg [a szőlőműves házán?] kívül hull a hó.*)

Az 1. táblázatban a szövegmondatokban előforduló kommunikációs egységek téma-réma és tartalmi-logikai kapcsolatrendszerét tüntetjük fel. A korreferenciaindexek mellett zárójelben megadjuk a korreferenciaindexek előfordulási sorszámát a kommunikációs egységben (ez a [Boda 2000]-ben bevezetett és !-lel jelölt ún. bázis korreferenciaindex általánosításának is tekinthető, amely mostani jelölésrendszerünkben a legkisebb sorszámú, téma jelentésű — többnyire az (1)-es sorszámú — korreferenciaindexnek feleltethető meg), és aláhúzzuk az eredeti versszövegben **explicit módon is** megjelenő korreferenciaindexeket (a kommentáregységek kivételével, lásd később).

Szövegmondat (kommunikációs egység)	Korábban már előfordult korefe- renciaindex(ek) — témák (T)	Először előforduló koreferenciain- dex(ek) — rémák (R)	Kapcsolódó kommunikációs egység(ek)
(cím)		<u>i16</u> (1)	
K01 (k01)		<u>i01</u> (1), <u>i02</u> (2)	
K01 (k02)	<u>i01</u> (1)	<u>i03</u> (2)	k01
K01 (k03)	<u>i01</u> (1), <u>i03</u> (2)	<u>i04</u> (3)	k01, k02
C01 (c04)	<u>i05</u> (1)*		k09
K02 (k05)	<u>i02</u> (1)	<u>i06</u> (2)	k01
K03 (k06)	<u>i02</u> (1)	<u>i07</u> (2)	k01
K03 (k07)	<u>i07</u> (2)	<u>i08</u> (1)	k06
K03 (k08)	<u>i08</u> (1)	<u>i09</u> (2), <u>i10</u> (3)	k07
K04 (k09)	<u>i13</u> (3)*, <u>i14</u> (4)*	<u>i05</u> (1), <u>i11</u> (2)	k10
K04 (k10)		<u>i12</u> (1), <u>i13</u> (2), <u>i14</u> (3)	
C02 (c11)	<u>i13</u> (1)		k10
C02 (c12)	<u>i15</u> (1)*		k17
K05 (k13)	<u>i16</u> (1)*	<u>i17</u> (2)	k18
K05 (k14)	<u>i16</u> (1), <u>i17</u> (2)		k18, k13
K05 (k15)	<u>i16</u> (1)		k18
K05 (k16)	<u>i16</u> (1)	<u>i18</u> (2)	k18
K06 (k17)		<u>i15</u> (1)	
K06 (k18)	<u>i16</u> (1)	[<u>i16</u>]	(cím), {k17} ⁴
K07 (k19)	<u>i16</u> (1)		k18
K07 (k20)	<u>i16</u> (1), <u>i17</u> (2)	[<u>i17</u>]	k13, k18
K07 (k21)	<u>i17</u> (1)	<u>i19</u> (2), <u>i20</u> (3), <u>i21</u> (4)	k20
K07 (k22)	<u>i16</u> (1), <u>i19</u> (4)	<u>i22</u> (2), <u>i23</u> (3), <u>i24</u> (5)	k18, k21
K08 (k23)	<u>i15</u> (1)	[<u>i15</u>]	k17
K08 (k24)		<u>i25</u> (1), <u>i26</u> (2)	
K08 (k25)	<u>i16</u> (1)		k18, {k23}, {k24}
K08 (k26)	<u>i16</u> (1)	<u>i27</u> (2)	k18, {k23}, {k24}
K08 (k27)	<u>i16</u> (1)	<u>i28</u> (2)	k18, {k28}
K08 (k28)	<u>i16</u> (1)	<u>i29</u> (3), <u>i30</u> (2)	k18

1. táblázat

A szövegmondatokban előforduló kommunikációs egységek kapcsolatrendszere

⁴ A kommunikációs egységek közötti egyéb — azaz **nem** téma–réma, pl. tartalmi–logikai — kapcsolatokat kapcsos zárójelek között tüntetjük fel. (Ezeket a kapcsolatokat az 1. ábrán szaggatott vonallal ábrázoljuk.)

A legfontosabb — vizsgálatunk szempontjából az egyik alapvető — kérdés, hogy mi alapján döntöttük el, hogy mely korreferenciaindexek állnak téma és melyek réma pozícióban. Általános szabályként megállapítható (és ezért ez szerepel a táblázat fejlécében is), hogy rémáknak tekintettük azokat a korreferenciaindexeket, amelyek a szövegben **először** fordultak elő (a korreferenciális elemzés [Petőfi S. 1998]-ben bevezetett formalizmusában ezeket az indexeket jelöljük = jellel), és témáknak azokat, amelyek már korábban előfordultak. Ez természetesen összhangban van a téma és réma fogalmak szokásos meghatározásával; pl. a **téma** az, amiről állítunk valamit, ami már ismert elemként jelenik meg a mondatban, illetve a szövegben, és a **réma** az, amit állítunk valamiről, az új elem (Tolcsvai 1994: 35). Azonban az így megfogalmazott általános szabály véleményünk szerint némi pontosításra, illetve kiegészítésre szorul.

Először is, egy korreferenciaindex többszöri előfordulásakor az indexnek azt az előfordulását tekintettük rémának, amikor a korreferenciaindexnek megfelelő fogalom a megfelelő kommunikációs egységben ténylegesen, explicit módon is megjelenik (ezt a táblázatban aláhúzással jelöltük). Másképpen megfogalmazva, ha egy index „hangsúlytalanul”, például implicit módon, hivatkozásként fordul elő, témának — és nem rémának — tekintettük még akkor is, ha a szövegben korábban még nem fordult elő. Ez összhangban van a témának azzal a meghatározásával, miszerint a topic (ti. a téma) a mondat **hangsúlytalan** nominális és /vagy adverbialis kezdő szakasza; a comment (ti. a réma) pedig a mondatnak a topicot követő második szerkezeti egysége (É. Kiss Katalin, idézi Szikszainé 1999: 211). Ezeket az eseteket a korreferenciaindexek először történő, de hangsúlytalan (tehát az előzőek értelmében témaként való) előfordulásakor *-gal jelöltük. Egyébként mind a k09 ↔ k10-es, mind pedig a k13 (és k14, k15, k16) ↔ k18-as kommunikációs egységekben, amelyekben ez az eset fordul elő — azaz az i12 (*ősz szél*), illetve i16 (*szótlan szőlőműves*) korreferenciaindexek először hangsúlytalanul (impliciten) fordulnak elő, és csak egy másik, a szövegbeli előfordulási sorrendben később megjelenő kommunikációs egységben válnak hangsúlyossá (explicitté) — megfigyelhető a veresszöveg (pl. többszöri) elolvasásával, hogy **az első kommunikációs egység feldolgozása (megértése) csak a második kommunikációs egység elolvasása (megértése) után történik meg**. Ez valószínűleg **szóbeli** kommunikáció során nem engedhető meg, így ez az eset tipikusan az **írott nyelvi** kommunikációra, például a költészetre jellemző.

Ezek után megfigyelhető — és persze meglehetősen nyilvánvaló is —, hogy a rémák (két kivétellel) explicit módon fordulnak elő a szövegben. A kivételek, az i19 (*hegyoldal*) és i30 (*ahol a szőlőműves tartózkodik*) korreferenciaindexek **egyáltalán nem** fordulnak elő explicit módon a szövegben, így nem lehetséges egy későbbi, hangsúlyos előfordulásukat rémának kijelölni.

Ez a megközelítés egyebek között azzal az előnnyel is jár, hogy ha a korreferenciaindexek kommentáregységekben történő — bár formálisan hangsúlyos,

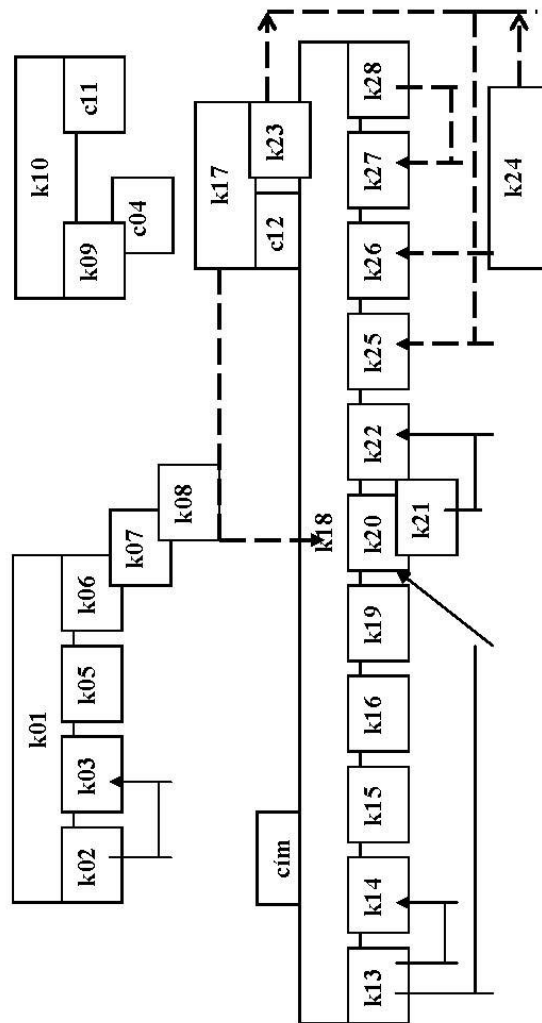
explicit — előfordulását nem tekintjük a **vizsgált** szöveg kapcsolatrendszerében explicit előfordulásoknak, akkor a kommentáregységek nem befolyásolják a kommunikációs egységek eredeti, tehát a költő szándéka szerinti kapcsolatrendszerét. A cím esetében valamivel összetettebb a helyzet. A jelen tanulmányunkban vizsgált vers címe esetén, amelyben explicit módon előfordul a versben központi szerepet játszó *szőlőműves* (i16) fogalma, kétféleképpen járhatunk el:

- a címben előforduló fogalmat nem tekintjük explicit előfordulásnak, tehát rémának (ezt általánosan elég nehezen lehetne megindokolni),
- a címben előforduló fogalom előfordulását rémának tekintjük, de a kommunikációs egységek kapcsolatrendszerének megállapítása (ábrázolása) során a fogalomnak (pl. a k18-as kommunikációs egységben) témaként történő, de explicit, azaz hangsúlyos előfordulását kettős szerepben, tehát témaként és rémaként vesszük figyelembe. Ezt az elvet a továbbiakban minden olyan fogalomra alkalmaztuk, amelyek a versszövegben **hangsúlyos témaként** jelentek meg. Formálisan ilyen esetekben az indexet felvettük a témák közé, továbbá [] jelek között a rémák közé is (lásd például az 1. táblázatnak a K06 (k18) és K07 (k20) kommunikációs egységekhez tartozó soraiban az [i16] és [i17] korreferenciaindexeket). **Ennek egy nagyon fontos következménye az, hogy azokat a kommunikációs egységeket, amelyekben a fogalom hangsúlytalan témaként fordul elő, a fogalom legközelebbi hangsúlyos előfordulását tartalmazó kommunikációs egységhez kapcsoljuk.** Ez a megközelítés, mint később látni fogjuk, egyértelművé teszi a szövegen belüli tematikus progresszió meghatározását, ezért mi ezt részesítettük előnyben.

Az 1. ábrán látható a vizsgált versszövegben előforduló kommunikációs egységek téma–réma kapcsolatrendszere. Az egyes kommunikációs egységek elsődleges téma–réma kapcsolatait a kommunikációs egységeket reprezentáló szövegdobozokat érintkezésbe hozva ábrázoltuk. Abban az esetben, ha egy kommunikációs egységnek több témája is volt, az elsődleges témának a kisebb sorszámú indexet választottuk, összhangban a korábban említett témameghatározással (a birtokos jelzős szerkezetek kivételével, ahol a birtoknak megfelelő, tehát nagyobb sorszámú indexet tekintettük témának). Mindamellet több téma esetében egy nyíllal ábrázoltuk a másodlagos téma–réma kapcsolatot is (kettőnél több téma sosem volt, és kettő is meglehetősen ritkán). Az 1. ábrán kirajzolódnak a versszöveg egyes — jól elkülöníthető — részei, ún. korreferenciányalábjai (B. Fejes 2001), és következő lépésként meghatározhatjuk a bennük megvalósuló tematikus progressziót. A tematikus progresszió elemzésekor a (Tolcsvai 1994: 35–36)-ban ismertetett, a cseh Daneš-től származó elemi modelleket vesszük alapul. (Látni fogjuk, hogy a vizsgált versszövegben mindegyik elemi progressziómodell előfordul.)

Az 1. ábrán megfigyelhető, hogy ha pusztán a téma–réma kapcsolatokat tekintjük (tehát eltekintünk a táblázatban kapcsos zárójelekkel jelölt, az ábrán pe-

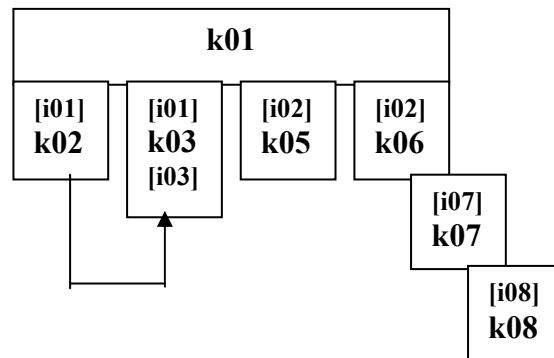
dig szaggatott vonallal megjelenített tartalmi-logikai kapcsolatokról), a versszöveg öt, jól elkülöníthető részt, korreferencianyalábot tartalmaz. A következőkben vizsgáljuk meg ezeket külön-külön, és a fontosabb korreferencianyalábokban a témák explicit feltüntetése után határozzuk meg a bennük megvalósuló tematikus progressziót. (Az elemzett nyalábokban mind a négy elemi progressziómodell előfordul, így a többi korreferencianyaláb elemzése teljesen hasonló módon elvégezhető.)

1. ábra A kommunikációs egységek téma-réma kapcsolatrendszere

A versszöveg téma–réma kapcsolatrendszer alapján elkülönülő részeinek vizsgálata:

Az I. a kommunikációs egységek {k01, k02, k03, k05, k06, k06, k08} halmaza; a fontosabb kulcsszavak: *az égbolt* [i02], *a csillagképek* (a *Nagy Medve* [i01], a *Kis Medve* [i03], és a *Hattyú* [i06]), *az ég* [i07], *a dús domboldal* [i08], *kis, fehér házak* [i09], *fekete, tar venyigék* [i10] (ld. a 2. ábrát).

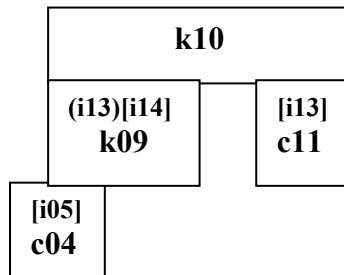

2. ábra

A **k01** kommunikációs egységből kiinduló téma–réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a k01 kommunikációs egységből kétfelé ágazódó rémával indul, és rémáncént az i01, illetve i02 korreferenciaindexeknek megfelelően két végigfutó témájú, két-két kommunikációs egységből álló progressziót tartalmaz (a másodlagos téma–réma kapcsolatok nem szerepelnek a tematikus progresszió elemi modelljeiben). Végül az első korreferencianyaláb utolsó „szála” egy egyszerű lineáris progresszió a k06 kommunikációs egységből kiindulva.

A II. a kommunikációs egységek {c04, k09, k10, c11} halmaza; a kulcsszavak: *tiszta éjjel* [i05], *a hold* [i11], *fénylő, gyors felhők* [i12], *az őszi szél* (i13)[i14], *(késő) őszi szél* [i13] (ld. a 3. ábrát).

3. ábra

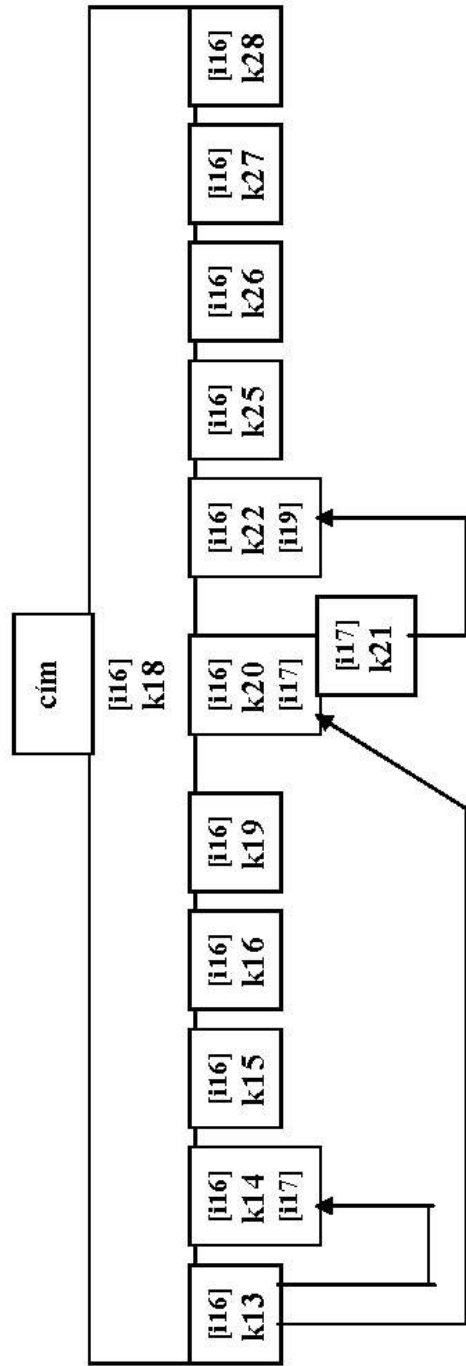
A **k10** kommunikációs egységből kiinduló téma-réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a k10 kommunikációs egységből indul, és a progresszió első szintjén az i13 korreferenciaindexből, mint (hiper)témából levezetett két téma progressziójából áll. A második korreferencianyaláb még egy egyszerű lineáris progresszió alapján felépülő szílat tartalmaz a k09 kommunikációs egységből kiindulva.

A III. a kommunikációs egységek {c12, k17, k23} halmaza; az egyetlen kulcsszó: *a tél* [i15].

A IV. a kommunikációs egységek egyelemű {k24} halmaza; a kulcsszavak: *hordók* [i25], *a hordókban levő („kotyogó”) bor* (i25)[i26].

Az V. az ötödik korreferencianyaláb a versszöveg további kommunikációs egységeit tartalmazza; a benne előforduló fontosabb kulcsszavak: *a szőlőműves* [i16], *a szőlőműves hegye* (i16)[i17], *súlyos szőlőfürtök* [i18], *a szőlőműves szerszámai* (i16)[i23], *borpincék* [i20], *a szőlőműves bora* (i16)[i27], *tiszta bölcsesség* [i28], *hó* [i29] (ld. a 4. ábrát).

4. ábra
A című és a k18 kommunikációs egységből kiinduló téma-réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a címtől kezdődően végigfutó témájú progresszióval indul, amelyben a k18 kommunikációs egységhez tizenegy darab (!) kommunikációs egység kapcsolódik. A végigfutó téma, amely a kommunikációs egységeket összekapcsolja, a vers központi témája, a *szőlőműves* (i16). Ehhez egy ponton (a k20 kommunikációs egységtől kiindulva) egy egyszerű lineáris progresszió kapcsolódik. Bár eddig nem foglalkoztunk a másodlagos téma-réma kapcsolatokkal, de itt érdemes megfigyelnünk: az ötödik — és valószínűleg tematikailag a legfontosabb — korreferenciányaláiban az összes másodlagos téma-réma kapcsolat (beleértve a kapcsolódó lineáris progresszió téma-réma kapcsolatát is) az i17 korreferenciaindexen, kicsit pontosabban a (16)[i17] korreferenciális index-kifejezésen (*a szőlőműves hegye*) és az (i17)[i19] korreferenciális index-kifejezésen (*a hegyoldal*) alapul. Vagyis a végigfutó témájú, az i16 korreferenciaindexen alapuló progresszióba beleágyazódik az i17 korreferenciaindexből, mint hipertémából levezetett témák progressziója. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, a két szinten egyszerre megvalósuló, zenei műszóval **ellenpontozott tematikus progresszió** ritka stilisztikai bravúr.

Mivel a versszöveg összefüggő egészet alkot, próbáljunk más, például tartalmi-logikai természetű kapcsolatokat keresni a kommunikációs egységek között. Erre különösen alkalmasak a vers értelmezése során bevezetett kommentáregységek:

[C01] = [c04]

[c04] = [i05] (van) . + mivel [k01] (*Csendes, tiszta éjszaka van, mivel látszanak a csillagok az égbolton.*)

[C02] = [c11] & [c12]

[c11] = [i13] (van) . + mivel [k08] & [k10] (*Késő ősz van, mivel a szőlővesszők csupaszok és feketék, és fúj — bucsúzik — az őszi szél.*)

[c12] = [i15] (közeleg) . + mivel [c11] (*Mivel késő ősz van, közeleg a tél.*)

C01 (c04)	<u>i05</u>		k09, {k01}
C02 (c11)	<u>i13</u>		k10, {k08}, {k10}
C02 (c12)	<u>i15</u>		k17, {c11}

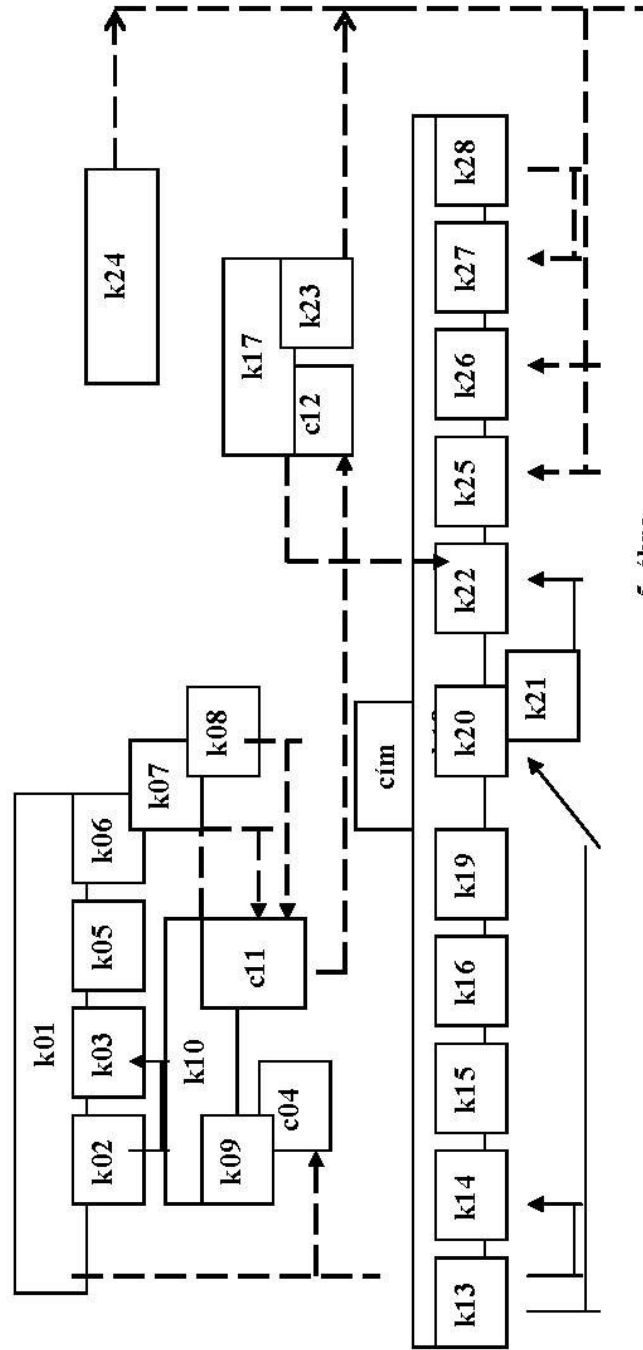
Az 5. ábrán megfigyelhető, hogy ezek a változtatások milyen következményekkel járnak a vers asszociatív struktúrájának ábrázolásakor.

Megjegyezzük, hogy újabb és újabb kapcsolatokat is feltárhatnánk a versszöveg tartalmának további vizsgálatával, például:

- A csillagképek említése és változása (pl. Medve⁵ és fia viszonya, a Hattyú⁶ „leúszása”) a költő szándéka szerint valószínűleg az évszakok változására utal (esetünkben az ősztől téli fordulására).
- A k07 kommunikációs egységben szereplő domboldal [i08] valószínűleg azonosíthatjuk a szőlőműves hegyével (i16)[i17], amely a k13 kommunikációs egységben jelenik meg.
- A domboldal és a hegy azonosítása egészen más megvilágításba helyezi a vers első négy szövegmondata által kifejezett tartalmat is (a ...-tal kezdődő, ötödik szövegmondatig): amikor a szőlőműves „épp megnézi még hegyét”, akkor pont azt látja, amit a vers első négy szövegmondata leír.
- Amikor a költő arról beszél, hogy szőlőműves vidáman heverész (k25), borcskát issza (k26), és tiszta bölcsességnek örül (k27), akkor lényegében a k18 kommunikációs egységben leírtakat fejti ki részletesen: mi történik akkor, ha „a szótlan szőlőműves pihenni tér”.
- Nyilvánvaló tartalmi-logikai kapcsolat van a tél (i15) és a hóesés (k28, i29) között. (például: „Télen rendszerint esik a hó.”)

⁵ Ursa Maior Nagy Medve, Göncölszekér, Nagy Göncöl: az északi égbolt egyik legismertebb, jellegzetes csillagképe. Tőlünk nézve mindig a látóhatár felett van. Hét fényesebb csillaga rajzolja ki a nálunk Göncölszekérnek nevezett, jól felismerhető alakzatot. Az Ursa Maior tavaszi estéken a zenithez közel látszik, nyáron a Sarkcsillagtól (Polaris) nyugatra, télen keletre, ősszel pedig a Sarkcsillag alatt, a látóhatár közelében. (Természettudományi Kislexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971.)

⁶ Cygnus, Hattyú: az északi égbolt egyik csillagképe. Nyáron és ősszel látható az esti órákban. Fényesebb csillagai kiterjesztett szárnyú hattyúra emlékeztetnek. A Hattyú csillagképben szakad a Tejút két ágra fényes csillagfelhőkkel. A Hattyúban van a Cygnus A, az égbolt legerősebb rádióforrása. (Természettudományi Kislexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971.)

5. ábra
A kommunikációs egységek téma-réma és tartalmi-logikai kapcsolatrendszeré

Bár a fenti kapcsolatok formalizálására most nem térünk ki, könnyen belátható, hogy általuk a vers szemantikai struktúrájának egyre összetettebb, teljesebb kapcsolatrendszerét jeleníthetjük meg. Fontos azonban azt megállapítanunk, hogy az eddigiek során a versszövegben explicit módon megjelenő kapcsolatrendszeren kívül csak az általános, „hétköznapi” tudásban is meglevő sémákat használtuk ki (talán egy kivétellel: a csillagképek és az évszakok viszonyának mélyebb elemzése már speciálisabb, például csillagászati ismereteket igényelne). Ha azonban túllépünk a versszövegen, és Füst Milán további költeményeiben, illetve más irodalmi művekben — például a Bibliában — levő tudást is figyelembe vesszük a kommunikációs egységek közötti kapcsolatrendszer feltárásakor, a vers egészen mély jelentésrétegeihez juthatunk el. Befejezéséppen erre szeretnénk néhány példát mutatni, természetesen — a módszer jellegéből adódóan — a teljesség igénye nélkül. Megjegyezzük, hogy eddig nem foglalkoztunk a költői képek, például a metaforák kódolásával, most azonban — mint látni fogjuk — már nem kerülhetjük el ennek a kérdésnek a legalábbis érintőleges megválaszolását.

Megmutatjuk, hogy a cím jelentése — *szőlőműves* — többretegű. Ez olyan kiindulópont, amelyből felfejthető a vers felszíni és a mélyebb rétegeiben található különböző jelentés, és közel kerülhetünk a teljes műhöz, esetleg nemcsak hozzá, hanem Füst költészetének további, jellegzetes vonásaihoz is. Keressünk tehát a költő életművében más, azonos fogalomkörbe tartozó verseket!

Elgondolásunk — amely már több tanulmányunkban is teret kapott —, hogy nemcsak egy versen belül figyelhető meg egy tematikus háló⁷, hanem egy adott költő teljes szókészlete, vagy ennek egy meghatározott része is alkothat ilyet, amelyben **a háló csomópontjai a költő belső világának összefüggésrendszerét tárják fel a szavak jelentésstruktúrájának segítségével**. Jelen esetben a szőlővel, szőlőműveléssel kapcsolatos fogalmak hálójáról van szó, nemcsak egy versben, hanem Füst Milán egész költészetében.

A *Szőlőhegyen* című versében (Füst 1972: 160–161), amelyet a hasonló fogalomkör miatt idesorolhatunk, a cím és a versszöveg kapcsolata bonyolult. A versszövegben nincs szó a szőlőhegyről, csupán arról, hogy a költő búcsúzik az élettől. A cím jelentéséből feltételezhetjük, hogy **a szőlőhegy az a képzeletbeli tér, az a magaslat, amely alkalmas arra, hogy a lírai énben visszanezve az elmúlt időkre világossá váljon, hogy a legfontosabb érték az élet**. A számvető

⁷ Tanulmányunkban eddig ennek a hálónak a feltárásával foglalkoztunk. A háló csomópontjaiban a vizsgált szöveg kommunikációs egységei, illetőleg az ezek kapcsolatát megvalósító korreferenciaindexek állnak, mint ahogy ezt korábban megmutattuk. Fontos megjegyeznünk, hogy több szöveget (akár egy egész korpuszt) is magába foglaló általánosításra az utóbbiak, pontosabban a korreferenciaindexeknek megfelelő **fogalmak** az alkalmasak, mivel a kommunikációs egységek mindig egyediek, az adott szövegkörnyezet részét képezik.

vers patetikus hangvételű, a cím és a belső monológként is felfogható önvizsgálat kapcsolatát a Biblia egyik példázatával is összefüggésbe hozhatjuk.

A Bibliával való kapcsolatra vonatkozó elgondolásunkat Füst Milán verscím-adásának más jelenségei is megerősítik. A költő — más mítoszokon kívül — szívesen fordul a Bibliához címötletért: *Mózes számadása*, *Az egyik agg levele Zsuzsannához*, *Zsoltár*: „Zenét és nyugalmat”, *Zsoltár*: „Ó Uram, engem bánthanak” stb. Lehetséges az is, hogy a „szőlőhegy”, de még inkább a „szőlőműves” címek visszatérnek ahhoz a bibliai képhez, amelyben Jézus velünk, emberekkel való kapcsolatát a szőlőtő és szőlővessző összetartozásával metaforizálja.⁸ De további asszociatív kapcsolatok is sejthetőek a Biblia szövege és a vizsgált vers között: az évszakok és csillagképek kapcsolata, az évszakok váltakozása,⁹ sőt a Biblia elsőként említett szőlőművese, Noé¹⁰ a Teremtés könyvét juttathatja eszünkbe. A tiszta bölcsesség pedig akár Salamonra is utalhat.¹¹

A *Szüretelők dala* című verse is ebbe a fogalomkörbe tartozik (Objektív kórus IV., [Füst 1972: 122–123]). Benne egyes szám első személyben szól Füst Milán. A versben ő maga mondja ki, hogy eddigi életével számot kell vetnie: *A bús bölcselemnek vége: a bús részleteket élem*. A versben élete summája fogalmazódik meg metaforikusan, a költő számvetése az étellel: *Lám szorgalmas kezem dúsan munkálta meg a barna föld ölet, / ... / S im' sírva látom: barna lányok kosarába' szőlőm / Nem dús, nem szép s nem elsőrendű mustja*. (Kiemelés tőlünk.) Az egyes szám első személy miatt értelmezhetjük magát a lírai ént és azonosulását a szőlőműveléssel.

A *Nyilas hava (Őszi sötétség I.*, [Füst 1972: 104–105]) című versben is megjelenik a szőlőmotívum. (Érdekes, hogy a vers évszaka az ősz, amely szintén párhuzamot mutat a vizsgált *A szőlőműves* című verssel.) *... rohanó, / Tengerzöld felhők úsznak az égen. Holtan / Fekszik a lélek ilyenkor és boldog. Jőszivü szellem, / Idegen szellem közeleg s tengerzöld / Szőlőfürtöt tart bús arca elé*. Egyébként a versben nemcsak itt ad vigaszt a szőlőfürt, hanem később is: *Lenge e hölgy és átlátszó, mint üvegkehely sárga bora / S mint szőlőfürt, oly áttetsző, szép, édes mellegyümölcse!...* A vers befejezése szomorú, a magányosságon nem segít a szőlő gyümölcse.

Az összefüggés a vizsgált verssel annyiban fontos megint, hogy a költő panaszkodik az elmúlás miatt, lelkének az állapotát a halállal fémjelzi. A szőlővel

⁸ Én vagyok az igazi szőlőtő, s Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely nem hoz gyümölcsöt, lemetsz rólam, azt pedig, amely terem, megtisztítja, hogy még többet teremjen. (Jn 15.1-2) (Az idézetek a Katolikus Bibliából származnak [Biblia 1993].)

⁹ Mostantól fogva, amíg a föld áll, nem szünik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka. (Ter 8.22)

¹⁰ Noé, a földműves, szőlőt kezdett telepíteni. (Ter 9.20)

¹¹ Júda és Izrael biztonságban éltek, ki-ki a maga szőlője és fügefája árnyékában, Dántól Beersebáig, amíg csak Salamon élt. (1Kir 5.5)

kapcsolatos fogalmak átvitt értelemben az életet, az élet szépségét, a szerelmet jelentik.

A fenti megfontolásokat például AZ ÉLET TÉR, AZ ÉRETT KOR SZŐLŐHEGY, AZ ÉLET SZÉPSÉGE A SZŐLŐ fogalmi metaforákkal összegezhettük,¹² amelyek alkalmasak az általánosításra, azaz például a jelen tanulmányunkban vizsgált vers tematikus hálójába való felvételre is. Továbbá, ha feltételezzük, hogy magára a költőre vonatkoznak a korábban említett versek számadásai, önmegjelenítésként is értelmezhetjük a jelen tanulmányunkban vizsgált, *A szőlőműves* című verset. Ezt A KÖLTŐ SZŐLŐMŰVES fogalmi metaforával fogalmazhatjuk meg. Világos, hogy ez is ugyanúgy beilleszthető a vers tematikus hálójába, mint a korábban vizsgált kommunikációs, illetve kommentáregységek. Tekintve, hogy az eddigiekből egy koherens metaforarendszer sejlik fel (Kövecses 1998: 65), itt egy új tanulmány kezdődhetne, amelynek célja a vers egyre mélyebb jelentésrétegeinek feltárása...

Irodalomjegyzék:

- B. Fejes Katalin 2001. Az aktuális tagolódás és a korreferenciális szerveződés összefüggése egy Illyés-naplójegyzetben. In: Kabán Annamária (szerk.): *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 47–55. (Szövegtani tanulmányok.)
- Boda I. Károly—B. Porkoláb Judit 1998. Korreferenciális kifejezések és korreferenciarelációk. Példaszöveg: Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21: 9–23. Az új Jeruzsálem. (Részlet) *Officina Textologica* 2. (szerk. Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 32–56.
- Károly I. Boda—Judit Porkoláb 2001. The Role of Conceptual Metaphors in the Hypertext Structure of Poetic Texts. In: (Redigit I. Szathmári.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica*. Tomus XXIV. Budapest: Univ. Budapestinensis de Eötvös Nom. Facult. Philosophiae. 1999–2001. 247–282.
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2000. A korreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából. *Officina Textologica* 4. Korreferáló elemek — korreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió. (szerk. Dobi Edit, Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 150–180.
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2002. Co-reference Analysis and the Structure of Natural Language Texts. In: Andor J., Benkes Zs., Bókay A. (szerk.):

¹² Az említett metaforák jelennek meg pl. a köznapi nyelvben is használatos alábbi kifejezésekben is: *eljutott / elért a csúcsra, karriert futott be* stb. Egy érdekesség: az *élet sója* kifejezést használjuk, az *élet szőlője* kifejezést viszont nem...

- Szöveg az egész világ.* Petőfi Sándor János 70. születésnapjára. Budapest: Tinta. 81–100.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba, Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 50–82.
- Petőfi S. János 1998. Korreferenciális elemek és korreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9–13. Máté meghívása. *Officina Textologica* 2. (szerk. Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 15–31.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. *A szövegek világa*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Forrás:

- Biblia CD 5.0 — Arcanum Databases - Folio VIP Electronic Publishing, 1992–93.
- Füst Milán 1972. *Füst Milán összes versei*. Budapest: Magvető.

Melléklet:

Füst Milán: A szőlőműves

*Lám, a Medve ragyog s fiát veri: csöndre tanítja.
S lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.
Alant sötétül a kékség s a dús domboldalt beborítja,
Melyre fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá
Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt...*

*S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül
És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...
... Csak épp megnézi még hegyét, kicsit még jár körül
S aztán bucsúzik ő is, ki a súlyos fűrtöt óvta: im' hogy itt a tél,
A szótlán szőlőműves is pihenni tér.*

*Jön, leballag a hegyről s hol borpincék nehéz szaga terjed,
Puttonyát s számos szerszámaít hús kamarába teszi vissza...
S míg felenged a tél s a hordók kotyogó bora erjed,
Vidáman heverész és derüs kedvvel borocskáit issza
S tiszta bölcsességnek örül, amíg kívül hull a hó.*

8.

A szövegmondatok adott és új információ szerinti tagolásának elemzéséhez

DOBI EDIT

Bevezetés

Dolgozatomban a pragmatikai aspektus rendszernyelvészetbeli jogosultságát mutatom be, az adott és az új információ mondatbeli szerveződésének vizsgálatára támaszkodva.

Ezúttal azt nem vizsgálom behatóan, hogy a mondatok adott és új információ szerinti tagolása maradéktalanul megegyezik-e a téma-réma szerkezet értelmezésével, vagy azokéval a fogalompárokéval, melyeket a szakirodalom az előbbivel azonos vagy hasonló jelentésben használ: mint pl. téma-propositum, topic-comment.

Abból indulok ki, hogy az adott-új információ szerveződése leginkább a logikai struktúra topik-fókusz, illetve semleges tartomány-fókusz szerkezetének felel meg.¹ (A generatív nyelvtan fókusz-előfeltevés szerinti tagolásról is beszél.) É. Kiss Katalin a magyar mondat szerkesztés alapszabályának a topik-predikátum szerveződést tartja. A mondat első kötelező hangsúlya — a fókusz — a predikátum első tartalmas összetevőjére esik. A fókusz egy mozgatósi művelet eredményeképpen mindig az ige előtti pozícióba kerül, és a mozgatóssal együtt az adott összetevő nyomatékot is kap. Ez azonban a magyar mondatokra nem teljes érvénnyel jellemző, ha ugyanis a mozgatóssal nem történik meg, azaz az ige előtti helyre nem kerül összetevő, a nyomatékot az ige hordozza, azaz ún. fókuszjegyet visel (É. Kiss 1998: 30).

A nyelvészetben a pragmatika fogalma összefonódik a kommunikációban megvalósuló nyelvi formák aktualitásával, a kommunikációs helyzet tényezőitől való függőség nyelvi vetületével. Ezzel összhangban a nyelvészeti-pragmatikai elemzés az aktuális kommunikációs helyzetben létrejövő nyelvi alakulatok vizsgálatát jelenti. Ennek oka bizonyára a „nyelvrendszer-egység” és a „nyelvhasználat-egység” fogalmak értelmezésében keresendő: kissé leegyszerűsítve a rendszer elemei adott ko- és/vagy kontextustól független jelenségek, a nyelvhaszná-

¹ A logikai struktúra a mondat szerkezetnek az a síkja, amelyhez — elkülöníthető topik, fókusz, predikatív rész miatt — az értelmezést lehetővé tevő prozódiai jegyek rendelkeznek.

A leíró szövegtekstnek az új információ elhatárolásának módszereit áttekintve több olyan eszközt említenek, amelyek az új információ fókusz helyzetével állnak összefüggésben. Ilyen például a mondat hangsúly, a kiegészítendő kérdés, illetve a tagadott mondatösszetevő tesztje.

lat elemei pedig éppen az aktuális ko- és/vagy kontextus hatására jönnek létre észlelhető formájukban.²

Ha a szemiotikai elemzés sokak által elfogadott, szintaktikára, szemantikára, pragmatikára való tagolódásából indulunk ki, akkor az is láthatóvá válik, a használatelemek elemzésében a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szempont egyaránt érvényesül. A rendszerelemek vizsgálata rendszerint szintaktikai és szemantikai (grammatikai) alapon áll, pedig a pragmatikai szerveződés a nyelvi rendszerben is érvényesül, amennyiben a rendszermondatot mint potenciális szövegmondatot tekintjük a nyelvi rendszer egységének.³

A nyelvi egységek használati lehetősége tehát leginkább azt a potenciális nyelvi környezetet jelenti, amelyben ezek úgy fordulhatnak elő, hogy a jóformáltság kritériumát nem sértik meg. A rendszermondatok pragmatikája olyan — elsősorban szerkezeti — sajátságokat jelent, amelyek meghatározzák az adott mondat használati lehetőségeit. A mondat ilyen szerkezeti sajátsága többek között az adott és új információ szerinti tagolás is.

A megértés felől közelítve Pléh Csaba három szerkezetet tulajdonít a mondatnak, melyeknek egyike szintén az adott és az új információ szerinti tagolás. Ez a felfogás — Pléh szavaival — „az adott információt hallgatóorientált kategóriaként kezeli, mely arra vonatkozó modellt fedne le a beszélőnél, hogy szerinte éppen mi aktív a hallgató műveleti képzetében, mi jár a hallgató fejében. Ennek forrásai lehetnek általános ismeretek is, de főként az éppen folyó szövegből az előzmény reprezentációja” (Pléh 1998: 55).

Az alábbiakban először röviden ismertetem a szövegmondatok leírásának általam célszerűnek gondolt elméleti keretét, valamint értelmezem ennek kulcsfogalmait. A keret bemutatásában ezúttal nem törekszem teljességre⁴, csupán azokat a mozzanatokat emelem ki, amelyek a szövegmondat leírása szempontjából a jelen dolgozat keretében lényegesek. Ezt követően egy szöveggörnyezetéből kiemelt szövegmondathoz rendelt rendszermondat szórendi változatait vizsgálom. Azt elemzem, hogy a rendszermondathoz — aktuális ko- és/vagy kontextuális ismeretek nélkül — milyen sajátságokra alapozva lehet hozzárendelni

² A kotextus és a kontextus fogalmát Petőfi S. János terminológiája szerint használom. Ebben a keretben a kotextus az adott szöveggörnyezetet, a kontextus pedig a szituációt jelenti.

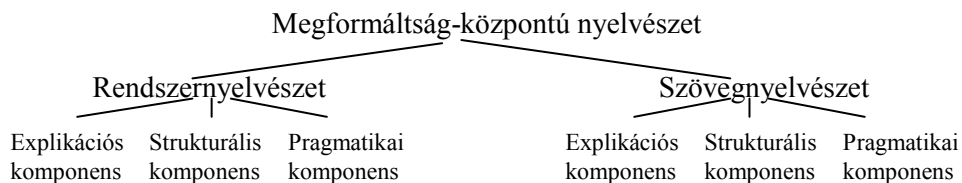
³ Figyelmet érdemel, hogy a 70-es évektől kezdve egyre inkább jelennek meg olyan törekvések, amelyek a pragmatika helyét a nyelvelmélet keretén belül jelölik meg. Hartung, Conrad és Steube például a kompetencia értelmének kiszélesítését javasolja, vagyis azt, hogy a nyelvi kompetencia körébe ne csak annak eldöntése tartozzon, hogy egy adott mondat grammatikailag helyes-e, vagy sem, hanem azé is, hogy az adott mondat helyesen került-e felhasználásra, azaz megfelelő szituációban, helyen stb.

⁴ Bővebben lásd: Dobi 2000.

adott és új információ szerinti tagolást, ezzel meghatározva potenciális használati feltételeit is.

A szövegmondat-leírás elméleti kerete és alapfogalmai

Az alábbiakban azokat a nyelvészeti diszciplínákat tekintem át röviden, amelyek a szövegmondat reprezentációjának alapjául szolgálnak. (Az interdiszciplinaritás kérdésére itt nem térek ki.)

A **megformáltság-központú nyelvészet** tisztán nyelvészetinek tartható diszciplínát foglal magában, olyan nyelvészeti ágakat nem, amelyeknek kutatási tárgya bár nyelvi természetű, a vizsgálat szempontjai már nem tekinthetők tisztán nyelvészetinek (pl. pszicholingvisztika, szociolingvisztika, etnolingvisztika). A „megformáltság” itt egyaránt jelenti nyelvi egységek szintaktikai, szemantikai, logikai, prozódiai szerkezetét attól függően, hogy az elemzés célja éppen melyik szerkezeti sík leírása. A „megformáltság-központú” elnevezés tehát nem tesz különbséget a ko- és/vagy kontextustól függő, valamint a tőle független megformáltság között. A megformáltság-központú nyelvészetnek két összetevője a rendszernyelvészet és a szövegnyelvészet, mivel a szövegmondatok leírása a hozzájuk rendelhető rendszermondatok reprezentációján alapul.

A megformáltság-központú nyelvészetben belül a **rendszernyelvészet** feladata olyan nyelvi rendszerbeli struktúrák — például rendszermondatok — vizsgálata és leírása, amelyek egy valamilyen módon értelmezett nyelvi kompetencia jólformáltsági feltételeinek eleget tesznek.

A **szövegnyelvészet** feladata, hogy a szövegben vagy önálló szöveggé váló szövegmondatok szintaktikai és korreferenciális struktúráját reprezentálja a szövegből kiindulva az aktuális ko- és/vagy kontextus függvényében. Ebben az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok — mint pragmatikai paramétereiktől megfosztott szövegmondatok — reprezentációjából indul ki. A szövegmondat-reprezentáció ezért egyaránt támaszkodik magára a nyelvi rendszerre, a nyelvi rendszer elemeinek használatára, illetve a világra vonatkozó ismeretekre is. Tehát a szövegnyelvészeti és a rendszernyelvészeti szempont együttes érvényesítésén túl a világra vonatkozó tudást is kíván.

Mind a rendszernyelvészeti, mind a szövegnyelvészeti reprezentációban három komponens vesz részt: egy **explikációs**⁵, egy **strukturális** és egy **pragmatikai komponens**.

A rendszernyelvészen belül:

– A **strukturális komponens** nyelvi-szemantikai, lexiko-szintaktikai, logikai szempontból írja le a rendszermondat összetevőit, illetve egyes szerkezeti síkjait.
– A **pragmatikai komponens** annak vizsgálatával és leírásával foglalkozik, hogy a rendszer elemei milyen feltételek teljesülése esetén válhatnak valamely kotextus és/vagy kontextus részévé. Ez a nyelvészeti ág kiinduló szerkezetekből rendszermondatok, azaz potenciális szövegmondatok halmazát hozza létre. Ebben az értelemben a potenciális szövegmondatok pragmatikai paraméterekkel ellátott kiinduló szerkezetek. A pragmatikai paraméter kifejezés úgy értendő, hogy a kiinduló szerkezeteknek nincs referenciájuk, míg a rendszermondatok (potenciális szövegmondatok) potenciális referenciájúak. Más szóval: a kiinduló szerkezetekből olyan rendszermondat-osztályok hozhatók létre, amelynek elemei összetevőikben megegyeznek, az összetevők lineáris elrendezésében és prozódijában azonban különböznek. A rendszernyelvészet pragmatikai komponensének az a feladata, hogy ezekhez a rendszermondatokhoz hozzárendelje azokat a ko- és kontextuális használati feltételeket, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy adott ko- és kontextusban szövegmondatként legyenek realizálhatók.

A szövegnyelvészen belül:

– A **strukturális komponens** a szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok levezetéséért felelős.
– A **pragmatikai komponens** feladata az, hogy megállapítsa, hogy a megfeleltetett rendszermondatok használati feltételei közül az adott szövegmondat esetében melyik teljesül.

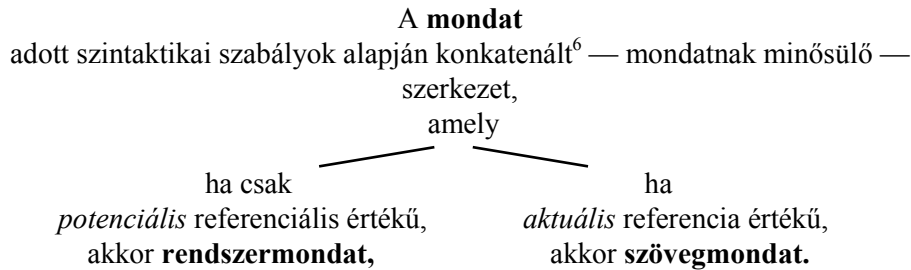
Az, hogy mind a rendszernyelvészeti, mind a szövegnyelvészeti elemzés strukturális és pragmatikai aspektust is mutat, a vázolt szövegmondat-reprezentációnak azt a vonását jelzi, hogy szövegmondatok szerkezeti elemzése csak a pragmatikai befolyásoltság figyelembevételével lehet releváns.

A fentebb vázolt elméleti keretben három fogalmat szükséges értelmezni: a **kiinduló szerkezet**, a **szövegmondat** és a **rendszermondat** fogalmát.

A differenciálatlan mondatterminus helyett a rendszermondat és a szövegmondat megkülönböztetését az kívánja meg, hogy a nyelvészet keretébe a rendszernyelvészet és a szövegnyelvészet is beletartozik.

A kiinduló szerkezet olyan struktúra, amelynek semmiféle referenciális értéke nincs, pusztán szósornak tekinthető. Az alábbi ábra a mondat két arcát szemlélteti.

⁵ Az explikációs komponens értelmezésével — amely a mondat szemantikai reprezentációjáért felelős — itt nem foglalkozom. (Lásd: Dobi 2000)

Azaz a rendszermondat és a szövegmondat szintaktikailag megegyezik, de pragmatikájuk és szemantikájuk más: pragmatikai paraméterekkel, így aktuális referenciális értékkel csak a szövegmondat rendelkezik. (A referenciális érték *aktuális* jelzője azért célszerű, hogy a lehetséges szövegmondat-változatokhoz rendelhető potenciális referenciális értéktől megkülönböztethessük.)

Az adott és az új információ szerveződésének elemzése egy szöveggörnyezetből kiemelt szövegmondatban

Az elemzés a következő feladat formájában fogalmazható meg:

Az alábbi lineáris elrendezések egyike „valós” szövegből, Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művéből kiragadott szövegmondat.

1. Elsőként meghatározandó, hogy milyen potenciális kontextusok rendelkezhetők az egyes változatokhoz.⁷
2. Ezt követően eldöntendő, hogy egy adott szöveggörnyezetben melyik változat képzelhető el leginkább, és melyik legkevésbé.⁸

⁶ A konkatenáció arra szolgál, hogy a mondaton belüli egyes összetevők összetartozását jelezni tudjuk abból a célból, hogy az összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzésekor nyilvánvalóvá váljon, mely összetevők mozgathatók önmagukban, és melyek csak más összetevőkkel együtt (ez utóbbit példázzák többek között a névelős, névutós, minőség-, mennyiségjelzős szerkezetek).

⁷ A szórendi homonímiával, azaz azzal, hogy a mondatösszetevők egyetlen lineáris elrendezéséhez olykor többféle értelmezés is rendelkezhető — ami természetesen növeli a potenciális kontextusok számát — itt nem számoltam. Az egyes változatok prozódiai jegeit sem jelöltem, mert logikai struktúrájuk alapján viszonylag egyértelműen hangoztathatók, ezáltal értelmezhetőek.

⁸ A feladat 2. része aszerint végezhető el, ahogyan Pléh Csaba a mondatmegértés modelljét vázolja fel: a) az adott és az új információ azonosítása; b) a szövegről eddig kialakított reprezentációban vagy ismereti tárunkban az adott információnak megfelelő csomópont megkeresése; c) ehhez az új információ kapcsolása. (Pléh 1998: 56)

1. <i>Ezért okoznak annyi^bajt.</i>	2. <i>Ezért annyi^bajt okoznak.</i>
3. <i>Okozna ezért annyi^bajt.</i>	4. <i>Okozna annyi^bajt ezért.</i>
5. <i>Annyi^bajt okozna ezért.</i>	6. <i>Annyi^bajt ezért okozna.</i>

Ahhoz, hogy a feladat első részét megoldhassuk, célszerű megvizsgálunk, mi jellemző az egyes összetevőkre a különböző szórendi variációkban. Az egyes mondatok összetevőihöz rendszernyelvészeti ismeretek alapján az alábbi információértékek rendelkeznek:

1. <i>Ezért okozna annyi^bajt.</i>
<i>ezért:</i> adott (anafora)
<i>okozna:</i> új
<i>annyi bajt:</i> adott (tudati tartalék)/új	2. <i>Ezért annyi^bajt okozna.</i>
<i>ezért:</i> adott (anafora)
<i>annyi bajt:</i> új (fókuszban)
<i>okozna:</i> új
3. <i>Okozna ezért annyi^bajt.</i>
<i>okozna:</i> új (fókuszjeggyel)
<i>ezért:</i> adott (anafora)
<i>annyi bajt:</i> új	4. <i>Okozna annyi^bajt ezért.</i>
<i>okozna:</i> új (fókuszjeggyel)
<i>annyi bajt:</i> új
<i>ezért:</i> adott (anafora)
5. <i>Annyi^bajt okozna ezért.</i>
<i>annyi bajt:</i> új (fókuszban)
<i>okozna:</i> új
<i>ezért:</i> adott (anafora)	6. <i>Annyi^bajt ezért okozna.</i>
<i>annyi bajt:</i> adott (topik/tudati tart.)
<i>ezért:</i> adott (fókuszban)
<i>okozna:</i> új

Az összetevők sajátosságainak összefoglalása:

- Az *ezért* logikai pozíciójától függetlenül, anafora szerepe miatt mindig adott információra utal;
- az *okozna* mindig új információt hordoz (vagy fókuszjegye miatt, vagy mert az előtte, a fókuszban álló összetevő hatókörébe vonja);
- az *annyi^bajt* adott vagy új szerepe logikai pozíciójától függ: fókuszhelyzetben vagy új információra utal, és kataforikus szerepe érvényesül, vagy a tudati tartalékunkat mozgósítva azonosítható ismert információra utal; topikhelyzetben ismert információt hordoz, mert ebben az esetben kataforikus szerepe nem érvényesülhet; a preditakív szerkezet hangsúlytalan részeként (az ige után) exoforikus és kataforikus szerepben állhat.

Az adott és az új információ logikai struktúrával való általánosított összefüggése tehát a következőképpen fogalmazható meg: a fókuszban mindig az új információ áll, kivétel lehet a közelre mutató anaforikus névmás, amely ismert információra utal. Amennyiben az ige előtti fókuszpozíció explicit verbális elemmel nincs kitöltve, a fókuszjegyet az ige viseli. A fókuszjeggyel rendelkező vagy fókuszjegy nélküli ige utáni hangsúlytalan mondatrészben a névmási utalás

minősége (azaz az adott összetevők lexikai tulajdonsága) határozza meg az információ jellegét: a közelre mutató névmás általában a szövegelméletből ismert, a távolra mutató névmás pedig valóságra vonatkozó tapasztalatunk alapján ismert információt hordoz.

Az egyes összetevők sajátosságainak ismeretében meghatározható, hogy ezek a tulajdonságok milyen feltételeket szabnak meg az egyes potenciális szövegmondatok lehetséges környezete számára. Az alábbiakban azt tekintem át, hogy az adott összetevők hatféle lineáris elrendezése milyen használati feltételek mellett tölthet be kommunikációs szerepet, azaz válhat szöveg, illetőleg kommunikációs szituáció részévé.

1. Ezért okoznak annyi bajt.

Az összetevőknek ez az elrendezése kétféle használatot tesz lehetővé:

- a) Állhat önálló mondatként, amely egyetlen vagy akár több szövegmondatból álló szöveg vagy szövegrész lezárása. Ebben az esetben az *annyi^{bajt}* összetevő előfeltevésre, tudati tartalékra való utalás. Például: *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Ezért okoznak annyi bajt.*
- b) Állhat tagmondatként is. Ebben az esetben az *annyi^{bajt}* összetevő kataforikus szerepe kívánja meg a folytatást. Például: *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Ezért okoznak annyi bajt, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*

2. Ezért annyi^{bajt} okoznak.

Az összetevőknek ez az elrendezése az első változathoz hasonló kontextust kíván azzal a különbséggel, hogy az *annyi^{bajt}* kataforikus elem ebben a szerkezetben összetett mondat főmondatának utaló elemeként nagyobb nyomatékosítást kap (amint fentebb láthattuk: fókuszhelyzete miatt).

Tehát mindkét használata helyes. Például:

- a) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Ezért okoznak annyi bajt.*
- b) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Ezért annyi bajt okoznak, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*

3. Okoznak ezért annyi bajt.

Ez az összetevősorrend is állhat mondatként és tagmondatként is. Az ige hangsúlyos fókuszhelyzete miatt a cselekvés a nyomatékos új információ. Mivel az *annyi^{bajt}* kataforikus elem a szerkezet végén áll — hangsúlytalan helyzete ellenére is — zökkenőmentessé teszi a folytatást, azaz a főmondatból hiányzó mondatrész kifejtését. Például:

- a) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Okoznak ezért annyi bajt.*
- b) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Okoznak ezért annyi bajt, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*

4. *Okoznak annyi bajt ezért.*

Ez az elrendezés a felsorolt változatok között az első, amelyben az *ezért* anaforikus utaló elem követi az *annyi^bajt* (kataforikus vagy exoforikus) utaló elemet. Ez a változat csak mondatként állhat, összetett mondat főmondataként való használatára nem jól formált. Az a benyomásunk, hogy az anaforikus elem utaló ereje mintha a kataforikus elem utaló ereje ellen hatna. Az *annyi^bajt* összetevő ezért inkább tudati tartalékunkra utal (azaz arra, hogy a bűnözők sok bajt okoznak), mintsem előre, valamiféle kívánt folytatásra. Például:

A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Okoznak annyi bajt ezért.

(**A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Okoznak annyi bajt ezért, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*)⁹

5. *Annyi bajt okoznak ezért.*

Az összetevőknek ez a lineáris elrendezése mondatként és tagmondatként is szerepelhet. Az *annyi^bajt* tehát lehet előzetes tudásra való utalás, de lehet kataforikus utalás is. Az utóbbi szerepét elsősorban hangsúlyos fókuszhelyzete támogatja. Például:

a) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Annyi bajt okoznak ezért.*

b) *A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Annyi bajt okoznak ezért, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*

6. *Annyi bajt ezért okoznak.*

Erről a elrendezésről ugyanaz mondható, mint a 4. változatról. A különbség annyi, hogy itt az *ezért* anaforikus utaló ereje hangsúlyos fókuszhelyzete miatt még erősebb, így az előtte álló *annyi^bajt* összetevő nem lehet kataforikus utalás, azaz itt is előfeltevésre, tudati tartalékra utal. Például:

A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Annyi bajt ezért okoznak.

(**A rendőrség nem tudja megfékezni a bűnözőket. Annyi bajt ezért okoznak, hogy nehezen lehet úrrá lenni a helyzeten.*)

A potenciális használati feltételek ismeretében ki tudjuk választani azt a szórendi változatot, amely a legkevésbé fordulhat elő a megjelölt szöveghelyen, illetve azt, amelyiknek az alábbi szövegrész leginkább állhat eredeti szövegkörnyezeteként.

... [1] *A vulkánok, ha jól kipucolják őket, szabályosan, enyhe lánggal égnek, kitérések nélkül.* [2] *A vulkánkitérések olyanok, mint a mi kéménytüzeink.* [3] *Mi itt a Földön nyilván túl kicsinyek vagyunk hozzá, hogy rendszeren kipucoljuk a vulkánjainkat.* [4]

A kis herceg némi kis szomorúsággal kigyomláta az utolsó majomkenyérfa-hajtásokat is. ...

⁹ A * az adott mondat helytelen voltát jelzi.

Az adott szövegelmélet mind a hat szórendi változat használati feltételeit megteremti. A keresett szövegmondat megformáltságát leginkább az határozza meg, hogy ez a bekezdés utolsó mondata. Ez ugyanis azt is jelenti, hogy a szöveg közvetlen folytatása, azaz a következő bekezdés kezdő mondata nem befolyásolja a keresett mondat megformáltságát.

A szövegelmélet és a keresett szövegmondat tartalmát ismerve, legkevésbé valószínű potenciális szövegmondatok (intuíciónk alapján) azok, amelyek szórendje a cselekvés nyomatékosságát fejezi ki. Ilyen a 3. és a 4. változat, amelyekben az ige viseli a főhangsúlyt.

Mivel a szövegelmélet a keresett szövegmondat tartalmának okát fejt ki, a szöveg folytatásaként azok a potenciális szövegmondatok tűnnek legvalószínűbbnek, amelyekben az anaforikus utalás kellő nyomatékot kap. Ilyen az 1. és a 6. változat, amelyekben az anaforikus utalás fókusz helyzetben áll.

Ha a potenciális szövegmondatok helytállóságát valamiféle skálán mutatnánk meg, akkor a fennmaradó két változat (a 2. és az 5.) valahol a legkevésbé és a leginkább helytálló változat között állna. Ennek oka valószínűleg az, hogy az *annyi^bajt* összetevő nem a szövegelméletre utaló anaforikus elemként szerepel hangsúlyos fókusz helyzetben, hanem olyan utalásként, amelynek tárgya előfeltevéseinkben, tudati tartalékunkban van, ezáltal kevésbé erősen kötődik az okot kifejtő szövegelmélethez.

Az eredeti szövegrészben az 1. potenciális szövegmondat realizációja található. Tehát az adott és az ismert információk elemzése alapján is legvalószínűbbnek ítélt változatok egyike.

Arra a kérdésre, hogy miért éppen az adott potenciális szövegmondat aktualizálódik az adott szöveg helyen, a következő választ adhatjuk:

A 3. szövegmondatból közvetve kiderül, hogy a vulkánok nem kitörések nélkül működnek, mivel nem teljesül kitörések nélküli működésük feltétele az emberek korlátozott képességei miatt. A valóságra vonatkozó tapasztalataink és elvárásrendszerünk is ezt a feltételezést támogatják. Azaz a 3. szövegmondat azt a következtetést idézi elő, hogy a vulkánok bajokat okoz(hat)nak. Így a vulkánok okozta bajok és ezek oka is adottnak tekinthető: előbbieket az előfeltevésünk, utóbbi a szövegelméletbeli ismeretek alapján. Ennek a feltételrendszernek az 1. és a 6. potenciális szövegmondat felel meg.

Az elemzés alapján levonható következtetés

Aktuális kontextuális és/vagy kontextuális feltételek ismerete — azaz nyelvhasználatra vonatkozó ismeret — nélkül a kiinduló struktúrák lineáris elrendezéséhez potenciális használati feltételek rendelkezhetők. Ennek oka, hogy bár a magyar nyelv mondatainak szórendje szabad, egyes mondatbeli pozíciók (pl. topik,

fókusz, balra kihelyezett pozíció) meghatározott prozódiai jeggyel, ezáltal interpretációs „utasítással” vannak ellátva.

Az egyes szórendi változatok logikai szerkezete, valamint a verbális elemek bizonyos lexikai sajátosságai az összetevőkhöz az általuk kifejezett jelentéstartalom ismertsége szempontjából releváns jegyet társítanak. Ezáltal a mondat logikai szerkezete, illetve az összetevők lineáris elrendezése szorosan összefügg a mondat adott és új információ szerinti tagolásával.

Az, hogy a rendszermondatokhoz lehetséges adott és új információ szerinti struktúrák rendelhetők, azt az elképzelést támogatja, hogy a nyelvi rendszer keretén belül potenciális szövegmondatokkal számolhatunk. Azaz: a szövegmondatok rendszernyelvészeti megközelítésében pragmatikai szempont is érvényesül.

Irodalomjegyzék:

Dobi Edit 2000. A korreferencia-elemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben. In: Dobi Edit—Petőfi S. János (szerk.): *Officina Textologica 4. Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 81–123.

É. Kiss Katalin 1998. A mondat topik–predikátum tagolódása. In: É. Kiss Katalin—Kiefer Ferenc—Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris. 21–30.

Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben.* Budapest: Osiris.

Forrás:

de Saint-Exupéry, Antoine 1971. *A kis herceg.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó. 38.

9.

Linearitás és összehasonlító stilisztika

SZABÓ ZOLTÁN

1. Előadásom tárgya egy tudományközi kettősség, az összehasonlító stilisztika és egy szövegtani kategória, a linearitás kapcsolata. Mindeddig az összehasonlító stilisztikát más diszciplínával való összefüggésében próbáltam megvilágítani, így például a kontrasztív nyelvészettel, fordítástudománnyal, összehasonlító irodalomtudománnyal és a tavalyi debreceni konferencián a témánkhoz közel álló összehasonlító szövegtannal. Most viszont nem egy diszciplínával, hanem egy tudomány kategóriájával, a linearitással hozom összefüggésbe.

Először egészen röviden az összehasonlító stilisztika idevágó kérdéseiről szólok, majd valamivel részletesebben, de távolról sem kimerítően a linearitás lényegére utalnék, ez esetben is csak arra, ami témánk szempontjából releváns, hogy aztán mindezt vizsgálati lehetőségekkel szemléltessem.

2. Az összehasonlító stilisztika viszonylag régi, ma mégis eléggé elhanyagolt ága a stilisztikának. Jellegzetes tárgyköre korábban és nem egy szakembernél ma is két nyelv stíluseszközeinek, stílárís sajátosságainak az egybevető vizsgálata, például Malblanc (1944) francia–német vagy Vinay és Darbelnet (1964) francia–angol összehasonlító stilisztikája. Más jelenségek vizsgálatára, mindenekelőtt irodalmi alkotások stílusának összehasonlító elemzésére elsősorban az összehasonlító irodalomtudományi vizsgálatokban került sor, például Goethe és Byron hasonló tartalmú versének (*Ismered a hont?* Zsirmunszkij 1963) összehasonlítása.

Gondolom, ennyiből is kiderül, hogy az összehasonlító stilisztika újra átgondolásra, javításra, újításra és egyáltalán jobb alapozásra szorul. Javítása egy hármas feladatkörhöz kapcsolódik.

Az első kiterjesztése tárgykörének a bővítésével, azaz az összehasonlítás elvének érvényesítése a stilisztika valamennyi ágában, tehát nemcsak stíluseszközök, stílárís sajátosságok egybevetése, mint korábban és még ma is, továbbá bővítése azzal is, hogy az egy nyelven belüli lehetőségeket is idevonjuk, tehát nemcsak nyelvek közötti összehasonlítással foglalkozunk.

Az újítást, javítást célzó második feladat lenne társtudományainak az idevonaása, eredményeinek a felhasználása. Társtudományja például az összehasonlító irodalomtudomány vagy a fordítástudomány vagy több ok miatt is a szövegtan (sőt az ezen belül lehetséges összehasonlító szövegtan), és amiből a most itt tárgyalandó kérdés is adódik.

A harmadik feladat az összehasonlító stilisztika elméleti alapjainak korszerűsítése. Ezt szerintem elsősorban a szemiotika biztosítja, amely — a stilisztika mai szövegtani kapcsolódásaiból következően — a Petőfi S. Jánostól kifejlesztett szemiotikai textológia irányába mutat (l. pl. Petőfi 1990), és ez ismét témánk idetartozását jelzi. Emellett az elméleti alapot illetően produktívnak tűnik a kognitív nyelvészet is, már csak azért is, mert — ahogy Tolcsvai (1996: 52–53) véli — „a stílus kérdésében az összehasonlítás és a hozzá szükséges emlékezet képessége az alap”.

Ennyit röviden az összehasonlító stilisztikáról, témánk egyik diszciplínájáról. Valamivel többet kell mondanom a vizsgálat tárgyáról, a linearitásról mint szövegtani kategóriáról.

3. Mint oly sok szövegtani kategóriának az értelmezésében, a linearitás megítélésében és a rá vonatkozó, jórészt szinonima értékű műszóhasználatban is feltűnő a sokféleség.

A leginkább elfogadható értelmezések összegezéséeként a linearitás szövegszerkezeteket alakító, strukturáló eljárás, módozat, illetőleg ennek eredménye, jellegzetes szövegsajátosság, amelynek tér- és időbeli irányultsága, továbbá szervezettsége (rendezettsége, strukturáltsága) van, vonalstruktúrát alkot, azaz hosszirányú, vízszintes (horizontális) irányultságú.

És néhány az elmondottakat konkretizáló értelmezés. Leech és Short (1981: 211) szerint a szövegeknek kiemelkedő sajátossága a linearitás, hisz a beszéd lineárisan halad előre időben, az írás pedig térben. Petőfi (1991: 23, 26) egyik értelmezéséből azt emelem ki, hogy a lineáris strukturáltság a parallelizmusok, visszatérések jellegének meghatározását jelenti, és ez — mint látni fogjuk — vizsgálataink számára jó eligazító szempontot jelent. Mindettől eltérő, sajátos felfogást képvisel Deme (1971: 397) azzal, hogy a linearitást törvénynek tekinti, amely a szerkezetbeli terheltségek lineáris eloszlásának és változásainak a törvénye.

Témánk szempontjából mindennél fontosabb az, hogy a linearitásnak különböző alkotórészei, kísérői, velejárói vannak, mint amilyen például a téma–réma viszony vagy a hozzátoldás, bővítés, felcserélés, átrendezés, visszatérés, megfordíthatóság, sűrítés, szétszórás, továbbá az explicit és implicit viszony. Ezek egy része vizsgálatainkban szerepel, más részére később és másutt kerül sor.

4. Ezzel áttérhetünk a stilisztika területére. Az áthajlás témánkbeli lényegének megértéséhez jó analógiaként szolgálhat a vonal két jelentése. Az egyik — amit eddig tárgyaltunk — a linearitás vízszintes irányultsága, vonalstruktúrája. A másik pedig a stilisztikai lehetőségekre utaló jelentés, amihez forrás Alexander Bernát filozófus magyarázata a vonal esztétikájáról. Szerinte ugyanis a vonal „a hasznosság termékeny talajából” fakad, segítségünkre van „a térben való eligazodásban, a valóság utánzásában, majd az utánzás átszellemesítésében, művészi

alakításában”, hisz „a lélek indulatait és a valóság jellegét egyaránt ábrázolhatja” (idézi Pók 1972: 484, 486).

A vonalnak ezzel a konnotációjával tudjuk megmagyarázni a linearitás stilisztikai lehetőségeit, tényleges stiláris értékeit, mindazt, ami a linearitás különböző szerkezeti formáiból fakadó sajátos többlet, és ami itt most az összehasonlító vizsgálatok tulajdonképpeni tárgya. És ehhez alap lenne egy kidolgozandó stilisztikai linearitástan, aminek egyik ága lehetne a linearitásra alapozó összehasonlító stilisztika.

Különben a linearitás a stilisztikában alig tanulmányozott jelenség. Csak szórványos megnyilvánulásokról beszélhetünk (l. pl. Szabó 1996, 1998). Íme ezekből két példa. Szegedy-Maszák (1980: 367–368, 430, 437) az ismétlést a linearitásnak megfelelő folytonossághoz és a folytonosság megszakításához köti. Így jut el annak felismeréséhez, hogy a metafora lényegében ismétlődés-alakzat. Szili (1994: 625, 635) a stilisztika szempontjait is figyelembe vevően vizsgál versszerkezeteket. Vezérelve a lineáris rend rendezése és a térbeli elrendezés topológiája.

A linearitásra alapozó eddigi összehasonlító stilisztikai vizsgálatokról ennél is kevesebbet tudunk. Ezért is az eddig tárgyalt kérdések megvilágítására három példát szeretnék mondani.

5. Az egyik stílustörténeti téma: két irányzat, a barokk és a rokokó egybevetése. A barokkra jellemző linearitás tulajdonképpen egy sajátos vonalvezetés, aminek lényege a kiterjedtség, a sokfelé ágazás, a beékelődés, az egymásba fonódás, a tömbalkotás. Példánkban, Koháry István verskötetének hosszú prózamondataiban a halmozások, részletezések zsúfolttá teszik a lineáris szerkezetet, ugyanakkor díszítik, ékesítik is: „*Olykor időt nyerve, vagy hogy inkább vesztve, vontatva, folytatva, henyélve s-eltöltve, bút üzve, kergetve, bánatot kerülve, in-séget enyhítve, gerjesztve s nevelve, az Vasat pengetve, vagy sokat szenvedve, keserves nótákra éneket szerezve, szóknak bötűire, koholt és faragot, egybenkötött s-összefűzött, pennára felvet, papírosra letet fűzfaverseknek Vége.*” (A meggyűkerezett rabságos bánatnak keserves búsulással elterjedt ágain kinőtt fűzfaversek 1685)

Ezzel szemben a rokokóban egészen más jellegű linearitás alakult, amire már nem szövevényesség, zsúfoltság a jellemző (már csak azért sem, mert a mondat-szerkezetek megrövidültek, és jó mozaikként illeszkednek össze), hanem a verssorok mesterkélt elhelyezése, feltűnő sortipografizálás, díszítő vonalvezetés, ami — Baróti (1986: 99) szerint — más művészetek díszítő elemeinek vonalvezetésére emlékeztet. Közismert Csokonai *A Reményhez* című versének játékos szakaszalakzata, vonaleffektusa. Rövidebb és hosszabb sorok váltakoznak szeszélyesen, és a sorok első betűjének helye, beütése sem ugyanaz, hanem ez is eltérő:

*Földiekkel játszó
Égi tünemény
Istenségnek látszó
Csalfa vak Remény.*

Amade László több versében is a verssorok „csipkézett” alakzatai vallanak feltűnő linearitásról:

*Kit ő kíván, nálad az kincs,
Néki nincs,
Búja sincs;
Mondá cinege: nincs, nincs, nincs.
(Madárkák is vigasztalják)*

A második példa a linearításban, a folyamatosságban megnyilvánuló implicit-explicit viszony megnyilvánulása megszakítással vagy többletközlés formájában, ami részben hasonlít a tematikai ugráshoz (Szikszainé 1999: 367), és ezt most itt műfordításokkal világítjuk meg.

Példánk Ady *Párisban járt az Ősz* című versének a következő részlete: *S égtek lelkemben kis rőzse-dalok ... Arról, hogy meghalok*. Kifejtve így lenne: a rőzse-dalok arról szólnak, hogy meghalok.

Román fordítása épp annyira implicit, mint a magyar eredeti: *În suflet îmi ardeau / Cântece mici ca vreascuri ... că voi muri* (Emil Giurgiuca fordítása; szó szerint: lelkemben mint rőzse égtek kis dalok, hogy meghalok).

Az angol fordításban a kritikus rész explicit: *Small, twiggy Songs within my spirit burned ... I knew for death they yearned* (Anton A. Nyerges fordítása; szó szerint: kis gallyas dalok égtek a lelkemben ... Tudtam, hogy halál után sóvárogta).

A harmadik példa stílustipológiai összehasonlítás. Raymond Queneau *Stílusgyakorlatok* című jól ismert paródiáját 99 különböző stílusban megírt kis szöveg alkotja (Bognár József fordításában, *Stílusgyakorlatok*, Helikon Kiadó, 1988). Ebből itt most csak az első mondatokkal foglalkozom, és ezeknek is csak három, a témánk szempontjából releváns változatát emelem ki, és elemzem linearitását.

A kiindulópont, az *Emlékeztető* a kis elbeszélés, egy egyszerű történet első mondata: „Az ötösön csúcsforgalomban” (5). Az első változat, a szerző műszavával *Hivatalos levél*-ben: *A mai nap folyamán a déli órákban egy autóbusz peronján voltam található, mely autóbusz a Courcelles utcán haladt a Champerret tér irányában. A fent említett autóbusz telítve volt, sőt bátorodom megkockáztatni, túltelítve* (27). Sok benne a bővítés, az explicit-implicit viszonyban túlteng a nem mindig lényegest közlő explicit, ami a legtöbb esetben a hivatalos stílus sajátosságaiból, elsősorban a körülményeskedésből természetesen következnek, és ez nyújtja, bonyolítja a szövegrészlet linearitását, különösen feltűnő ez,

ha az *Emlékeztető* három szóból álló mondatához viszonyítjuk, azzal vetjük egybe.

A második a *Logikusan*-nak nevezett változat: *Autóbusz. Peron. Autóbuszperon. Ez a helyszín. Dél. Hozzávetőleg. Ez az időpont.* (30). A kiterjesztett linearitás felszabdalt, jórészt egyszavas mondatokból áll.

A harmadik változat a *Visszafelé: Mindez egy tömött ötös peronján történt, ma délben* (9). Érdekessége az, hogy az első mondat itt a szöveg utolsó mondata lett, vagyis a lineáris rend rendezésében jelentős változás történt, és ez így beillik abba a kategóriába, amit az irodalmár Szili (1994: 625, 635) a térbeli elrendezés topológiájának nevez, és a minket érdeklő lényegéről sokat elárul a szóban forgó geometriai kategória régebbi elnevezése: az *analysis situs* 'a helyzet, fekvés, elhelyezés elemzése' (Farkas 1972: 414). Ilyen alapon beszél Van Dijk (1972: 70, 88–89) a szövegek topológiai logikájáról, sőt topológiai előfeltevéseiről is, Plett (1975) pedig széthelyezett (távolsági) és érintkezési topológiai viszonyról. A szóban forgó linearitásbeli megfordíthatóságot Szegedy-Maszák (1980: 451) metaforikusan ráknak és rákmegfordításnak nevezi.

Queneau a *Stílusgyakorlat*-ában a stílusváltozatok sajátosságait a paródia műfajnak megfelelően eltúlozza. De épp az ilyen túlzások miatt paródiája nagyon tanulságos, hisz jól kirajzolódnak a stílustípusok, stíluszínezetek sajátos vonásai, és összehasonlító vizsgálatuk révén mindegyik változat linearitásáról is sokat megtudhatunk.

6. Az elmondottakból levonható legfontosabb következtetés az, hogy az összehasonlító stilisztika segítségével többet tudunk meg a linearitásról és a linearitás stilisztikai funkcióiról. Ugyanakkor a linearitás tanulmányozása révén az összehasonlító stilisztika és egyáltalán a stilisztika is sokat nyerhet.

Továbbá — mint erről más esetekben, az összehasonlító stilisztika más kapcsolatairól szólva — itt is elmondhatjuk, hogy az összehasonlító stilisztika segítségével a stílusbeli egyedit egy jelenségnek egy nyelv kontextusában való vizsgálatát egy tágabb összefüggésrendbe helyezve lehet tanulmányozni, és így az általános, az általános stilisztika (stíluselmélet) felé haladni, ami párhuzamos lehet az eddig elhanyagolt összehasonlító szövegtani vizsgálatokkal, amelyek szintén az általános felé tendálnak.

Ebből is következik, hogy az összehasonlító vizsgálatok egyik eredménye lehet stilisztikai univerzálék felfedése és az is, hogy így lehet eljutni a stílusokbeli sokféleséget, variánságot redukáló, a lényeget magába sűrítő, az azt kiemelő invariánshoz. Mind az univerzálék, mind pedig az invariáns a tudományok sajátos és nélkülözhetetlen kategóriája.

Irodalomjegyzék:

- Baróti Dezső 1986. *A rokokó*. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta Baróti Dezső. Budapest: Gondolat.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dijk, Teun A. van 1972. *Aspects of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague–Paris: Mouton.
- Farkas Miklós (főszerk.) 1972. *Matematikai kislexikon*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Fogarassy Miklós 1986. „Beszélyes” vonalvezetés. Tanulmányok — Studije. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 18/19. füzet: 61–64.
- Leech, G.—Short, M. H. 1981. *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London and New York: Longman.
- Malblanc, A. 1944. *Pour une stylistique comparée du français et de l'allemand*. Paris.
- Petőfi S. János 1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Petőfi S. János 1991. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*. (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia). Szeged: Gold Press.
- Plett, H. F. 1975. *Textwissenschaft und Textanalyse*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Pók Lajos 1972. *A szecesszió*. A bevezető esszét írta, a szövegeket és a képeket válogatta, szerkesztette Pók Lajos. Budapest: Gondolat.
- Szabó Zoltán 1996. Stílusirányzati sajátosságok lineáris szövegszerkezetekben. In: R. Molnár Emma (főszerk.): *Absztrakció és valóság*. Békési Imre közönlés. Szeged: JGyTF Kiadó. 303–311.
- Szabó Zoltán 1998. Szövegszerkezetek linearitása stilisztikai megközelítésben. In: Horváth Katalin és Ladányi Mária (szerk.): *Elem szerkezet és linearitás — A jelentés és szerkezet összefüggése*. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 219–228.
- Szegedy-Maszák Mihály 1980. *Világkép és stílus — Történeti-poétikai tanulmányok*. Budapest: Magvető.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Szili József 1994. *A szövegszimmetria topológiája avagy önszerkesztő és önzáró szövegstruktúrák a 19. századi magyar lírában*. ItK. 5–6: 610–638.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vinay, J. P. et Dalbernet, J. 1964. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.
- Zsirmunskij, V. M. 1963. „Ismered a hont?” Goethe és Byron költészete. Összehasonlító stilisztikai vizsgálat. FK. 9. 1–2: 1–15.

10.

Téma-réma tagolás és a fordítás kérdése szövegtani nézőpontból

MURVAI OLGA

1. A magyar szövegtani szakirodalomban a Daneš-féle funkcionális mondatperspektíva alapján az aktuális mondattagolásról szólva mondaton belüli téma-réma megosztásról beszélünk, ami másként fogalmazva azt jelenti, hogy a topik és a komment egymást követő mondatok sorára alkalmazva dominálja a mondatok egymáshoz való viszonyának a leírását. Az utóbbi években több olyan vélemény született, amely szerint a mondatnyi topik-komment problémája átgondolásra szorul. Sokféleképpen érvelnek. A generatív alapú mondatleírási elméletben a topik-komment kommunikációs tényezőkre alapul, és a mondatnyi keret szűknek tűnik ezeknek a megítélésére, értékelésére (É. Kiss 1992, 1998). A kognitív nyelvészet azt hangsúlyozza, hogy amennyiben a kiemelkedő szerepű szövegelemek fontosságának nyilvántartása alapvetően fontos a szöveglétrehozás és a szöveg megértés folyamatában, annyiban indokolt, hogy a kiemelkedő szövegelemek a figyelem középpontjába, a **szövegfókuszba** kerüljenek. Ugyanitt jelenik meg a **szövegtopik** fogalom is. Hadd jegyezzük meg mindjárt azt is, hogy a szövegfókusz meghatározása nem egyértelmű a különböző szerzőknél, pontosabban a fókusz fogalom maga vitatott. Van, aki azt állítja, hogy a fókusz új információként értelmezhető, és vannak, akik szerint a fókusz a legkiemelkedőbb információ a befogadó elméjében, vagyis az az információ, amely a leghozzáférhetőbb egy adott időpontban egy adott szöveghelyen (Rickheit—Habel 1995). A szövegfókusz és a szövegtopik más-más szempontból közelíti meg a szöveg kiemelkedő elemeit. Ha a szövegfókusz = legkönnyebben hozzáférhető, legkiemelkedőbb információ, akkor elsősorban a beszélő (írott szövegben az olvasó) figyelmének irányulása/irányítása alapján történik az értelmezés. Amennyiben pedig a szövegtopik fogalmával óhajtjuk interpretálni a szöveg legkiemelkedőbb elemeit, akkor a szöveg (vagy szövegrész) aktuális témájának van magyarázó szerepe. Van olyan szövegtanos is, aki a szövegfókuszt **diszkurzusfókusz**ként emlegetik. Ezek közül kiválasztottam Sanford és Garrod (1981, 1995) elméletét, mert a legtetszetősebb, egyben legkézenfekvőbb (és talán a leghasználhatóbb) megközelítési modellt sugallja. Elméletük lényege az, hogy kétféle fókuszt különítenek el, az **explicit** és az **implicit fókuszt**. Az explicit valamilyen entitásra összpontosít a szövegben, az implicit pedig az entitást jellemző forogatókönyvre, a háttértudásra.

Hasznosítható-e az implicit és az explicit fókusz szétválasztása a fordításban? Erre a kérdésre keressük a választ kísérleti jellegű elemzésünkben.

2. Szövegválasztás

Az összevetésre szánt szöveg egy 1569-ből keltezett misszilis levél (Anton—Murvai 2000). Eredeti kézirat. Témája: esküvői meghívó. Kultúrtörténeti tény, hogy középkori nyelvünk latinosan iskolázott nyelv. Bizonyos műfajok, köztük a levél is kötelező latin forma-mondatokat, latin fordulatokat, kifejezéseket tartalmazott, és egyéb grammatikai vonatkozásban, például a szórendben is a latin mintát követte. Ezért kézenfekvőnek tűnt a latin elemekkel teletűzdelt magyar szöveget középkori latinra fordítani. Az összehasonlítás lehetősége végett egy neolatin nyelvre, románra is átültettük a szöveget. Íme a levél az eredeti betűírással:

Prudentes et Circumspecti Viri, D[omi]nj ac Vicini et m[ih]I honorandi./ Post servit` Commendatione[m] etc.

M`ertt hogi az Vristennek akarattiabol attam az en Leaniomatth/ Banff` frusinnat az vitezleó Kendi Sandornak hazas tarswl,/ hattwk az Menniegzőnek Napiat Kereszteleó Zent Janos Nap/ eleótt valo keddett Iklodon. Azert kerem k[egyelme]teket m`ntth/ Bizott vraitmat, hogi k[egyelme]tek az meg mondott Napon és helien/ legien Jelen velem, M`nd az k[egyelme]tek hazas tarsaiwal Egietembe,/ hogi az k[egyelme]tek Jelen letewel tisztelkedhessem enis töb vraitm es /attiamfiai kózótt, melliett zolgalhassak meg k[egyelmetek]nek Jóvendőbeóbe./ Az Vristen tarczia meg k[egyelmete]kett es eltesse sok eztendeiegh./ Kóltt Iklodon pwnkóst nap vtan valo zeredan 1569/ Boinichit Katha azzon` Nehai Erdeli Lenartne etc.//

<Verso> Prudentibus et Circu[m]spectis Viris D[omi]no / Judici Caeterisq[ue] d[omi]nis Juratis/ Civibus Civi[ta]is Bistriciensis etc. D[omi]nis et Amicis honorandis.//

3. Az elemzésben lemondunk a betűhív átírásról, és mai olvasatában értelmezzük a szöveget. Az így kapott szövegben bejelöltük a szövegmondatokat is.

Megjegyzés: A **VeA** = magyar, a **VeB** = latin, a **VeC** = román szöveget jelent.

VeA:

[K01] *Prudentes et Circumspecti Viri, Domini ac Vicini et mihi honorandi./ Post serviti Commendationem etc./*

[K02] *Miért hogy az Úristennek akaratjából adtam az én leányomat,/ Bánffy Fruzsínát az vitézlő Kendi Sándornak házas társul,/ hagytuk a mennyegzőnek napját Keresztelő Szent János Nap/ előtt való kedden Iklódon. [K03] Azért kérem kegyelmeteket, mint/ bizott uraimat, hogy kegyelmetek a megmondott napon és helyen/ legyen jelen velem mind a kegyelmetek házas társaival egyetembe/, hogy a kegyelmetek jelenlétével tisztelkedhessem és is több uraim*

és/ atyámfiai között, melyet szolgálhassak meg kegyelmeteknek jövendőbe./
[K04] Az Úristen tartsa meg kegyelmeteket és éltesse sok esztendeig./ [K05]
Költ Iklódon, pünkösöd nap után való szeredán 1569./

*Boinichit Katha asszony
néhai Erdélyi Lénártné etc.*

*Verso: Prudentibus et Circumspectis Viris Domino/ Judici Caeterisque
dominis Juratis/ Civibus Civitatis Bistriciensis etc./ Dominis et Amicis
honorandis.//*

VeB:

*Prudentes et circumspecti domini ac vicini fidedigni. Post servitorum
commendationem.*

*Quia, Deo propitio, meam filiam, Banffy Frusina, nobili viro Kendi Sandor
in matrimonium dedi, duxi nuptum celebrare Iclodii feria tertia proxima ante
festum Iohannis Baptistae. Ideo rogo Vestras Amicitias ut dominos meos
fidedignos quod praesentes in personis unacum vestris familiis ad diem et
locum constitutum sitis, quantenus praesentia Vestrarum Dominationum
inter dominos et propinquos meos honorata sim, unde a modo in posterum
possim Dominationibus Vestris servitia praestare.*

*Quod Dominus Deus teneat Dominationes Vestras et ad multos annos
diutissime incolumes conservet.*

Datu, Iclodii feria quarta proxima post festum Pentecostes 1569.

*domina Boinichit Katha
uxor condam Erdelyi Lénárt*

*Verso: Prudentibus et circumspectis dominis iudicibus iuratisque civibus
civitatis Bistriciensis, dominis et amicis honorandis.*

VeC:

*Deoarece din voința lui Dumnezeu i-am dat-o de soție pe fiica mea Banffy
Frusina nobilului Kendi Sandor, am stabilit ca zi a nunții marțea de
dinaintea zilei Sfântului Ioan Botezătorul, la Iclod. De aceea vă rog pe
domniile voastre ca pe domnii mei de încredere, ca să fiți prezenți împreună
cu mine în numita zi și în numitul loc împreună cu familiile dumneavoastră,
ca prin prezența domniilor voastre să fiu și eu cinstită printre domnii și
rudele mele, fapt pentru care aș putea pe viitor să slujesc domniilor voastre.
Domnul Dumnezeu să vă țină și să vă trăiască în mulți ani. Dată la Iclod în
miercurea de după Rusalii 1569.*

Doamna Boinichit Katha, soția răposatului Erdeli Lenart.

Verso: Înțelepților și chibzuților domni juzi și jurați ai orașului Bistrița, domni și prieteni vrednici de cinstire.

4. A kiválasztott szöveg elemzése tulajdonképpen két lépcsős: **a)** alapul vesszük a szövegmondatok elemzését (Petőfi S. János: Korreferenciális kifejezések és korreferenciarelációk, 1998.), és **b)** ezt fogjuk megfeleltetni a fent vázolt diszkurzusfókusz/szövegfókusz vizsgálattal. Mivel a fordításokat is ugyanilyen vizsgálatnak vetjük alá, szeretnénk valamiféle választ kapni arra, hogy melyik lépésből mit profitál az átültetett szöveg.

4.1. Az egyes szövegmondatok elemzése. Szövegértelmezés a korreferenciális elemek, valamint a korreferenciarelációk elemzése alapján a fordíthatóság szempontjából.

[K01]

Prudentes et Circumspecti Viri, Domini ac Vicini et mihi honorandi. Post serviti Commendationem etc.

[K01/ & vb]:

A középkori levelezési stílusban kötelező formulaként, kötelező retorikai alakzatként szerepel ez a latin mondat, amely a levélíró “maga ajánlása”. Funkcióját tekintve a címzett/a címzettek — jelen esetben Beszterce város elöljáróinak az udvarias megszólítása. Mivel a jelzett levélkezdő formulák nagyon hosszúak voltak, nem volt kötelező végigírni a bonyolult szerkezetű latin mondatot, elég volt jelezni a folytatást: ezt vállalja magára az **etc.** Retorikai szempontból a címzett/címzettek jóindulatának elnyerését szolgálják.

A **VeB**-ben, azaz a latin fordításban módosítottunk egy keveset. A nehezebb formulát egy viszonylag lazább szerkezettel helyettesítettük.

Prudentes et circumspecti domini ac vicini fidedigni. Post servitorum commendationem.

A módosítás sem a szöveghűséget, sem a szövegbeli funkciót nem érinti, nem fűzünk hozzá több magyarázatot.

A **VeC**-ben, azaz a román szövegben lefordítottuk a latin kezdő formulát. Indokaink: a középkorban a latin nyelv használata nem volt szokásban román nyelvterületen (az egyház és a “műveltség” nyelve az ógyházi szláv volt). Így a latin kezdő formula sem kötelező retorikai mozzanat, hanem a tartalmi funkció a

lényeges (a levélíró maga ajánlása, a címzettek megszólítása). A fordításban pontosan megtartottuk a latin szórendet.

Înțelepți și chibzuiți domni și vecini demni de încredere. După oferirea serviciilor mele.

[K02]

Miért hogy az Úristen akaratjából adtam az én leányomat, Bánffy Fruzsínát az vitézlő Kendi Sándornak házas társul, hagytuk a mennyegzőnek napját Keresztelő Szent János nap előtt való kedden Iklódon.

Kommentár:

A fenti szövegmondat két mondategységből áll.

1. mondategység: *Miért hogy az Úristennek akaratjából adtam az én leányomat, Bánffy Fruzsínát az vitézlő Kendi Sándornak házas társul*, Predikatív szerkezete: (én) *adtam házas társul* — ahol a *házas társul adtam* szó szerkezetet lexikai egységként kezeljük a *férjhez ad/férjhez megy* mintájára. Az első mondategység okadó alárendelés. Okhatározói kötőszóval kezdődik: **mivelhogy**, amelynek szórendet szervező funkciója van.

A fordítások tiszteletben tartották a mondatok közti viszonyt jelző kötőszót (**quia, deoarece**) és annak mondatkezdő helyét, ezzel megőrizték a magyar mondat szórendjét is.

2. mondategység: *hagytuk a mennyegzőnek napját Keresztelő Szent János nap előtt való kedden Iklódon.*

Predikatív szerkezete: (mi) *hagytuk* főmondat, ezt egészíti az okadó/magyarító mellékmondat.

Bevezetendő indexek:

A szöveg minden információja vagy nagyon pontos, például tulajdonnév fejezi ki, vagy konkatenációval pontosítva van: *az^én^leányomat / az^vitézlő^Kendi^Sándornak*

A szövegnek magának tulajdonképpen nagyon kevés index bevezetésére van szüksége. Ahol mégis kénytelenek vagyunk bevezetni, ott a fordítások szempontját tartottuk szem előtt.

i01 = a levélíró/helyesebben a levél aláírója és a meghívást eszközöző személy azonossága, azaz ugyanazon személy kettőzött szerepe, amely pragmatikai előfeltevéssel szövegszinten tisztázható. Ennek azonban fontos információs értéke

van a fordító számára: ez lesz a grammatikai nem-fogalom jelölője. A magyarban nem jelöljük grammatikai eszközökkel a nemeket, nincsenek egyeztetési problémák (személyes névmás, birtokos névmás, mutató névmás hím-, nő- és semleges neme, jelző és névszó nembeli egyeztetése stb.)

i02 = *leányom*, (*Bánffy Fruzsina*). Itt sem az értelmezővel pontosított főnév kéri, hogy külön figyeljenek rá, hanem a nőnemű személyt jelezni kénytelen birtokos viszony kér indexálást:

VeA: (*adtam*) *az én leányomat*

VeB: *meam filiam ... (dedi)*

VeC: *i-am dat-o pe fiica mea*

i03 = *házas társul*

A magyarban a *házas társ* lexikálisan mindkét nembeli házastársat jelöli, a férjet is és a feleséget is. A legtöbb nyelvben azonban más-más lexikális egysége van a férjnek és a feleségnek. A házastárs indexális értéke itt újból a nőnem jelölése lesz.

VeA: *adtam... házas társul*

VeB: *in matrimonium dedi*

VeC: *i-am dat-o de soție*

A latin fordításban (**VeB**) “házasságba” *adtam* szerepel. De csak a lányokat volt szokás “adni a házasságba” (l. a magyar *eladó leány*, *eladó sorba cseperedő leány* kifejezéseket is.), így a nőnem implicite benne van a kifejezésben magában. A nőnemet tehát a pragmatikai előfeltevésre hagyatkozva állapítjuk meg. A román szövegben (**VeC**) a “feleségül adtam” lexikális szinten egyértelműsíti a beszédhelyzetet.

i04 = *vitézlő* (*Kendi Sándor*)

A MÉK. két jelentését adja meg a *vitézlő* szónak: 1) bátor (férfi/ katona) és 2) nemes címében megjelenő megkülönböztető aposztrofálás. A középkor történelmét ismerve pragmatikai előfeltevéseink segítenek abban, hogy a magyar szövegben (**VeA**) a “vitézlő”-t így értelmezzük: “bátor katonai magatartásért nyert vitézi kitüntetés”, amely nemegyszer a nemesi címet is jelentette.

A (**VeB**)-ben, azaz a latinban “*nobili viro*”, vagyis “*nemes férfi*”-t szerepeltettünk, mert a “*nobili*” egymagában túl egyértelműen jelentette volna a “*nemes*”-t, az arisztokratát. Erre pedig nem volt támpontunk.

A román fordításban (**VeC**) a “*nobil*” = nemes szerepel, megint csak pragmatikai indoklás alapján: a román nemesség kevésbé volt érzékeny arra a hierar-

chikus megkülönböztetésre, amely a magyar nemességet jellemezte. A **i04**-ből így szemantikai és pragmatikai index lett.

i05 = házasság idejét/napját eldöntő rendezők/szereplők köre: ez kimondottan grammatikai index, a többes szám első személy *hagytuk* mindenkit magában foglal, aki a [**K02**]-ben név szerint is szerepel. Nem okozott fordítási gondot.

i06 = házasságkötés idejének bonyolult indexe arra kényszerített, hogy nap-tárhoz folyamodjunk a pontos dátum megállapítása végett. Keresztelő Szent János Napja június 24-én van. A levél keltezésének évében, 1569-ben ez egy pénteki napra esett, előtte való kedd tehát június huszadika volt. Ez az információ azonban csak mellékes. **i06**-os index igazi értéke a szövegkörnyezetben magában van. Nem a lexikális értéke számít, hanem az a pragmatikai tudásközlő, amelyet indukál: a hétköznapiakat a szenteket ünneplő naphoz igazítani a katolikus vallásban szokás, tehát a szóban forgó család is minden bizonnyal katolikus lehetett. Az **i06**-os index másik tartalma kultúrtörténeti információ: a középkorban a dátum megjelölésekor a mindenki által ismert (és betartott) jeles naphoz igazodtak. (Egyébként a levél záróformulája a dátum megjelölésében ugyanezt a "technikát" ismétli: *(pünkösöd nap után való szeredán)*). A célnyelvekre való fordítás közben Keresztelő Szent János nevének vallástörténeti interpretálásán volt a hangsúly:

VeA: *Keresztelő Szent János*

VeB: *Iohannis Baptista*

VeC: *Sfîntul Ioan Botezătorul*

i07 = a házasságkötés helyszíne: *Iklod*. Miért nem egyértelmű ez az index, hiszen konkrét tulajdonnév hordozója? *Iklod* magyar helységnév ugyan, de ma Romániában van, olyan országban, ahol a helyneveket szigorúan lefordítják. A határon túli magyar helységnévszótárban három *Iklod*-ot találhatunk: kettő Erdélyben (Szolnok–Doboka és Kisküküllő megyékben), egy a Bánságban volt, azaz van. Közülük a Szolnok–Doboka megyei Nagyiklód van a legközelebb Besztercéhez, ahhoz a városhoz, amelynek előjáróit menyegzőre hívják. Miért fontos ez az információ? A fordítás szempontjából szinte csapdahelyzet állt elő: románnal mindegyiket *Iclod*-nak nevezik (**VeC**). A latin szövegben a magyar elnevezéshez igazodtunk (**VeB**). Végül is a fent említett térképnézés segített beazonosítani a szövegünkben előforduló *Iklod* nevű települést.

i08 = Isten akarata a házassággal kapcsolatosan

A [**K02**]-es szövegmondat első mondategységének van egy önálló szintagmája: *az Úristennek^ akaratjából*. Invokációs értékű, retorikai funkciót vállaló

mondat-, illetve szövegegység. A szöveg (és egyúttal az első szövegmondat élén) való szerepeltetése azon túl, hogy retorikai funkciót tölt be, szinte rituális fontosságú. Ezért lehet index is az adott szövegben. Index értéke: *a házasságok az égben köttetnek*. Valószínű, hogy itt azzal is számolnunk kell, hogy az eredeti formula a **VeB**-ben szereplő *Deo propitio*, hiszen a XVI. században a katolikus egyház nyelve már latin volt, és a **VeA**-ban szereplő *az Úristennek akaratjából* a fordítás. A **VeC**-ben alkalmazkodtunk a szó szerinti hűséghez: *din voința lui Dumnezeu*.

[K03]

Azért kérem kegyelmeteket, mint bízott uraimat, hogy kegyelmetek a megmondott napon és helyen legyen jelen velem mind a kegyelmetek házas társaival egyetemben, hogy a kegyelmetek jelenlétével tisztelkedhessem én is több uraim és atyámfiái között, melyet szolgálhassak meg kegyelmeteknek jövőendőbe.

A harmadik szövegmondat négy mondategységből áll.

1. mondategység:

VeA: *Azért kérem kegyelmeteket, mint bízott uraimat*

Predikatív viszony: (én) kérem. Főmondat.

Grammatikai eszközökkel összekapcsolt szintagmák konkatenálódnak: *kegyelmeteket^bízott^uraimat*.

Új index bevezetése nem szükséges. A fordítást szó szerinti hűséggel lehetett elvégezni, a szórendet és a mondathatárokat is megtartva:

VeB: *Ideo rogo Vestras Amicitas ut dominos meos fidedignos*

VeC: *De aceea vă rog pe domniile voastre ca pe domni mei de încredere*

2. mondategység:

VeA: *hogy kegyelmetek a megmondott napon és helyen legyenek jelen velem mind a kegyelmetek házastársaival egyetemben*

Predikatív viszony: *kegyelmetek és házastársai legyenek jelen* (halmazott alany + összetett állítmány). Alárendelt célhatározói mellékmondat.

Grammatikai eszközökkel összekapcsolt szintagmák: *legyenek jelen^velem^kegyelmetek^házas^társaival^egyetemben a^megmondott^napon^helyen*.

Új index bevezetése nem szükséges. A fordítást itt is szó szerinti hűséggel lehet elvégezni, a szórendet is megtartva. Egyetlen ütköző pont a fen-

tebb jelzett okokból a “házastárs” szó. Ezért helyette “család”-ot fordítottunk mind a latin, mind pedig a román változatban.

VeB: *quod praesentes in personis unacum vestris familiis ad diem et locum constitutum sitis,*

VeC: *ca să fiți prezenți împreună cu mine în numita zi și în numitul loc împreună cu familiile dumneavoastră*

3. mondategység:

VeA: *hogy a kegyelmetek jelenlétével tisztelkedhessem én is több uraim és atyámfiái között*

Predikatív viszony: (én) *tisztelkedhessem*. Célhatározói mellékmondat.

A névutós névszók összekapcsolása redundáns, ezért eltekintünk tőle (*uraim és atyámfiái között*).

Új index bevezetése nem szükséges. A fordításban szó szerinti hűséggel jártunk el:

VeB: *quatenus praesentia Vestrarum Dominationum inter dominos et propinquos meos honorata sim*

VeC: *ca parin prezența domniilor voastre să fiu și eu cinstită printre domnii și rudele mele*

4. mondategység:

VeA: *melyet szolgálhassak meg kegyelmeteknek jövődőbe*

Predikatív viszony: (én) *szolgálhassak*

Konkatenált grammatikai kapcsolat: *szolgálhassak^jövődőbe*

Új index bevezetése nem szükséges. A fordítás szó szerint és probléma nélkül visszaadható, a grammatikai igeidőket betartva:

VeB: *unde a modo in posterum possim Dominationibus Vestris servitia praestare.*

VeC: *fapt pentru care aș putea pe viitor să slujesc domniilor voastre.*

Az a tény, hogy új indexet nem kellett bevezetnünk, egyben azt is jelzi, hogy topik szinten nem történt változás. A [K03] udvariassági fordulatok halmaza, amelyek szövegszinten nem hordoznak új információt, a mondategységek szintjén pedig témavariánsoknak számítanak. Ezért lehetett szó szerinti fordításokat produkálni, gyakran még az eredeti szórendet is megőrizve.

[K04]

VeA: *Az Úristen tartsa meg kegyelmeteket és éltesse sok esztendeig.*

Predikatív viszony: *Úristen tartsa meg és éltesse* — halmozott igei állítmány. Új index bevezetése nem szükséges. Udvariassági záróformula. A szó szerinti fordítás a következő:

VeB: *Quod Dominus Deus teneat Dominationes Vestras et ad multos annos diutissime incolumes conservet.*

VeC: *Domnul Dumnezeu să vă țină și să vă trăiască în mulți ani.*

[K05]

Kelt Iklodon Pünkösöd nap után való szeredán 1569.

Predikatív viszony: (a levél) *kelt*. Tekintettel arra, hogy a dátumozás technikája elvárta a teljes mondatban való kifejtett idő- és térmegjelölést, külön mondategységet alkothat.

Konkatenált grammatikai kapcsolatok: *Pünkösöd^nap^után^szeredán*.

A dátum megjelölése ugyanolyan szabályok szerint történik, mint a [K02]-ben. Katolikus keresztény szokást követ. Az öröknaptárban megnéztük és behatároltuk, hogy 1569-ben a pünkösöd nap után való szerda június elsejére esett. Ez az információ akár új index is lehetne, de semmivel sem befolyásolja a fordítást.

VeB: *Datum Iclodii feria quarta proxima post festum Pentecostes 1569.*

VeC: *Data la Iclod în miercurea de după Rusalii 1569.*

5. Szövegfókusz-vizsgálat

A vizsgálatnak ezt a részét kísérleti jelleggel végezzük el. Megismételjük a korábban feltett kérdést: ha a grammatikai téma-réma tagolás helyett a szövegfókusz és szövegtopikot vizsgáljuk, ha elfogadjuk (Stanford és Garrod alapján 1981, 1995) az explicit és implicit szövegfókusz létét, jutunk-e előbbre a szövegértésben? Most nem elméleti kérdéseket szeretnénk lefolytatni (l. erről Tolcsvai Nagy 2001), hanem a fent bemutatott középkori levélszövegünknek egyetlen szövegmondatát a [K02]-t fogjuk elemezni. Miért ezt? Mert ez tartalmazza azokat az információkat (személyek, helyszín, idő, esemény), amelyért a szöveg íródott. A szövegfókusz explicit, illetve implicit karakterisztikumait többek között **tartalom**, **referenciális folyamatok** és **pszichológiai jellemzők** szerint választhatjuk szét és csoportosíthatjuk. (Meg kell jegyeznünk, hogy a fent említett kuta-

tók ezt a csoportosítást elvégezték, eredményeiket táblázatba foglalták. A magyar szakirodalomban Tolcsvai Nagy veszi át az angol szövegтаносok táblázatát Tolcsvai Nagy 2001: 130).

5.1. Mit vizsgálhatunk **tartalom** szerint a szövegfókuszban a kitüntetett [K02]-ben?

*Ha az explicit jelleget követjük, felfedezzük mindazt az előtérbe helyezett információt, amely egyénekre vonatkozik, és amely az egész szöveg szempontjából fókuszálható: az egész szövegnek ugyanaz a szereplője. Végül is a specifikus szereplőegyénítést értjük ezen. Az interpretáció közvetlenül a szöveg értelmezéséből ered. A vizsgált korpuszban ilyen az **i01**, **i03**, **i04** indexális értéke.

- A szövegfókusz implicit velejárója a háttérinformáció, amely a szituációkra és a velük kapcsolatba kerülő szereplőkre vonatkozatható — forgatókönyvszerűen. A [K02]-es korpuszban a legkézenfekvőbb a grammatikai nem implicitása, amely a fordítás kulcskérdése, és ilyen továbbá az **i05** (esemény ideje), **i06** (esemény napja), **i07** (esemény helyszíne).

5.2. Mit vizsgálhatunk a **referenciális folyamatok** szempontjából?

- A szövegfókusz explicit jellege most a névmások használatában (elsősorban a mutató névmásos kifejezésekben) érhető tetten, de ott van a tulajdonnevekben is. A [K02]-ben főleg a tulajdonnevekben kell ezt keresnünk.
- A szövegfókusz implicit jellege a referenciális folyamatokban, mindenek előtt a határozott főnévi kifejezésekben van benne. (*az^{én} leányomat, az^{vitézlő} Kendi Sándornak* stb.)

5.3. A szövegfókusz explicit és implicit pszichológiai jellemzőinek a felvázolására itt nem vállalkozom, mert az elemzett szöveg nem ad erre elég támpontot.

6. Tisztában vagyok vele, hogy a szövegfókusz vizsgálata kiegészítésre szolgál, sokkal több vektort kell figyelembe vennünk, mint itt tettük. A szakirodalom például az anafora magyarázatát is a szövegfókuszra hagyakozza. (Pause 1991). Az azonban világosan körvonalazódik, hogy a szöveg grammatikai, lexikális/szemantikai és pragmatikai elemzése alapinformációkat szolgáltat mindenfajta más irányú vizsgálódásra.

Irodalomjegyzék:

- Pause, Peter E. 1991. Anaphern im Text. In: A. von Stechow, D. Wunderlich (Hg.): *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin, New York. 548–559.
- Petőfi S. János 1998. Korreferenciális elemek és korreferenciarelációk. In: Petőfi S. J. (szerk.): *Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. Officina Textologica 2*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 15–31.
- Rickheit, Gert—Habel, Christopher 1955. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin, New York.
- Sanford, Andrew J.—Garrod, Simon 1981. *Understanding written language: Explorations in comprehension beyond the sentence*. Chichester.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Forrás:

- Misszilis levél 1569-ből. In: Anton Ecaterina—Murai Olga: *Curs practice de limbă veche și paleografie maghiară*. Editura Universității București, 2001. A dokumentum leírása: DJAN Cluj, Fond POB, seria I 1569, nr. 3236 (régis szám 39). Eredeti, magyar, aláírva, fekete viasz körpecsétes. Regesztá: Urk. II nr. 3393, 856. l.

APPENDIX

A *this* mint a katafora eszköze az angol nyelvben

BÁRSONY OLGA

This is my neighborhood.

This is my street.

This is my life.

...

*Both my wife and daughter think I'm **this** gigantic loser...*

A fenti részlet az *American Beauty* (Amerikai szépség) című, nagy sikerű film bevezető képsorát kíséri, amelyet a film főhőse mond. A mondatokban jól elkülöníthető a *this* névmás két különböző funkciója: az egyik a klasszikus rámutató, a második viszont az előzőt eltérő funkciót tölt be. Eredetileg “harmadik névelőnek”, ún. “határozatlan *this*”-nek titulálták. (Egy harmadik, de az elsővel rokon szerep azonosítható a *This key is mine* típusú mondatokban.) Ennek a tanulmánynak a tárgya az idézett mondatban szereplő **this** + (melléknév) + főnévi szerkezet (amelyet a továbbiakban **this**₃-mal jelölünk).

Mára ez a beszélt (talán inkább, de nem kizárólag az amerikai) angol nyelv sajátossága, amely előfordul irodalmi művekben is, pl. P. C. Wodehouse regényeiben. Megítélésében több forrásban találkozunk a “nem-standard”, “funkciótlan”, “bosszantó” jelzőkkel, bár az is igaz, hogy nem ez az egyetlen nyelvi jelenség, amely első látásra ilyen kritikát “vívott ki” magának, és csak alaposabb vizsgálódás során derült fény igazi funkciójára.

(Gondoljunk csak, szintén az angol nyelvénél maradván, a *well*, *actually*, vagy a *like* diszkurzusjelölők megítélésében mára végbement változásra — lásd a megjelenés előtti *Teaching pragmatics* című könyvet, amelyben Underhill a *like*-ről mutatja ki, hogy ez a beszédflowamba oly gyakran beékelődő *like*, amelyet korábban nyelvtanilag teljesen helytelennek tartottak a standard angol nyelvben, “valójában milyen fontos szerepet tölt be, megbízhatóan, az információ és a fókusz kijelölése terén” (234)).

A vizsgálatunk tárgyát képező **this**₃ megjelenése az 1930-as évekre tehető (Perlman 1969). Eredetét mind az első, leíró jellegű, mind a későbbi, kognitív pszichológiai és pragmatikai megközelítések–értelmezések s végül az átfogó nyelvtanok (Quirk, *Longman Grammar of Spoken and Written English*) is az anekdotákban, viccekben jelölik meg:

*So **this** man walks into a bar and says...*

Vagy

*So a man walks into a bar with **this** parrot on his shoulder...*

Az elmúlt hat-hét évtized során megszilárdult a **this**₃ használata az angol nyelvben. Perlman (1969) először állapítja meg róla, hogy előfordulása nem egyszerűen felszínes jelenség: egyrészt a **this**₃-mal bevezetett főnévi csoport a többek által ebben a helyzetben preferált, sőt “javasolt” *a(n)* határozatlan névelővel bevezetett főnévi csoporthoz képest másképp viselkedik: az, hogy a kettő közül melyiket választja a beszélő, meghatározza a beszélgetőpartner esetleges reakcióját, így a beszélgetés további alakulását is.

Perlman szerint a **this**₃ alkalmazása ugyanazon főnévi csoport előtt egyrészt további információt “ígér”, illetve vezet be, másrészt pedig jelöli is azt a további információt, mivel a **this**₃-mal bevezetett főnévi csoport választása azt a feltevést “hivatott” kelteni a hallgatónak, hogy a használója nem mint az *a(n)* határozatlan névelő egy variánsát választotta (amelynek nem lenne külön, önálló funkciója), hanem azt az üzenetet küldi, hogy a beszélő hajlandó, sőt, esetleg kimondottan **akar** többet elárulni a témáról, hajlandó “megbeszélni” azt. Ezzel szemben a határozatlan névelővel bevezetett főnévi csoport megválasztása azt az üzenetet hordozza, hogy a beszélő az említéskor nem kíván többet elárulni, esetleg részletekbe menni. Hogy ez a “megbeszélés” milyen formát ölt, később meglátjuk. Mindenesetre, ebben a funkciójában Perlman egyértelműen határozatlannak tartja a **this**₃-mal bevezetett főnévi csoportot, amely fonológiai szempontból hangsúlytalan.

A 2002-ben megjelent *The Cambridge Grammar of the English Language* (Huddleston and Pullum) “hamis határozott” jelzővel minősíti a **this**₃-mal (és annak többes számú megfelelőjével, a **those**-zal) bevezetett főnévi csoportokat, mivel ezeknek van határozott főnévi csoport alakja, de nem tesznek eleget azoknak a feltételeknek, amelyek ezek sikeres használatához szükségesek. Új témákat vezetnek be a diszkurzusba, és nincs kellő deskriptív tartalmuk ahhoz, hogy a címzett (a hallgató) számára a referenst azonosítsák. Megjegyzi a könyv továbbá, hogy sok beszélő inkább a határozatlan névelőt (*a(n)*) vagy a *some* határozatlan névmást használja az ilyen kontextusokban a **this**₃ helyett. Ez az értékelés is elsiklik a két szerkezet különbözősége fölött.

A későbbiekben mind a tréfát, az anekdotát a pozitív udvariassági stratégia-ként kezelő Brown és Levinson (1978: 124), mind a kognitív pszichológia megközelítése túlmutat a leíró (és nem egyszer preskriptívnek tűnő) bemutatásokon. Mivel ezek erősítik egymást, és a teljesebb kép kialakulása felé mutatnak, végük sorra, hogyan is látják a **this**₃ funkcióit.

Brown és Levinson (1978: 118) a rámutatást (“deixis”) a beszédhelyzetben részt vevők térbeli, időbeli és szociális hely(zet)ének kifejezőjeként fogja fel. A korábban már említett pozitív udvariassági stratégiák — amelyek közül a tréfák, anekdoták csupán egy csoportot képviselnek — célja, hogy “beszélő és a hallgatója nézőpontját közelebb vigyék egymáshoz” (Brown—Levinson 1978: 119). Ezen belül a távolra mutató névmások helyett — amikor mindkettő elfogadható

lenne — a közelre mutató névmás az empátia, a fokozott részvétel kifejezési formája. A pozitív udvariassági stratégiák másik funkciója, hogy a beszélőnek úgy kell beszélnie, hogy a megválasztott nyelv(tan)i alakokkal azt a benyomást keltsse, hogy a hallgatónak „közös” (ha van ilyen) háttér ismeretanyaga van. Ezek, mint oly sok hasonló stratégia, kelhetnek csupán látszatot, de épp ennek a helyzetnek a megteremtése az, amit Green (1996: 152) valójában az „udvariasság” fogalmán ért a pragmatikában. Ebben az értelemben tehát olyan entitás jelölésére, amely a beszélgetésben térben és időben nincs jelen, a **this**₃ közelre mutató névmás átvált egyfajta pszichológiai–emocionális közelség jelölésére, mintegy a saját ismeretanyagának a másik beszélgetőpartner irányában történő kiterjesztésére. Itt szeretném megjegyezni, hogy ennek a folyamatnak az ellenkezőjét is tetten érhetjük, és talán még szélesebb skálán mozog azoknak a nyelvi eszközöknek a téra, amelyek a „távolságkeltés” funkcióját hivatottak biztosítani. Lewis (1986: 72) az angol igéről szóló könyvében az igeidők manipulálásának bemutatásával kezdi ezek bemutatását. Értelmezésében a múlt (*past*) idők időbeli távolságot fejeznek ki a jelenhez (a beszéd idejéhez) képest, majd helyesen mutat rá, hogy a segédigék ún. „múlt idejű” alakjait („*could*” a „*can*” helyett, illetve „*would*” a „*will*” helyett, jelenre vagy jövőre utalóan) a beszélő azért alkalmazza, hogy az egyszerű, tényszerű kifejezésmódtól eltávolítsa magát. Ez a távolítás lehet a két beszélgetőpartner közötti kapcsolat távolságának a kifejeződése, vagy akár a cselekvés elvégzésének, vagy bekövetkeztének lehetősége válhat kevésbé valószínűvé, s végül lehet a beszélő szempontjából pszichikailag távoli az esemény (Lewis 1986: 121).

A deixis eszközei is mindkét irányban elmozdulhatnak elsődleges használatuktól. Például egy olyan szituációban, ahol, mivel térben az adott entitás része a beszédhelyzetnek, a közelre mutató névmást kellene használni, a helyette választott távolra mutató névmás „társadalmi vagy szociális távolságot, haragot vagy szándékos kerülést” fejez ki (Brown—Levinson 1978: 205). Itt is szóba jöhet az adott helyzettől való pszichológiai távolság megteremtésének az igénye.

Langacker (1991. Vol. II., 262–263.) szintén tárgyalja a **this**₃-at, és egy érdekes együttes előfordulásra hívja fel a figyelmet. Valójában Langacker az ún. történelmi jelen („historical present”) tárgyalása során említi a **this**₃-at. A kognitív nyelvész a jelen időnek („simple present”) ezt a fajta használatát nem tartja a „jelen idejű morféma különleges alkalmazásának” (Langacker 1991: 237).

I'm sitting on the porch yesterday and this suspicious-looking guy comes into my yard carrying a sack.

Egy ilyenfajta mondatban a beszélő úgy adja elő a valójában korábban történt eseményeket, mintha azok most és itt játszódnának le a szemünk előtt. Ez a közelség hatását váltja ki a hallgatóban. Mivel a nézőpont megváltozott, az elbe-

szélt esemény mentálisan az elbeszélés idejével esik egybe, így a jelen időt (“simple present”) alapjelentésében használjuk az ilyen típusú mondatokban. Ugyanitt Langacker arra hívja fel a figyelmet, hogy a történelmi jelenen kívül még a **this**₃ és a mozgást jelentő igepárból (*go* vs *come*) a beszélő felé tartó cselekvést (mozgást) kifejező *come* (*bejön*) használata szintén ezt a nézőpontcserét erősíti. Látható, hogy ezek a megközelítések a **this**₃ használatának egy jóval árnyaltabb, mélyebb magyarázatát adják.

Az eddigiekben leírtuk, mi történik a **this**₃ + főnévi csoport alkalmazásakor, most a kognitív pszichológia segítségével arra próbálunk fényt deríteni, hogyan megy végbe ez a folyamat.

Gernsbacher és Shroyer 1989-ben, majd Gernsbacher és Jescheniak 1995-ben tette alapos vizsgálat tárgyává az akkorára a nyelvben meghonosodott **this**₃-at. Ők az előremutatás, a katafora eszközeinek egyikeként kezelték, hasonlóan például a szóhangsúlyhoz. Nyelvészek és pszichológusok megegyeznek abban, hogy a beszéd/kommunikáció együttműködést kíván: a két beszélgetőpartner aktívan közreműködik abban, hogy egy mindkettőjük számára “közös” jelentés alakuljon ki. A vissza- és előremutatás eszközei fontos szerepet játszanak a fogalmak hozzáférhetőségének alakulásában, a hallgatók mentális reprezentációjában. A fenti kutatók által végzett kognitív pszichológiai kísérletek eredményei azt találták, hogy a **this**₃-ban megvannak az anafora eszközeinek az előnyei (pl. javítja, fokozza azoknak a fogalmaknak a hozzáférhetőségét, amelyekre utal, mégpedig azzal, hogy erősíti a referenseik aktiválását). A könnyebb hozzáférhetőséget jelzi az, hogy az ilyen eszközöket egyrészt gyorsabban, másrészt viszont pontosabban ismerik fel a hallgatók. Emellett még azt a funkciót is elvégzik, hogy elnyomják a többi felidézési csomópont aktiváltsági fokát (a mentális struktúrák építőelemei a felidézési csomópontok, amelyekre a beérkező stimulusok hatnak). A katafora eszközeinek ezen túlmenően még egy tulajdonságuk van: “megvédik” az így jelölt fogalmat attól, hogy a később említett fogalmak (esetleg) elnyomják. Ennek révén az előremutatás eszközei, többek között a **this**₃ is privilegizált státuszt szereznek (Gernsbacher és Shroyer 1995: 29) a hallgató mentális reprezentációiban —, azaz: a későbbi referencia szempontjából hozzáférhetőbbek lesznek. Ez azt jelenti, hogy egy új fogalom bevezetése után egy ilyen módon jelölt fogalomnak aktívabbnak kell maradnia, mint egy ilyen módon nem aktivált fogalomnak.

A fenti kognitív pszichológiai kísérletek tehát a **this**₃-nak egy igen fontos szerepére hívták fel a figyelmet, amely a határozatlan névelőnek nincs meg. (Érdekességként megjegyezhető, hogy például az amerikai jelnyelvben külön jelet találunk egy olyan entitás jelölésére, akiről/amiről még szó lesz, akire/amire még vissza fog térni a beszélő (Prince nyomán 1981), amíg a határozatlan névelős főnévi csoportok esetén ilyesmi nem létezik.)

A témával foglalkozó irodalom nagy része a **this**₃ határozatlanságát hangsúlyozta, de meggyőződésem, hogy érdekes különbségre bukkanhatunk, ha a határozott névelővel (*the*) bevezetett főnévi csoporttal is összevetjük. A fent említett kísérletek eredményeiből az is kiderült, hogy amikor a **this**₃-mal bevezetett főnévi csoportra visszautalnak, az esetek túlnyomó többségében személyes névmással történik a visszautalás, nem pedig a *the* + főnévi csoporttal, ahogy az a határozatlan névelős főnévi csoport esetében. A kognitív nyelvészet szerint (Langacker 1999: 278 Hoek-ot idézi) “egy névmás a referensét úgy írja le, mint ami közvetlenül hozzáférhető az adott diszkurzus terében, amíg a teljes főnévi csoport ennek az ellenkezőjét implikálja”.

Amikor a **this**₃-mal bevezetett főnévi csoportot (*I've seen **this** film...*) a *the* + főnévi csoporttal (*the film*) összevetjük, azt látjuk, hogy az utóbbinál a film a beszélő és a beszélgetőpartnere “közös” élményanyagának része a kijelentés elhangzása idején, amíg az előbbi esetben ez így nem áll. Ugyanakkor éppen ennek a “közös” élményanyagának a megteremtésében játszik szerepet a **this**₃, amivel a határozottság tulajdonságát is magára veszi.

A Longman Grammar of Spoken and Written English (1999) szerint ez az eszköz “gyorsan bevonja az olvasót a történetbe, és aktív közreműködését kéri a fiktív világ mentális képének felépítésében” (265). (Hasonló használata van a harmadik személyű személyes névmásoknak is, amikor ezek nem az anafora eszközei, valamint a hírek szövegében, ahol szintén a hallgató/olvasó kíváncsiságának felkeltése a céljuk.) Hogyan történik ennek a mentális képnek a kialakulása, illetve milyen szerepet játszanak az előre-, illetve visszautalás eszközei ebben a folyamatban? A kognitív pszichológia (Gernsbacher, Shroyer és Jescheniak) struktúraépítő kerete szerint a kognitív folyamatok és mechanizmusok segítik a diszkurzusban részt vevőket a mentális struktúrák felépítésében. Az első ilyen folyamat az alapok lefektetése, amelyre aztán a beérkező információ leképződik, ha ez a beérkező információ kapcsolódik a már meglévő alaphoz. Azonban, ha kisebb mértékben kapcsolódik hozzá, a megértést végző személyek más mechanizmust alkalmaznak: elmozdulnak, elhagyják az előző építőkockát, és új “struktúrákat” hoznak létre. Ezek az építőkockák felidézési csomópontok. Ha a kívülről érkező stimulusok aktiválják ezeket, az általuk képviselt információ hozzáférhetővé válik a megértés számára.

Még egy érdekessége az adott **this**₃ + főnévi csoportnak, hogy fonetikai szempontból ugyanolyan emelkedő intonáció kíséri, mint az eldöntendő kérdést. Ez az intonáció mindkét esetben a bevezetést szolgálja és “ígéri” a további témaki-fejtést:

- a) *I have **this** professor and he...*
- b) *Have I told you about my **professor**?*

A következő filmszövegrészlet, amelyben a főszereplő megrendítő élményét írja le, szavait beszélgetőpartnerének tanulságul szánva, meggyőzően bizonyítja a **this**₃ (és a vele szerves egységben ható jelen idejű alakok) fent leírt szerepét. A film, A jövő kezdete (*Pay it forward*) főszereplője azt írja le filmbeli partnerének, aki saját döntésével veszélybe sodorja a kislánya biztonságát, hogy ő hogy kapta tizenhat évesen égési sebeit, amikor édesanyját akarta rávenni, hagyja ott izzákos és durva férjét. A történet leírása egy ponton átvált jelen időbe:

*And I'm standing in front of the house
I'm telling her, I'm screaming for her to come
And I'm telling her she doesn't have to take it any more
She really doesn't, she can come with me now
I don't even see him coming
And he hits me and I'm bleeding through my ear
And he's dragging me, dragging me out of the house and into the
garage
Then he's gone, a minute or five minutes, I don't know
And when he's back he's watering me down, watering me down
And I don't understand why water should smell so bad
I don't understand...
Then I see it
I see **this gas can**
I see **this red gas can** from his truck
And he looks at me one last time
And he lights a match
And the last time I remember – and I'll never forget it...
Were his eyes
His eyes, because they were filled with **this immense satisfaction**...*

Irodalomjegyzék:

- Brown, P.—Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gernsbacher, M. A.—Shroyer, S. 1989. The cataphoric use of indefinite *this* in spoken narratives. In: *Memory and Cognition*. 17: 536–540.
- Gernsbacher, M. A.—Jescheniak, J. D. 1995. Cataphoric devices in spoken discourse. In: *Cognitive Psychology*. 29: 24–58.
- Green, G. M. 1996. *Pragmatics and Natural Language Understanding* Mahwah, N. J. : Lawrence and Baum Associates.
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Grammar*. I-II. Stanford: University Press.

- Lewis, M. 1986. *The English Verb*. Language Teaching Publication.
- Longman Grammar of Spoken and Written English*. 1999. Eds. Biber, D. et al.
- Perlman, A. 1969. Indefinite *this*- a third article. In: *American Speech*. 238–246.
- The Cambridge Grammar of the English Language*. 2002. Eds. Huddleston, R.—Pullum, G. K. Cambridge: Cambridge University Press.

Aspects of the contrastive text linguistics Linearization: theme–rheme structure

Abstract

This seventh volume of *Officina Textologica* contains the proceedings of the 2nd *Officina Textologica* Conference held at the University of Debrecen at 7 December 2001. (The proceedings of the 1st *Officina Textologica* Conference have been published in the fifth volume of *Officina Textologica*.) The participants of the conference were lecturers of the linguistic departments of the University of Debrecen as well as some outside contributors.

While the first conference dealt with general text linguistic and textological issues, the central topic of the second conference was *linearisation*.

The essays of this volume have been arranged in three large thematic units.

The first thematic unit contains the first essay of the volume written by Piroska Kocsány who discusses general textological issues about the linear arrangement of the components of a text sentence.

The essays of the second thematic unit analyse language-specific aspects of the question of linear arrangement either in a chosen language, or carrying out a comparative study of two languages on the central issue of the unit. Péter Pelyvás examines the question of linear arrangement in the English language. The essays of Sándor Kiss and Franciska Skutta deal with the specifics of the possible linear arrangements in the French language. Andrea Csűry and István Csűry carry out a comparative study of the French and Hungarian language. In the last essay of the thematic unit Károly I Boda and Judit Porkoláb explore the linearised structure of a Hungarian poem.

Although all language-specific and comparative studies of the previous unit concern specific issues of the theories their analyses are based on, the essays of the third unit discuss theoretical issues in the first place. Exploring different aspects of linearisation, Edit Dobi's essay examines the text linguistic approach to the analysis of text sentences, Zoltán Szabó's essay deals with comparative stylistic analysis, and Olga Murvai's essay studies the issue of translation.

The Appendix of this seventh volume of *Officina Textologica* contains Olga Bársony's essay about a specific textological topic of the English language.

A kötet munkatársai:

BÁRSONY OLGA, Debreceni Egyetem, Angol—Amerikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

BODA ISTVÁN KÁROLY, Debreceni Egyetem, Matematika Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

BODÁNÉ PORKOLÁB JUDIT, Debrecen, Szent Anna u. 10–12. 4024

CSÜRY ANDREA, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

CSÜRY ISTVÁN, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

DOBI EDIT, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KISS SÁNDOR, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KOCSÁNY PIROSKA, Debreceni Egyetem, Germanisztikai Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

MURVAI OLGA, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

PELYVÁS PÉTER, Debreceni Egyetem, Angol—Amerikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

PETŐFI S. JÁNOS, Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Filosofia e Lettere, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, Macerata, Via Garibaldi 20. I-62100

SKUTTA FRANCISKA, Debreceni Egyetem, Francia Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

SZABÓ ZOLTÁN, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, Ro-3400 Cluj 1 c. p. 490 Románia

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

Herausgegeben von
ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *MetaLinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The *MetaLinguistica* series is a forum for studies focusing on theoretical, methodological, and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis*. 1995. 280 S., zahlr. Darst. ISBN 3-631-47705-8. 40.10 €
2. TIBOR LACZKÓ: *The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach*. 1995. 207 pp., num. tab. and graph. ISBN 3-631-47791-0. 31 €.
3. PÉTER PELYVÁS: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*. 1996. 208 pp., num. fig. ISBN 3-631-49534-X. 31.00 €.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik*. 1997. 232 S., 1 Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. 33 €.
5. GÁBOR ALBERTI: *Argument Selection*. 1997. 186 pp., 6 graph. ISBN 3-631-32202-X. 31.00 €.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. 1998. 300 S. ISBN 3-631-32746-3. 42.50 €.
7. PIROSKA KOCSÁNY & ANNA MOLNÁR (Hrsg.): *Wort und (Kon)text*. 2001. 290 S. ISBN 3-631-36790-2. 42.50 €.
8. ÉVA SÁFÁR: *Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien*. 2001. 200 S., 2 Abb. ISBN 3-631-36756-2. 31.00 €.
9. ANDRÁS KERTÉSZ (ed.): *Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourse*. 2001. 248 pp., 8 fig., num. tables. ISBN 3-631-37293-0. 37.80 €.
10. ZSUZSANNA IVÁNYI & ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Gesprächsforschung. Tendenzen und Perspektiven*. 2001. 260 S., 5 Abb. ISBN 3-631-37627-8. 37.80 €.
11. PETER PLÖGER: *Wissenschaft durch Wechselwirkung. Bausteine zu einem diskursiven Modell der Wissenschaften*. 2002. 226 S., zahlr. Graf. ISBN 3-631-38559-5. 35.30 €.
12. ANNA MOLNÁR: *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. 2002. 129 S. ISBN 3-631-38190-5. 23.50 €.

13. LÁSZLÓ HUNYADI: *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology – Syntax Interface*. 2002. 328 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-361-38251-0. 46.80 €.
14. MARCELLO LA MATINA: *Texts, Pictures and Scores. Some Aspects of a Philosophy of Languages*. 2002. 296 pp., 16 fig., 2 tab. ISBN 3-631-39076-9, pb. 42.50 €.
15. KRISZTINA KÁROLY: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. 2002. 208 pp., num. fig. and tab. ISBN 3-631-39135-8, pb. 33.00 €.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertesz@tigris.klte.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szaknyelvi és a tankönyvi szövegek szövegtanához. 2001.

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAIJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
 Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
 Via Garibaldi 20.
 I - 62100 Macerata
 Tel.: 39/0733/258-306
 Fax: 39/0733/258-333
 E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSÉS, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay, Béla—Hollósy Béla* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2001.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2522

E-mail: bakaduma@tigris.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: GUNTHER DIETZ, ZSUZSANNA IVÁNYI, ANNA MOLNÁR

Wissenschaftlicher Beirat: VILMOS ÁGEL (Budapest), ULRICH DAUSENSCHÖN-GAY (Bielefeld), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCH (Mannheim), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Tübingen), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ (Köln), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise: zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]–<0>251-661692, e-mail: dutz.nodus@t-online.de.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akerteszt@tigris.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai**

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: La fonologia in Italia, 1998.
4. GIANCARLO COGOI: Lineamenti di storia del Regno d'Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
2. MADARÁSZ IMRE: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
3. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom antológiája, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996
4. MADARÁSZ IMRE: "Titus íve alatt". Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
5. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története (ötödik kiadás), Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
6. MADARÁSZ IMRE: "Az emberélet útjának felén". Italianisztika jelen időben, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999

7. PETE LÁSZLÓ: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 1999
8. GIANCARLO COGOI — PETE LÁSZLÓ: A szentévek története, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 2000
9. MADARÁSZ IMRE: "Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban..." Olasz klasszikusok — mai olvasók, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000
10. MADARÁSZ IMRE: "Költők legmagasabbja". Dante - tanulmányok, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001
11. MADARÁSZ IMRE: Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2002
12. SZTANÓ LÁSZLÓ: Az ezernevű város: Attraktor Kiadó, Budapest, 2002

Levelezési cím:

Madarász Imre
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék
4028 Debrecen, Kassai u. 26.
Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, *Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard*, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi* et l'évolution de la nouvelle courtoise, 1966.
3. T. KARDOS, *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, 1967.
4. P. EGRI, *Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun*, 1969.
5. A. SZABÓ, *L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie*, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo* de Paul Lafargue, 1979.
7. K. HALÁSZ, *Structures narratives chez Chrétien de Troyes*, 1980.
8. F. SKUTTA, *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*, 1981.
9. *Roger Martin du Gard*, 1983.
10. *Jean-Richard Bloch*, 1984.
11. *Analyses de romans*, 1985.
12. *Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle*, 1986.
13. G. TEGYEY, *Analyse structurale du récit chez Colette*, 1988.
14. T. GORILOVICS, *Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond*, 1989.
15. L. SZAKÁCS, *Le sens de l'espace dans La Fortune des Rougon d'Emile Zola*, 1990.
16. A. SZABÓ, *Le personnage sandien, Constantes et variations*, 1991.
17. K. HALÁSZ, *Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, 1992.
18. *Retrouver Jean-Richard Bloch*, 1994.
19. G. TEGYEY, *L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux*, 1995.
20. T. GORILOVICS, *Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902-1903)*, 1998.
21. *Lectures de Zola*, 1999.
22. *Études de littérature médiévale*, 2000.

Bibliothèque Française

- N° 1.: *Le chantier de George Sand – George Sand et l'étranger*. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: *Préfaces de George Sand*. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.
- N° 3.: Lieve Spaas, *Le cinéma nous parle. Stratégies narratives du film*, 2000.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, 1964.
2. S. KISS, *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*, 1972.
3. *Études contrastives sur le français et le hongrois*, 1974.

4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.
6. *La linguistique textuelle dans les études françaises*. Actes du colloque LITEF (Debrecen, 12–13 novembre 1999) publiés par I. Csűry, 2001.
7. I. CSŰRY, *Le champ lexical de mais*, 2001.

Bibliothèque de l' Étudiant:

N° 1.: M. MAROSVÁRI, Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de *L'Assommoir* d'Émile Zola, 1990.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 33.

Tel. et fax: (52) 512-926

Internet: www.unideb.hu/~francia

E-mail: kiss@tigris.klte.hu

Az Officina Textologica kötetei:

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2001.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2002.
7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma–réma szerkezet.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2002.
8. DOBI EDIT, Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. 2002.

Levelezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.klte.hu